

Nr 5 (81) Październik-Grudzień 2014

ISSN 1234-5725

Wież i Doradztwo

Pismo Małopolskiego Stowarzyszenia Doradztwa Rolniczego

Perspektywy Wspierania Rolników: Instytucje Doradcze w Europejskim Systemie Wiedzy i Informacji Rolniczej – AKIS

www.proakis.eu

Okres realizacji Projektu: grudzień 2012 - maj 2015

Zadania PRO AKIS:

- opracować ramy koncepcyjne do oceny AKIS,
- przeprowadzić inwentaryzację organizacji tworzących AKIS oraz ich powiązań w 27 krajach UE i stworzyć ogólnie dostępną bazę danych,
- zbadać zachodzące zmiany na przykładzie studiów przypadków dotyczących:
 - gospodarstw o małej skali produkcji (niskotowarowych), mających dostęp do istotnej i wiarygodnej wiedzy (Bułgaria, Portugalia, Polska, Wielka Brytania),
 - konfrontacji tematyki prowadzonych badań naukowych z potrzebami rolników (Bułgaria, Niemcy, Francja, Polska),
 - oferty odpowiedniego wsparcia dla różnych podmiotów na obszarach wiejskich, które tworzą sieć wokół innowacji w rolnictwie i na obszarach wiejskich (Niemcy, Francja, Portugalia, Wielka Brytania),
- pokazać sukcesy, mocne i słabe strony poszczególnych systemów wiedzy poprzez analizy porównawcze,
- opracować rekomendacje dla polityki UE celem wzmocnienia europejskiego systemu wiedzy i innowacji rolniczych.

Konsorcjum realizujące projekt:

Uniwersytet w Hohenheim - Niemcy, The James Hutton Institute - W. Brytania, Institut National de la Recherche Agronomique (INRA) - Francja, Universidade de Trás-os-Montes e Alto Douro (UTAD) - Portugalia, Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie (UAK) - Polska, Agricultural University Plovdiv (AUP) - Bułgaria, Videncentret for Landbrug (VFL) - Dania

UNIWERSYTET ROLNICZY
im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

DORADZTWO I EDUKACJA

- Wojciech Świerk
Nowy kształt dopłat bezpośrednich od 2015 roku 2

- Krystyna Vinohradnik
Doradztwo rolnicze w strukturze AKIS w Grecji, Cyprze i na Malcie 9

WIELOFUNKCYJNY ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH

- Bronisław Brzozowski
Przedsiębiorczość lokalna czynnikiem odbudowy i rozwoju spółdzielczości 16

KULTURA I MEDYCYN

- Ryszard Kostuch
Terapeutyczne znaczenie muzyki 21

EKONOMIA

- Barbara Kiełbasa, Maciej Okrajni
Młodzi rolnicy szansą polskiego rolnictwa – studium przypadku 24

EKOLOGIA I OCHRONA KRAJOBRAZU

- Kamila Musiał
Obszar Żywnego Półksiężyca – kolebka rolnictwa 29

- Krzysztof Maślanka, Jacek Kostuch, Ryszard Kostuch
Roślinność międzywaia Wisły w Ciszycy 35

TECHNOLOGIA PRODUKCJI

- Józef Rusnak
Jedźmy polskie jabłka - dla urody i zdrowia 38

KRONIKA MSDR

- Agnieszka Tworzyk
Działalność klubów 4-H w Małopolsce 40

- Jan Boczkowski
Stosowanie środków ochrony roślin - szkolenia dla rolników 40

Od Redakcji

Nr 5(81)/2014

Szanowni Czytelnicy,

W bieżącym numerze kwartalnika *Wież i Doradztwo* znajdują Państwo kontynuację cyklu prezentującego system doradztwa rolniczego w krajach Unii Europejskiej. Jest to studium porównawcze systemów i struktury doradztwa Grecji oraz dwu wyspiarskich krajów – Cypru i Malty. Mimo różnego okresu członkostwa w strukturach Unii Europejskiej, jest wiele charakterystycznych cech łączących te kraje, ale też znaczących różnic w podejściu do polityki wobec rolnictwa oraz problemów systemowych i organizacyjnych w strukturach AKIS (tworzenia i przepływu wiedzy, informacji oraz innowacji).

W oddawanym Państwu numerze jest też – w pewnym sensie – kontynuacja tematyki organizowania się rolników w Polsce, lecz tym razem prezentowane jest podejście do spółdzielczych form organizacyjnych poprzez przedsiębiorczość lokalną. Przedsiębiorczość ta rozumiana jest wieloaspektowo, w tym szczególnie jako warunek ożywienia społecznego i gospodarczego na obszarach wiejskich oraz podkreślająca rolę liderów lokalnych w procesie restytucji ruchu współdziałania w różnych formach organizowania się społeczności obszarów wiejskich.

Interesujące naszym zdaniem jest studium przypadku – prezentacja prowadzonego przez młodego rolnika gospodarstwa nastawionego wyłącznie na produkcję roślinną. Tłem tego studium jest charakterystyka sytuacji młodych rolników w Unii Europejskiej oraz perspektywy wspierania tej grupy rolników w ramach Wspólnej Polityki Rolnej.

Ponadto, powracamy do historii i prezentujemy „kolebkę rolnictwa”, a w niej udajemy się do Obszaru Żywnego Półksiężyca i roślin będących przodkami współcześnie uprawianych zarówno w Europie, jak i w Azji Mniejszej. Artykuł dotyczący terapeutycznych właściwości muzyki rozwija przed Czytelnikiem spore kompendium wiedzy związanej z możliwościami wykorzystania muzyki w terapii.

Zarząd i Rada MSDR

Wojciech Świerk

Nowy kształt dopłat bezpośrednich od 2015 roku

Wprowadzenie

Nowa zreformowana Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej na lata 2014-2020 zawiera nowy sposób podejścia do systemu wsparcia bezpośredniego udzielanego rolnikom i przewiduje zdecydowanie mocniejsze wspieranie rolników rozwojowych. Nowe rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) Nr 1307/2013 z 17 grudnia 2013 r. ustanawiające przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach Wspólnej Polityki Rolnej oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 637/2008 i rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009 określiło nowy system płatności bezpośrednich, który obowiązuje od 1 stycznia 2015 r. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi dążyło do jak najlepszego wykorzystania płatności bezpośrednich do realizacji krajowych celów strategicznych, w tym celów „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020”, przyjętej przez rząd w kwietniu 2012 r., w szczególności w zakresie bezpieczeństwa żywnościowego, wzrostu produktywności i konkurencyjności sektora rolno-spożywczego, a także ochrony środowiska i adaptacji do zmian klimatu.

Nowy system płatności bezpośrednich jest komplementarny z pozostałymi formami unijnego wsparcia rolnictwa i obszarów wiejskich, w tym z:

- działaniami restrukturyzacyjnymi w PROW 2014-2020, m.in. wsparciem rolników przekazujących małe gospodarstwa, wsparciem dla młodych rolników i na rzecz restrukturyzacji;
- działaniami rolno-środowiskowymi nowego PROW 2014-2020 (ich komplementarność z wymogami zazielenienia) oraz wsparciem do ONW;
- zmianami w ramach wspólnej organizacji rynków rolnych, ze szczególnym wsparciem tworzenia organizacji producentów rolnych i ich zrzeszeń, mającym na celu wzmacnianie pozycji rolników w łańcuchu marketingowym oraz rozbudowanie instrumentów zarządzania rynkami w sytuacjach kryzysowych;
- planowanym w programach operacyjnych Polityki Spójności wsparciem reorientacji zawodowej rolników i członków ich rodzin.

W 2014 roku po raz ostatni obowiązywały stare zasady przyznawania płatności bezpośrednich. Unia Europejska w ramach reformy Wspólnej Polityki Rolnej

zmodyfikowała system płatności bezpośrednich przyznawanych rolnikom z państw UE. Niektóre rozwiązania są obligatoryjne dla wszystkich krajów Wspólnoty, pozostałe są opracowywane we własnym zakresie przez poszczególne państwa członkowskie. Autorskim rozwiązaniem opracowanym przez nasz kraj jest wprowadzenie dodatkowej płatności tzw. płatności redystrybucyjnej.

System płatności bezpośrednich na lata 2015-2020, który jest kontynuacją stosowanego dotychczas uproszczonego systemu SAPS składa się z dwóch podstawowych komponentów: obowiązkowego – takiego samego dla wszystkich państw Wspólnoty i dobrowolnego – wybieranego przez państwo członkowskie. Do obowiązkowych płatności bezpośrednich należą: jednolita płatność obszarowa (JPO), płatność na zazielenianie oraz płatność dla młodych rolników. Natomiast w skład płatności dobrowolnych wchodzi: płatności dla małych gospodarstw, płatności związane z produkcją, płatności dodatkowe oraz przejściowe wsparcie krajowe.

Opracowane przez ministerstwo rolnictwa i rozwoju wsi systemowe rozwiązania w zakresie płatności bezpośrednich dla Polski na lata 2015-2020 w pełni wykorzystują możliwości, jakie dają nowe unijne ramy prawne w zakresie uwzględnienia krajowych celów rozwojowych. Jest to istotne, ponieważ prawie trzy czwarte z 32,09 mld EUR środków unijnych dla Polski w ramach WPR 2014-2020, stanowią środki na płatności bezpośrednie (tj. 23,49 mld EUR).

Mając obowiązywać w Polsce projekt systemu płatności bezpośrednich na lata 2015-2020 przygotowało Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, po przeprowadzeniu ogólnopolskich konsultacji społecznych. Dokument ten trafił obecnie do Komisji Europejskiej. Projekt przygotowany przez resort rolnictwa promuje wsparcie aktywnych rolników i rozwój małych oraz średnich gospodarstw. Dopłaty mają im pomóc w tym, żeby stały się gospodarstwami towarowymi, produkującymi nie tylko na własne potrzeby. Chodzi o to, żeby dzięki dopłatom większa niż do tej pory liczba gospodarstw włączyła się w produkcję żywności dostarczanej do handlu. Aby osiągnąć ten cel nasz kraj zabiegał z sukcesem o przesunięcie 25% środków (2,34 mld euro) z II filara Wspólnej Polityki Rolnej (czyli z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020) na dopłaty bezpośrednie, czyli do I filara Wspólnej Polityki Rolnej. W ten sposób pierwotna kwota przeznaczona na te płat-

ności zwiększy się w całej perspektywie finansowej 2015-2020 do 23,49 mld euro i w większości te środki zostaną skierowane na wzmocnienie małych i średnich gospodarstw i rozwój w nich produkcji żywności.

Polska w pełni wykorzysta także możliwość przeznaczenia 15% koperty krajowej na płatności związane z produkcją. Prawie dwie trzecie z tej kwoty będzie skierowane na wsparcie w sektorze bydła, krów, owiec i kóz, a pozostałe środki – na wsparcie upraw roślin wysokobiałkowych, owoców miękkich, pomidorów, ziemniaków skrobiowych, chmielu, konopi włóknistych, lnu i buraków cukrowych. Dzięki tej formie płatności proces restrukturyzacji tych sektorów będzie przebiegał w bardziej zrównoważony sposób, pełniej wykorzystane będą zasoby pracy i ziemi oraz zachowana zostanie różnorodność rolnictwa we wszystkich regionach kraju.

Nowym elementem systemu, obowiązkowym w całej UE, na który przeznaczone zostanie 30% środków, będzie płatność „zielona”, uzależniona od spełnienia wymagań w zakresie dywersyfikacji upraw, utrzymania trwałych użytków zielonych oraz przeznaczenia części powierzchni na cele proekologiczne. Przyjęte rozwiązania krajowe w tym zakresie pozwolą rolnikom na zaliczenie do obszarów proekologicznych wszystkich elementów przewidzianych w rozporządzeniu UE, co zminimalizuje ryzyko dodatkowych obciążeń dla gospodarstw.

Ponadto większe dopłaty będą też dostawać młodzi rolnicy. Kolejnym novum jest planowane ograniczone wsparcie w postaci dopłat dla największych gospodarstw, które powinny „dawać sobie radę” dzięki sprzedaży własnej produkcji.

Od 2015 roku maksymalna wysokość płatności bezpośrednich, które może otrzymać w ciągu roku jeden rolnik ma wynieść 150 tys. euro. W latach 2015–2020 średnia płatność na 1 hektar wyniesie około 246 euro, to jest niewiele mniej niż w UE obecnie, ponieważ średnia unijna wynosi 251 euro i należy pamiętać, że w najbliższych latach będzie malała. Rolnicy będą mogli składać wnioski o przyznanie płatności bezpośrednich za dany rok, tak jak dotychczas, w terminie od dnia 15 marca do dnia 15 maja.

Proponowane rozwiązania płatności bezpośrednich pozwolą skutecznie i efektywnie wykorzystać dostępne środki unijne na rzecz dostarczania konsumentom w Polsce i całej Unii Europejskiej zdrowej i wysokiej jakości żywności w sposób uwzględniający potrzeby restrukturyzacji i modernizacji sektora rolno-żywnościowego, a także wymogi środowiska naturalnego w Polsce. Będzie to możliwe poprzez szczególne wsparcie aktywnych małych i średnich gospodarstw rolnych, które mają realne szanse na rozwój w warunkach globalizacji rynków i zmian oczekiwań konsumentów. Pomimo wielu nowych elementów wybierano rozwiązania możliwie proste i oparte o obiektywne i weryfikowalne procedury, co jest ważne nie tylko z punktu widzenia beneficjentów, ale także kosztów administracyjnych.

Środki finansowe na realizację płatności bezpośrednich

Na obecnym etapie nie jest możliwe precyzyjne określenie ostatecznych stawek płatności, ponieważ będą one wynikiem podzielenia ustalonej koperty krajowej przez kwalifikującą się w danym roku do danego rodzaju płatności liczbę hektarów albo zwierząt. Stawki szacunkowe według danych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi podano w tabeli 1. Ostateczne wysokości stawek określone będą co roku na podstawie wielkości dostępnej koperty finansowej oraz liczby hektarów lub liczby zwierząt zakwalifikowanych do wsparcia.

Tabela 1. Szacunkowe stawki płatności w ramach systemu wsparcia bezpośredniego

Rodzaj płatności	Jednostka	Wysokość stawki [EUR]
Jednolita płatność obszarowa	EUR/ha	110
Płatność na zazielenianie	EUR/ha	74
Bydło	EUR/szt.	70
Krowy	EUR/szt.	70
Owce	EUR/szt.	25
Kozy	EUR/szt.	15
Rośliny wysokobiałkowe	EUR/ha	326
Chmiel	EUR/ha	480
Ziemniaki skrobiowe	EUR/ha	400
Buraki cukrowe	EUR/ha	400
Pomidory	EUR/ha	400
Owoce miękkie	EUR/ha	250
Len	EUR/ha	200
Konopie włókniste	EUR/ha	200
Płatność dla młodych rolników	EUR/ha	62
Płatność dodatkowa	EUR/ha	41
Płatność dla małych gospodarstw	EUR/gosp.	do 1250

Źródło: MRiRW, 2014

Proponowany kształt dopłat bezpośrednich od 2015 roku

Podstawowe elementy nowego systemu

Płatności w ramach wsparcia bezpośredniego od 2015 roku będą składać się z większej liczby elementów niż do tej pory i rolnicy będą mogli ubiegać się o następujące dopłaty:

- jednolitą płatność obszarową (JPO) - 44,7% całej koperty finansowej;
- płatności z tytułu zazieleniania (tzw. płatność z tytułu praktyk rolniczych korzystnych dla klimatu i środowiska) - 30% całej koperty finansowej;
- płatności dla młodych rolników - 2% całej koperty finansowej;

- płatności związane z produkcją (tzw. dobrowolne wsparcie powiązane z produkcją) - 15% całej koperty finansowej, w tym 2% na dopłaty do uprawy roślin wysokobiałkowych;
- płatność dodatkową (tzw. płatność redystrybucyjna) - 8,3% całej koperty finansowej;
- przejściowe wsparcie krajowe (płatność do tytoniu niezwiązana z produkcją).

Zasady kwalifikowalności

Zasady przyznawania wsparcia w ramach jednolitej płatności obszarowej (JPO) nie zmieniły się w stosunku do obowiązujących wcześniej, czyli płatność ta przysługuje tym rolnikom, którzy prowadzą działalność rolniczą na co najmniej 1 hektarze gruntów. Wyjątek stanowią rolnicy, którzy mają mniej niż 1 ha użytków rolnych, lecz posiadają bydło, krowy, owce czy kozy, a więc przysługuje im płatność związana z produkcją. Jednak warunkiem jej otrzymania będzie to, że w danym roku należna im łączna kwota płatności wyniesie co najmniej 200 EUR.

Pomoc będzie kierowana wyłącznie do tzw. rolników aktywnych zawodowo. Co do zasady, płatności nie będą przyznawane osobom fizycznym lub prawnym, które administrują portami lotniczymi, wodociągami, trwałymi terenami sportowymi i rekreacyjnymi, jak również świadczą usługi przewozu kolejowego lub usługi w zakresie obrotu nieruchomościami. Wykluczenie to nie będzie jednak obejmować rolników, dla których roczna kwota płatności bezpośrednich nie przekracza 5 000 EUR.

W nowym systemie będą obowiązywać (tak jak obecnie) normy i wymogi wzajemnej zgodności. Ulegną one niewielkim zmianom. Zgodnie z przepisami unijnymi, wnioskodawcom nie przyznaje się jakichkolwiek korzyści wynikających z sektorowego prawodawstwa rolnego, w tym płatności bezpośrednich, jeżeli warunki wymagane do uzyskania takich korzyści zostały sztucznie stworzone, w sprzeczności z celami tego prawodawstwa (np. nastąpił podział gospodarstwa w celu ominięcia limitów wsparcia).

Jednolita płatność obszarowa

W Polsce nadal będzie stosowany uproszczony system płatności bezpośrednich (co oznacza kontynuowanie stosowania jednolitej płatności obszarowej). Pozwoli to uniknąć kosztów wdrożenia, alternatywnego dla systemu uproszczonego, systemu płatności opartego na uprawieniach i administrowania tym systemem. Warunki przyznawania jednolitej płatności obszarowej po 2014 r. będą zbliżone do dotychczasowych warunków przyznawania tej płatności. Dlatego przyjmuje się, że jednolitą płatnością obszarową objętych zostanie, tak jak obecnie, około 14 mln ha użytków rolnych, a beneficjentami tej płatności nadal będzie około 1,35 mln rolników. Na płatność tę przeznaczone zostanie 44,7% koperty krajowej (tj. ogółu środków unijnych przeznaczonych na płatności bezpośrednie w Polsce), czyli ponad 1,5 mld EUR rocznie. Szacuje się, że stawka jednolitej płatności obszarowej wyniesie około 110 EUR/ha (tabela 1).

Płatność na zazielenianie (greening)

Płatność z tytułu praktyk rolniczych korzystnych dla klimatu i środowiska, czyli zazielenienie, to obowiązkowy komponent nowego systemu płatności bezpośrednich. Na jej finansowanie przeznaczone jest 30% krajowej koperty finansowej, tj. około 1 mld EUR rocznie. Szacowana stawka płatności za zazielenienie wyniesie około 74 EUR/ha (tabela 1). Zazielenienie będzie realizowane przez trzy praktyki podstawowe:

- dywersyfikację upraw,
- utrzymanie trwałych użytków zielonych (TUZ),
- utrzymanie obszarów proekologicznych (EFA).

Ponadto, możliwa będzie realizacja dywersyfikacji upraw poprzez praktyki równoważne w ramach działania rolnośrodowiskowego PROW 2007–2013, poprzez pakiet ochrona gleb i wód lub działania rolno-środowiskowo-klimatycznego PROW 2014–2020, poprzez pakiet rolnictwo zrównoważone lub pakiet ochrona gleb i wód.

Wszyscy rolnicy uprawnieni do jednolitej płatności obszarowej zobowiązani będą do realizacji zazielenienia. W zależności od ilości posiadanych w gospodarstwie gruntów ornych oraz udziału trwałych użytków zielonych, rolnicy będą zobowiązani do przestrzegania jednej, dwóch lub trzech praktyk zazielenienia.

Przepisy unijne przewidują szereg wyłączeń z obowiązku ich spełnienia, m.in. gospodarstwa, w których ponad 75% użytków rolnych to trwałe użytki zielone lub gospodarstwa o wysokim (ponad 75%) udziale gruntów ornych wykorzystywanych do produkcji traw lub innych zielnych roślin pastewnych albo ugorowanych, z uwagi na korzystne oddziaływanie na środowisko, będą zwolnione z obowiązku realizacji dywersyfikacji upraw lub utrzymywania obszarów proekologicznych.

Gospodarstwa uczestniczące w systemie dla małych gospodarstw rolnych, pomimo że są „zwolnione” z realizacji zazielenienia, będą uprawnione do otrzymania tej płatności. Płatność za zazielenienie w sposób automatyczny będą otrzymywać rolnicy prowadzący produkcję rolniczą zgodnie z zasadami rolnictwa ekologicznego.

W przypadku nieprzestrzegania praktyk zazielenienia na rolników nakładane będą kary administracyjne polegające na zmniejszeniu kwoty otrzymanych w danym roku płatności bezpośrednich. Przez dwa pierwsze lata wdrażania zazielenienia (2015 r. i 2016 r.) kary te nie będą przekraczać poza kwotę otrzymanej płatności za zazielenienie i, w zależności od stopnia stwierdzonej niezgodności, obejmować będą część lub całość płatności za zazielenienie. Natomiast w kolejnych latach kary będą mogły nawet przewyższać otrzymaną kwotę zazielenienia (w 2017 r. o maksymalnie 20%, a od 2018 r. o maksymalnie 25%), co oznacza, że w niektórych przypadkach, kara za nieprzestrzeganie praktyk zazielenienia spowoduje także częściowe zmniejszenie innych płatności.

Dywersyfikacja upraw

Dywersyfikacja będzie dotyczyć gospodarstw rolnych o powierzchni od 10 ha gruntów ornych (GO). Gospodarstwa, w których występuje:

- od 10 do 30 ha GO zobowiązane będą do prowadzenia co najmniej 2 różnych upraw na GO, przy czym uprawa główna nie może zajmować więcej niż 75% GO;
- powyżej 30 ha GO zobowiązane będą do prowadzenia co najmniej 3 różnych upraw na GO, przy czym uprawa główna nie może zajmować więcej niż 75% GO, a dwie uprawy łącznie nie mogą zajmować więcej niż 95% GO.

Za odrębną uprawę uznawany będzie:

- rodzaj w klasyfikacji botanicznej upraw,
- gatunek z rodzin krzyżowych (*Brassicaceae*), psiankowatych (*Solanaceae*) i dyniowatych (*Cucurbitaceae*),
- forma ozima i jara tego samego rodzaju,
- grunt ugorowany,
- trawa lub inne rośliny zielne (z przeznaczeniem na paszę).

W okresie od 15 maja do 15 lipca uprawiane rośliny powinny znajdować się na polu. Będzie to podległo sprawdzeniu przez organ kontrolny.

Utrzymanie trwałych użytków zielonych (TUZ)

W celu ochrony trwałych użytków zielonych, które w dużym stopniu przyczyniają się do zachowania różnorodności biologicznej, a w szczególności odgrywają ważną rolę w pochłanianiu dwutlenku węgla i ochronie gleby, wprowadzono obowiązki dotyczące utrzymania trwałych użytków zielonych. W ramach tych wymogów na obszarach Natura 2000 będzie obowiązywał zakaz przekształcania lub zaorywania wyznaczonych cennych przyrodniczo trwałych użytków zielonych, w tym obejmujących gleby torfowe i podmokłe, które wymagają ścisłej ochrony w celu osiągnięcia celów dyrektywy ptasiej (2009/147/WE) i siedliskowej (92/43/EWG). Każdy rolnik, który będzie posiadał cenny przyrodniczo TUZ, zostanie o tym indywidualnie poinformowany w karcie informacyjnej dołączanej do wstępnie wypełnionego wniosku o płatność w 2015 r. W przypadku, gdy rolnik zaorze lub przekształci TUZ cenny przyrodniczo, oprócz sankcji w postaci zmniejszenia płatności, będzie miał obowiązek ponownego przekształcenia tego obszaru w trwały użytek zielony. Ponadto, w celu zapobieżenia masowemu przekształcaniu TUZ na grunty orne w kraju zostanie wprowadzony obowiązek utrzymania udziału TUZ w powierzchni gruntów rolnych w skali całego kraju, przy czym nie może on zmniejszyć się o więcej niż 5% w stosunku do poziomu referencyjnego z 2015 r. Jest to analogiczny mechanizm do obecnie funkcjonującego w ramach zasady wzajemnej zgodności. W przypadku zmniejszenia wskaźnika TUZ o więcej niż 5% w skali kraju, konieczne będzie wdrożenie działań naprawczych polegających na zobowiązaniu rolników, którzy przekształcili trwałe użytki zielone, do przywrócenia określonej powierzchni gruntu w TUZ lub odtworzenia takiej samej powierzchni TUZ na innym gruncie.

Utrzymanie obszarów proekologicznych

Utrzymanie obszarów proekologicznych będzie dotyczyło gospodarstw o powierzchni powyżej 15 ha gruntów

ornych, które będą zobowiązane, aby posiadać obszary proekologiczne EFA na powierzchni co najmniej 5% gruntów orných. Do obszarów proekologicznych rolnicy będą mogli zaliczyć następujące elementy:

- *grunty ugorowane* na których w okresie od 1 stycznia do 31 lipca w danym roku nie jest prowadzona produkcja rolna (po upływie tego terminu rolnik będzie mógł przywrócić grunty do produkcji);
- *elementy krajobrazu*, które są w posiadaniu rolnika chronione w ramach norm Dobrej Kultury Rolnej (DKR): drzewa będące pomnikami przyrody, oczka wodne o łącznej powierzchni mniejszej niż 100 m², rowy, których szerokość nie przekracza 2 m oraz pozostałe elementy spełniające następujące kryteria: żywopłoty lub pasy zadrzewione o maksymalnej szerokości do 10 m, drzewa wolnostojące o średnicy korony wynoszącej przynajmniej 4 m, zadrzewienia liniowe obejmujące drzewa o średnicy korony wynoszącej przynajmniej 4 m, a odległość między koronami drzew nie powinna przekraczać 5 m, zadrzewienia grupowe, których korony zachodzą na siebie oraz zagajniki śródpolne o maksymalnej powierzchni do 0,3 ha, miedze śródpolne o szerokości od 1 m do 20 m, na których nie jest prowadzona produkcja rolna, oczka wodne o maksymalnej powierzchni do 0,1 ha, z wyłączeniem zbiorników zawierających elementy betonowe lub plastik, wraz z możliwością wliczenia do powierzchni oczka strefy z roślinnością nadbrzeżną o szerokości do 10 m występującą wzdłuż wody, rowy o maksymalnej szerokości do 6 m, włączając otwarte cieki wodne służące do nawadniania i odwadniania, z wyłączeniem kanałów wykonanych z betonu;
- *strefy buforowe*, w tym strefy buforowe na trwałych użytkach zielonych, pod warunkiem, że różnią się one od przylegającej kwalifikującej się powierzchni użytków rolnych - o szerokości ustanowionej w ramach norm DKR (5 m, 10 m lub 20 m) oraz inne strefy buforowe o szerokości nie mniejszej niż 1 m. Strefy buforowe mogą obejmować również pasy z roślinnością nadbrzeżną o szerokości do 10 m, występującą wzdłuż cieku wodnego;
- *pasie gruntów kwalifikujących się do płatności wzdłuż obrzeży lasu* o szerokości od 1 m do 10 m;
- *zagajniki o krótkiej rotacji*, na których obowiązuje zakaz stosowania środków ochrony roślin i możliwe jest stosowanie nawożenia mineralnego w odpowiednich limitach. Do zagajników traktowanych jako EFA zaliczane będą gatunki z rodzaju wierzba (z wyjątkiem wierzby wykorzystywanej do wypłatania), brzoza oraz topola czarna i jej krzyżówki;
- *obszary zalesione* po 2008 r. w ramach PROW 2007-2013 (zalesienia na gruntach rolnych) i PROW 2014-2020, które kwalifikowały się do jednolitej płatności obszarowej w 2008 r.;
- *międzyplony lub pokrywa zielona* w postaci wsiewek traw w uprawę główną lub mieszanek, wysiewanych w terminie do 30 września, utworzonych z co najmniej 2 gatunków, z następujących grup roślin

Tabela 2. Obszary proekologiczne – współczynniki konwersji i ważenia

Element EFA	Współczynnik przekształcenia (m/drzewo na m ²)	Współczynnik ważenia	Obszar EFA - po zastosowaniu obu współczynników (m ²)
Grunt ugorowany (m ²)	-	1	1
Elementy krajobrazu:			
Żywopłaty (pasy zadrzewione (mb.))	5	2	10,0
Drzewa wolnostojące (sztuka)	20	1,5	30,0
Zadrzewienia liniowe (mb.)	5	2	10,0
Zadrzewienia grupowe/zadrzewienia śródpolne (m ²)	-	1,5	1,5
Miedze śródpolne -o szerokości od 1m do 20m, na których prowadzona jest produkcja rolna (mb.)	6	1,5	9
Oczka wodne (m ²)	-	1,5	1,5
Rowy (mb.)	3	2	6,0
Strefy buforowe (mb.)	6	1,5	9,0
Pasy gruntów kwalifikujących się do płatności wzdłuż obrzeży lasu bez produkcji (mb.)	6	1,5	9,0
Pasy gruntów kwalifikujących się do płatności wzdłuż obrzeży lasu z produkcją (mb.)	6	0,3	1,8
Obszary z zagajnikami o krótkiej rotacji (m ²)	-	0,3	0,3
Obszary zalesione w ramach PROW po 2008 r. (m ²)	-	1	1,0
Obszary z międzyplonami lub okrywą zieloną - międzyplon ścierniskowy (m ²)	-	0,3	0,3
Obszary z międzyplonami lub okrywą zieloną - międzyplon ozimy (m ²)	-	0,3	0,3
Wsiewki traw w plon główny (m ²)	-	0,3	0,3
Obszary objęte uprawami wiążącymi azot (m ²)	-	0,7	0,7

Źródło: MRiRW, 2014

uprawnych: zbóż, oleistych, pastewnych, bobowatych drobnonasiennych, bobowatych grubonasiennych oraz roślin miododajnych;

- uprawy wiążące azot (czyli rośliny bobowate) mające na celu poprawę różnorodności biologicznej.

Obszary proekologiczne, co do zasady, powinny znajdować się na gruntach ornych danego gospodarstwa rolnego, z wyjątkiem zagajników o krótkiej rotacji i obszarów zalesionych. W przypadku elementów krajobrazu i sfer buforowych, obszary proekologiczne mogą również przylegać do gruntów ornych gospodarstwa zadeklarowanych do płatności.

W celu uwzględnienia większego oddziaływania środowiskowego poszczególnych obszarów proekologicznych, do wszystkich obszarów EFA będą stosowane tzw. *współczynniki konwersji i współczynniki ważenia*. Współczynniki te służą do przeliczenia rzeczywistej powierzchni elementów o charakterze liniowym i punktowym uznawanych za obszary proekologiczne na powierzchnię przeliczeniową, większą lub mniejszą od rzeczywistej (tabela 2). W sytuacji dużego zróżnicowania wielkości obszarów proekologicznych pomiędzy sąsiadującymi gospodarstwami mogą one skorzystać z możliwości wspólnej realizacji tego wymogu pod określonymi warunkami.

Płatność dla młodych rolników

W nowym systemie młodzi rolnicy będą mogli skorzystać z dwóch źródeł wsparcia, aby rozwijać swoje gospo-

darstwa. Oprócz pomocy z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020, którą mogą otrzymać w formie bezzwrotnej premii wynoszącej 100 tys. zł wypłacanej w dwóch ratach: 80% i 20%, będą również mogli otrzymywać większe o 25% dopłaty bezpośrednie niż ich starsi koledzy.

Płatność dla młodych rolników to instrument ukierunkowany na ułatwianie zakładania działalności przez młodych rolników i dostosowań strukturalnych ich gospodarstw rolnych po rozpoczęciu działalności (nie dłużej niż 5 lat, licząc od dnia założenia gospodarstwa). To dodatkowe wsparcie będzie przysługiwało maksymalnie przez pięć lat, tym gospodarzom którzy nie mają więcej niż 40 lat. Okres przysługiwania tej płatności będzie pomniejszony o różnicę pomiędzy datą rozpoczęcia działalności rolniczej, a datą złożenia pierwszego wniosku o płatność dla młodych rolników. Zatem, jeżeli rolnik nie przekroczył 40 lat, rozpoczął działalność rolniczą w 2012 roku, a pierwszy wniosek o przyznanie płatności dla młodych rolników złożył w 2015 roku, wówczas płatność ta będzie mu przysługiwała przez 2 lata. Planuje się przeznaczenie na tę płatność 2% koperty krajowej (maksymalny odsetek dopuszczony przepisami unijnymi), czyli ponad 67 mln EUR rocznie. Płatność dla młodych rolników będzie miała postać płatności powierzchniowej, a jej stawka wyniesie 25% średniej krajowej płatności na hektar, czyli około 62 EUR/ha (tabela 1). Płatność będzie przyznawana do powierzchni nie większej niż 50 ha. Sza-

cuje się, że do płatności tej kwalifikować się będzie co-rocennie około 110 tys. rolników.

Płatności związane z produkcją

Celem płatności związanych z produkcją jest wsparcie sektorów, które mają szczególne znaczenie gospodarcze, środowiskowe lub społeczne i które znajdują się w trudnej sytuacji. Przeprowadzone diagnozy wykazały, że w warunkach Polski sytuacja taka dotyczy sektorów: bydła, krów, owiec, kóz, owoców miękkich (truskawki i maliny), chmielu, roślin wysokobiałkowych, buraków cukrowych, ziemniaków skrobiowych, pomidorów, lnu i konopi włóknistych. Na płatności związane z produkcją, we wszystkich sektorach łącznie zostanie przeznaczony 15% koperty krajowej (maksymalny odsetek dopuszczony przepisami unijnymi), tj. ponad 500 mln EUR rocznie. Zgodnie z przepisami UE płatność ta ma stanowić jedynie zachętę do utrzymania aktualnych poziomów produkcji w sektorach. Szczegółowe warunki wsparcia będą określone w przepisach krajowych. Projektowane wysokości stawek poszczególnych schematów tej płatności przedstawia tabela 1, a wysokość wsparcia uzależniona jest od rodzaju prowadzonej produkcji. W ramach płatności związanych z produkcją wyróżniamy:

- *płatność do bydła* – będzie przysługiwała rolnikom posiadającym co najmniej 3 sztuki młodego bydła w wieku do 24 miesięcy, do wszystkich zwierząt od pierwszej do trzydziestej sztuki. Wsparcie będzie przysługiwać maksymalnie 2 razy w ciągu życia zwierzęcia (przykładowo, w wieku 6-8 m-cy i 12-24 m-ce). Płatnością będzie objęte bydło, niezależnie od płci, spełniające wymogi w zakresie identyfikacji i rejestracji zwierząt;
- *płatność do krów* – będzie przysługiwała rolnikom posiadającym co najmniej 3 krowy w wieku od 24 miesięcy, do krów od 1-szej do 30- tej sztuki. Płatnością będą objęte krowy spełniające wymogi w zakresie identyfikacji i rejestracji zwierząt;
- *płatność do owiec* – będzie przysługiwała rolnikom posiadającym co najmniej 10 sztuk maciorek owczych w wieku co najmniej 12 miesięcy, do wszystkich sztuk tych zwierząt w gospodarstwie. Płatnością będą objęte maciorki owcze, spełniające wymogi w zakresie identyfikacji i rejestracji zwierząt;
- *płatność do kóz* – będzie przysługiwała rolnikom posiadającym co najmniej 5 sztuk samic kozy, do wszystkich sztuk w gospodarstwie. Płatnością będą objęte samice kozy w wieku co najmniej 12 m-cy, spełniające wymogi w zakresie identyfikacji i rejestracji zwierząt;
- *płatność do owoców miękkich* – będzie przysługiwała do powierzchni uprawy truskawek lub malin, kwalifikującej się do przyznania JPO. Nie będzie wymagana umowa kontraktacji, co pozwoli na objęcie płatnością nie tylko powierzchni upraw owoców kierowanych do przetwórstwa, lecz również wysokiej jakości owoców konsumpcyjnych, w tym owoców przeznaczonych do sprzedaży bezpośredniej;

- *płatność do roślin wysokobiałkowych* – będzie przysługiwała do powierzchni uprawy roślin strączkowych i motylkowatych drobnonasiennych w plonie głównym, kwalifikującej się do przyznania jednolitej płatności obszarowej. Stosowane będzie pomniejszenie (degresywność) stawki płatności w następujących przedziałach hektarowych: 0-50 ha – 100% stawki podstawowej, 50,01-100 ha – 50% stawki podstawowej, 100,01-150 ha – 25% stawki podstawowej i powyżej 150 ha – 0% stawki podstawowej (brak płatności);
- *płatność do chmielu* – będzie przysługiwała do powierzchni uprawy chmielu, kwalifikującej się do przyznania jednolitej płatności obszarowej, zlokalizowanej w rejonie lubelskim, wielkopolskim lub dolnośląskim;
- *płatność do buraków cukrowych* – będzie przysługiwała do powierzchni uprawy buraków cukrowych, kwalifikującej się do przyznania jednolitej płatności obszarowej i objętej umową kontraktacji;
- *płatność do ziemniaków skrobiowych* – będzie przysługiwała do powierzchni uprawy ziemniaków skrobiowych, kwalifikującej się do przyznania jednolitej płatności obszarowej i objętej umową kontraktacji;
- *płatność do pomidorów* – będzie przysługiwała do powierzchni uprawy pomidorów, kwalifikującej się do przyznania jednolitej płatności obszarowej i objętej umową kontraktacji;
- *płatność do lnu* – będzie przysługiwała do powierzchni uprawy lnu, kwalifikującej się do przyznania jednolitej płatności obszarowej;
- *płatność do konopi włóknistych* – będzie przysługiwała do powierzchni uprawy konopi włóknistych, kwalifikującej się do przyznania jednolitej płatności obszarowej, o ile rolnik stosuje odmiany zawierające w uprawie polowej maksymalnie 0,2% tetrahydrokanabinolu (THC) w suchej masie rośliny.

Płatność dodatkowa

Płatność dodatkowa stanowić będzie płatności o charakterze dodatkowego uzupełnienia poziomu wsparcia finansowego dla określonej grupy rolników aktywnych zawodowo uprawnionych jednocześnie do otrzymania jednolitej płatności obszarowej. W ramach tego schematu nie przewiduje się żadnych dodatkowych, specyficznych kryteriów i wymogów do spełnienia na poziomie gospodarstwa. Wsparcie w ramach płatności dodatkowej będzie ukierunkowane na grupę gospodarstw małych i średnich. Pozwoli to na skuteczniejsze wspieranie dochodów tych gospodarstw, które nie osiągają takich korzyści wynikających ze skali produkcji, jak gospodarstwa największe, niemniej jednak mają szanse na trwałą rozwój. Rolnicy, uprawnieni do jednolitej płatności obszarowej (JPO), otrzymają dodatkową płatność (tzw. płatność redystrybucyjną).

Przepisy unijne dają możliwość stosowania dodatkowego wsparcia do hektarów wchodzących w skład gospodarstwa i zawierających się w przedziale do trzydziestego hektara. Płatność dodatkowa w Polsce będzie przysługiwała wszystkim rolnikom do gruntów mieszczących się

w przedziale od 3,01 ha do 30,00 ha. Oznacza to, że na przykład gospodarstwo o powierzchni 35 ha kwalifikujących się do jednolitej płatności obszarowej otrzyma dodatkową płatność do 27 hektarów powierzchni, a gospodarstwo o powierzchni 20 hektarów kwalifikujących się do jednolitej płatności obszarowej otrzyma dodatkową płatność do 17 hektarów powierzchni.

Na płatność dodatkową przeznaczone zostanie 8,3% krajowej koperty finansowej (około 280 mln EUR rocznie). Stawka tej płatności wyniesie około 41 EUR/ha (tabela 1). Szacuje się, że płatność dodatkowa trafi do około 920 tys. gospodarstw, co stanowi około 68% całkowitej liczby beneficjentów płatności bezpośrednich w Polsce.

System płatności dla małych gospodarstw

Specjalne rozwiązania w systemie płatności bezpośrednich przygotowano również dla rolników gospodarujących na niewielkich arealach. Gospodarstwa będą mogły korzystać z uproszczonego systemu dla małych gospodarstw. W przypadku uczestnictwa gospodarstwa w tym systemie, wsparcie dla małych gospodarstw zastąpi wszystkie rodzaje wsparcia realizowane w ramach systemu płatności bezpośrednich (poza przejściowym wsparciem krajowym). Od 2015 roku małe gospodarstwa będą mieć możliwość skorzystania z tzw. uproszczonego systemu wsparcia. Wybierając ten system będą zwolnieni z kontroli norm i wymogów wzajemnej zgodności (Cross Compliance) oraz wypełniania tzw. praktyk zazielenienia. Nie będą też objęci publikowaniem ich nazwisk w wykazach beneficjentów dopłat. Do systemu płatności dla małych gospodarstw będą włączeni automatycznie rolnicy, w przypadku, gdy łączna kwota wsparcia bezpośredniego obliczona dla całego gospodarstwa, nie przekroczy 1250 EUR (tabela 1), chyba że nie wyrażą na to zgody. Ważne jest to, że do takiego uproszczonego systemu rolnicy mogą przystąpić tylko w 2015 roku, bowiem zgodnie z obecnym stanem prawnym w kolejnych latach nie będzie to już możliwe.

Kwota płatności przysługująca danemu rolnikowi w ramach płatności dla małych gospodarstw to suma wszystkich płatności, do których otrzymania rolnik byłby uprawniony, gdyby pozostał w systemie standardowym.

Rolnicy, którzy kwalifikują się do objęcia systemem płatności dla małych gospodarstw i zdecydują się na przekazanie swojego gospodarstwa innemu rolnikowi, będą mogli ubiegać się, na warunkach określonych w PROW 2014-2020, o specjalną, roczną premię w wysokości 120% rocznej płatności, do otrzymania której rolnik byłby uprawniony pozostając w systemie dla małych gospodarstw w ramach działania „Płatności dla rolników kwalifikujących się do wsparcia w ramach systemu dla małych gospodarstw (Płatności dla rolników przekazujących małe gospodarstwa)”. Pomoc wypłacana będzie jednorazowo za okres od dnia przekazania gospodarstwa rolnego do dnia 31 grudnia 2020 r. Łączna kwota przewidziana na ten cel w projekcie PROW 2014-2020 wynosi około 130 mln euro.

Do systemu dla małych gospodarstw będzie mogło przystąpić każde gospodarstwo (brak jest jakichkolwiek ograniczeń, np. w zakresie powierzchni użytków rolnych), niemniej jednak z uwagi na kwotowy limit wsparcia (max. 1250 EUR/gospodarstwo) zakłada się, że uczestnictwem w tym systemie zainteresowane będą tylko gospodarstwa najmniejsze.

Szacuje się, że w systemie dla małych gospodarstw będzie uczestniczyć około 680 tys. gospodarstw, co stanowi prawie połowę całkowitej liczby beneficjentów płatności bezpośrednich w Polsce. Z moich szacunków wynika, że przy standardowej produkcji – bez roślin strączkowych, buraków cukrowych i innych uprawionych do dodatkowych dopłat, a także w przypadku braku produkcji zwierzęcej – kwota 1250 EUR odpowiada gospodarstwu o powierzchni 6,10 ha. Do takiej powierzchni można rozważyć uczestnictwo w systemie uproszczonym. Każde dodatkowe dopłaty związane z uprawami czy zwierzętami obniżają tę granicę.

Przejściowe wsparcie krajowe

Przejściowym wsparciem krajowym będzie objęty sektor tytoniu. W latach 2015-2020 na jego realizację przewidziano 180 mln EUR. Szacowana wysokość udzielanego wsparcia wyniesie w 2015 roku około 4,31 zł za 1 kg tytoniu odmiany Virginia i około 3,01 zł za 1 kg pozostałych odmian. Wysokość wsparcia w kolejnych latach będzie malała o 5%. Jest to jedyny dotychczas wspierany sektor, w odniesieniu do którego przepisy unijne nie dają możliwości stosowania płatności związanych z produkcją. Zgodnie z przepisami unijnymi, przejściowe wsparcie krajowe może być stosowane wyłącznie na warunkach, które były stosowane w odniesieniu do roku 2013. Oznacza to, że wsparcie w sektorze tytoniu będzie mogło być stosowane jedynie w formie niezwiązanej z produkcją. W Polsce jest około 13 tys. beneficjentów tej płatności.

Bibliografia

- Ignaczewski G. 2014. Mała rewolucja w dopłatach bezpośrednich. „Top agrar Polska - nowoczesne rolnictwo”, Nr 8, Polskie Wydawnictwo Rolnicze, s.16-21.
- Ignaczewski G. 2014. Kto zyska na nowych dopłatach. „Top agrar Polska - nowoczesne rolnictwo”, Nr 9, Polskie Wydawnictwo Rolnicze, s.28-31.
- Publikacja informacyjna: *Projekt Systemu Płatności Bezpośrednich w Polsce w latach 2015–2020*, wyd. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 2014.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) Nr 1307/2013 z 17 grudnia 2013 r. ustanawiające przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) Nr 637/2008 i rozporządzenie Rady (WE) Nr 73/2009.

dr inż. Wojciech Świerk

doradca rolniczy i rolnośrodowiskowy
AGRO-INICJATYWA Doradztwo rolnicze

Krystyna Vinohradnik

Doradztwo rolnicze w strukturze AKIS w Grecji, na Cyprze i Malcie

Wprowadzenie

W tym opracowaniu zaprezentowane zostały struktury systemu transferu wiedzy, informacji i innowacji w rolnictwie (AKIS) w Grecji, Cyprze i Malcie. Omówiono także status prawny doradztwa rolniczego, jego usytuowanie w systemie, klientów doradztwa oraz rodzaje świadczonych usług doradczych. Analizowane kraje łączy podobne podejście do procesu przebudowy i budowy struktur doradztwa i struktur AKIS. Kraje te mają podobne problemy w budowaniu powiązań między istotnymi w strukturze AKIS sektorami: badań, edukacji i praktyki, a także w koordynacji zakresu badań i transferu wiedzy i innowacji poprzez doradztwo do praktyki rolniczej oraz informacji o potrzebach praktyki kierowanych pod adresem sektora badań. Prezentowana tu analiza została ujęta w trzech rozdziałach – w pierwszym podane są krótkie informacje o rolnictwie, w drugim przedstawiona jest charakterystyka struktury AKIS, w trzecim opisane usługi doradcze. Rozdział czwarty zawiera krótkie podsumowanie wyników analizy.

Wybrane dane charakterystyczne dla rolnictwa analizowanych krajów

Rolnictwo w **Grecji** jest ważnym sektorem zarówno w rozwoju obszarów wiejskich jak i w gospodarce krajowej. Daje ono 12% miejsc pracy, a jego udział w tworzeniu produktu krajowego brutto wynosi 3,4%. Przeważają tu małe gospodarstwa – średnia wielkość gospodarstwa wynosi około 5 ha użytków rolnych (a 76% ogółu gospodarstw ma obszar poniżej 5 ha). Ludność rolnicza jest w przeważającej mierze w wieku powyżej 54 lat (33% w wieku poprodukcyjnym i 55% w wieku 54-65). Równocześnie rolnictwo Grecji jest prowadzone w zróżnicowanych warunkach przyrodniczych, większość areálu ziemi rolniczej położona jest na nizinach i obszarach nawadnianych, ale także znacząca część to obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania – położone na obszarach górzystych i wyspach.

W produkcji rolniczej przeważa produkcja roślinna – zboża, bawełna, plantacje oliwek, owoców (głównie brzoskwiń i nektaryn oraz melonów i winogron), wa-

rzyw (z przewagą pomidorów), winnice oraz ziemniaki. W niewielkiej hodowli zwierząt dominują owce i kozy (głównie w rejonach górskich) – głównym produktem mleczarskim jest ser feta.

Głównym kierunkiem eksportu produktów rolniczych są rynki krajów Unii Europejskiej.

W czasie recesji gospodarczej lat 2008-2013 i wymuszonej tą recesją konieczności zmian w polityce gospodarczej Grecji, wkład rolnictwa w tworzenie produktu krajowego brutto wzrósł do poziomu 4,1%, co w porównaniu do innych sektorów gospodarki można uznać za mały sukces.

Generalnie jednak, oceniając rolnictwo Grecji można zauważyć wiele jego słabych stron, a mianowicie: mały obszar gospodarstw i duża ich fragmentacja, zaawansowany wiek właścicieli gospodarstw i brak wykształcenia rolniczego (nawet podstawowych kursów praktycznych), brak inwestycji w gospodarstwach spowodowany głównie niedostępnością kredytów w wyniku kryzysu gospodarczego, brak strategii produktowej i eksportowej, brak równowagi między produkcją roślinną i zwierzęcą, słaba struktura i niska pozycja organizacji spółdzielczych (zupełny brak spółdzielczych organizacji marketingowych), zaniechana idea tworzenia wartości dodanej w produkcji rolniczej, a także generalnie niska produktywność i konkurencyjność rolnictwa (wzrastające koszty produkcji przy równoczesnych niskich cenach produktu na poziomie producenta, co wpływa na niski dochód z gospodarstwa).

W porównaniu do w Grecji, rolnictwo **Cypru** ma mniejsze znaczenie w gospodarce – daje ono zatrudnienie 4% ogółu pracujących, a jego udział w PKB wynosi 2,3%. Pod względem obszarowym gospodarstwa są małe, ich średnia wielkość wynosi około 3 ha, przy czym 75% gospodarstw nie przekracza 2 ha (a wielkość 90% z nich ma obszar poniżej 5 ha). Ludność rolnicza to osoby w wieku emerytalnym (33% w wieku powyżej 64 lat) lub zbliżające się do wieku emerytalnego (63% w wieku powyżej 54 lat). Głównym kierunkiem produkcji jest produkcja zwierzęca (trzoda chlewna, owce i kozy); w produkcji roślinnej przeważają zboża, na drugim miejscu pod względem obszaru znajdują się plantacje oliwek, a dalej owoce (głównie banany, jabłka, brzoskwinie, nektaryny i figi), orzechy, warzywa (głównie pomidory i ogórki), winogrona, ziemniaki i chleb świętojański. Główny kierunek eksportu produk-

tów rolnych (około 73%) to kraje Unii Europejskiej – są to produkty nieprzetworzone, w tym przede wszystkim ziemniaki, owoce cytrusowe i warzywa, a wśród produktów przetworzonych – ser, soki owocowe i warzywne, mięso i wino.

Oceniając rolnictwo Cypru można zauważyć, że charakteryzuje się ono małymi obszarowo gospodarstwami i dużą fragmentacją gruntów, zaawansowanym wiekiem ludności pracującej w rolnictwie, brakiem przygotowania zawodowego rolników (zarówno w sensie rolniczej edukacji szkolnej, jak i kursów zawodowych), bardzo suchym klimatem a równocześnie brakiem systemów irygacyjnych w rolnictwie z uwagi na wysoki koszt ich budowy, brakiem strategii produkcji rolniczej i strategii eksportowej; brakiem idei organizowania się rolników, brakiem spółdzielczych form produkcji i sprzedaży; brakiem zmian w kierunku wartości dodanej produktów rolnych. Generalnie, można więc ocenić, iż charakterystyczną cechą rolnictwa Cypru jest jego niska produktywność i niska konkurencyjność, spowodowane głównie wzrastającymi kosztami produkcji i obniżającymi się cenami produktów rolnych na poziomie producenta, a równocześnie znacznie niższymi cenami importowanych substytutów wypierających z rynku produkty lokalne, a to wszystko skutkuje niższym zyskiem z produkcji rolnej.

Malta jest najmniejszym z krajów Unii Europejskiej, to kraj o powierzchni 320 km², składający się z trzech wysp, zamieszkałych przez 417 tys. osób (2013). Ostatnie dekady to okres transformacji Malty ze społeczeństwa wiejskiego do zindustrializowanego i zurbanizowanego. Obecnie więc Malta jest zaliczana do społeczeństw zurbanizowanych. Rolnictwo Malty w ogólnej wielkości PKB stanowi 2,2% i daje zatrudnienie 3,2% ogółu zatrudnionych. Rolnictwo Malty ma wiele funkcji i wnosi wiele wartości w różne dziedziny życia – poza wkładem w gospodarkę, ma także znaczący wpływ na kształtowanie krajobrazu i środowiska wysp, jest także komponentem dziedzictwa kulturowego i istotnym tłem dla branży turystycznej.

Ze względów historycznych powszechną praktyką Malty jest podział ziemi rolniczej między potomków po śmierci właściciela. Stąd cechą charakterystyczną jej rolnictwa jest rozdrobniona struktura gospodarstw (średnia wielkość gospodarstwa wynosi 1,6 ha) oraz wysokie ceny gruntów rolnych, co sprawia, iż potencjalni przedsiębiorcy są praktycznie wykluczeni z możliwości pozyskania nowych gruntów celem powiększenia gospodarstwa i zwiększenia poziomu produkcji, a w konsekwencji sytuacja ta zniechęca potencjalnych przedsiębiorców rolnych do inwestowania w ten sektor. Co więcej, blisko dwie trzecie gruntów rolnych jest własnością państwa. W efekcie 76% ogółu powierzchni użytków rolnych jest dzierżawione, a tylko 24% stanowi własność rolników.

Według ostatniego Powszechnego Spisu Rolnego (2010), na Malcie było 12 530 gospodarstw zatrudniających 18 539 osób, co stanowi 10,6% ogółu ludności ak-

tywnej zawodowo. Wśród tej liczby 65,5% stanowili właściciele gospodarstw rolnych, w tym 4,8% to młodzi rolnicy. Jeśli spojrzymy na gospodarstwa otrzymujące płatności bezpośrednie, to w grupie gospodarstw stanowiących własność rolników tylko 61 otrzymywało płatności bezpośrednie, a gospodarstw objętych systemem FADN było ogółem 1 470 – wszystkie otrzymujące płatności bezpośrednie.

Wielkość użytków rolnych to 11 450 ha, w tym 79% stanowiły grunty orne, pozostały areał stanowiły warzywne i owocowe ogrody przydomowe. Głównym kierunkiem jest produkcja zwierzęca (trzoda chlewna i bydło), która w okresie ostatnich 10 lat spadła o ponad 12%. Rolnictwo organiczne zajmuje 26% powierzchni użytków rolnych, ale spośród ogólnej liczby jest to tylko 13 gospodarstw zajmujących się tego typu produkcją.

Charakterystyka AKIS

W strukturze AKIS w **Grecji** głównymi aktorami w sektorze administracji są na poziomie krajowym: (1) Ministerstwo Rozwoju Wsi i Żywności, (2) ELGO DIMITRA – organizacja, która przejęła dawne semi-autonomiczne instytucje badawcze, zawodowe szkoły rolnicze, organizację nadzorującą i certyfikującą produkty rolnicze, a odpowiedzialną za wdrażanie krajowej polityki jakości oraz organizację rynku mleka i mięsa, (3) instytuty naukowe, szkoły wyższe, w tym uniwersytety, (4) firmy prywatne (oddziały ponadnarodowych kompanii), a także PASEGES – Pan-Hellenistyczna Konfederacja Związków i Spółdzielni Rolniczych; na poziomie regionalnym – głównym aktorem są dyrekcje ekonomiki rolnictwa, a na poziomie sub-regionalnym – dyrektoriaty ekonomiki rolnictwa i weterynarii oraz lokalne agencje organizacji krajowych, stacje badawcze i doświadczalne instytutów naukowych, a także centra szkoleniowe, oddziały konfederacji związków i organizacji rolniczych. Ponadto na poziomie regionalnym znajdują się prywatni konsultanci i agronomowie oraz prywatne centra sprzedaży środków do produkcji prowadzone przez agronomów; na poziomie lokalnym głównymi aktorami są lokalne biura produkcji rolniczej, lokalne spółdzielnie oraz oczywiście rolnicy.

W Grecji nie ma niestety ani narodowej polityki w zakresie przepływu wiedzy i informacji, ani mechanizmów współpracy pomiędzy aktorami AKIS. Wiele lat temu ówczesne ministerstwo rolnictwa próbowało zbudować ramy takiej współpracy i połączenia narodowej strategii dla rolnictwa ze strategią rozwoju obszarów wiejskich, ale współcześnie ministerstwo odgrywa raczej rolę pośrednika w transferze i kontrolera wdrażania polityk UE (głównie regulacji WPR). Przez 25 lat doradztwo i niektóre ogniwa AKIS podlegały decentralizacji, czego rezultatem jest wysoka fragmentacja struktur organizacyjnych oraz nieskoordynowany i dysfunkcyjny system AKIS. Obecnie podejmowane są próby zmian. Pierwszy krok zrobiono w 2011 r. po-

wołując wspomnianą wyżej organizację ELGO DIMITRA. Dyskutuje się nad zmianą struktury organizacyjnej Ministerstwa Rozwoju Wsi i Żywności, ale ciągle jeszcze proponowane dyrektoriały doradztwa rolniczego, innowacji i badań są poza strukturą AKIS.

Jeśli spojrzymy na **Cypr**, to głównymi aktorami systemu transferu wiedzy, informacji i innowacji (AKIS) są:

- (1) Na pierwszym miejscu Ministerstwo Rolnictwa, Zasobów Naturalnych i Środowiska, w skład którego wchodzi trzy oddziały. W Oddziale Rolnictwa znajduje się sześć departamentów, w tym Instytut Badawczy Rolnictwa i Departament Rolnictwa, który z kolei dzieli się na 14 sekcji – i tu jedną z nich jest Sekcja Doradztwa Rolniczego będąca koordynatorem doradztwa rolniczego w całym kraju zlokalizowanego w gminnych biurach doradztwa. Sekcja Doradztwa Rolniczego na poziomie krajowym składa się z pięciu sektorów: Planowania i Wdrażania, Oceny, Publikacji, Gospodarstwa Domowego oraz Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich. Sekcja ta koordynuje nie tylko wszystkie działania doradcze na terenie kraju, ale także współpracuje ściśle z czterema centrami szkoleniowymi (KEGE) oraz innymi specjalistami zatrudnionymi w Departamencie Rolnictwa celem rozwiązywania bieżących problemów rolników;
- (2) Drugim ważnym ogniwem w strukturze cypryjskiego AKIS jest nauka i edukacja skupiona w Instytutach Szkolnictwa Wyższego oraz Cypryjskiej Politechnice, głównie na Wydziale Nauk o Ziemi i Zarządzania Środowiskiem;
- (3) Trzecim ważnym ogniwem w strukturze AKIS są konsultanci prywatni (freelancerzy) oraz podobnie jak w Grecji – punkty sprzedaży i doradztwa prowadzone przez agronomów;
- (4) Czwarte ogniwo to spółdzielnie i grupy producentów oraz indywidualni rolnicy – główni odbiorcy wiedzy, informacji, innowacji i doradztwa rolniczego.

Jednakże głównymi aktorami w tworzeniu wiedzy i technologii są Instytut Badawczy Rolnictwa oraz Politechnika. Oczywiście pozostali aktorzy systemu AKIS także mogą być i są twórcami wiedzy i innowacji, lecz w mniejszym zakresie. Fakt, że Instytut Badawczy Rolnictwa jest integralną częścią Departamentu Rolnictwa zapewnia dwustronną komunikację między badaniami i doradztwem, a następnie między doradztwem i rolnikami. Natomiast powiązania między Politechniką oraz Departamentem Rolnictwa są słabe, lecz można ostatnio zaobserwować rozwijające się powiązania nieformalne. Nadal jednak głównymi twórcami wiedzy i transferu technologii z zagranicy pozostają Instytut Badawczy Rolnictwa i Politechnika Cypryjska w Nikozji, a Sekcja Doradztwa w Ministerstwie odgrywa ważną rolę w transferze wiedzy i technologii do rolników, podobnie jak prywatni agronomowie. I wreszcie, w tak małym kraju, jakim jest Cypr niezwykle istotny jest transfer wiedzy i informacji pomiędzy rolnikami.

Jakkolwiek, generalnie, na Cyprze nie ma specjalnej polityki ani formalnych umów między poszczególnymi aktorami AKIS, to koordynacja usług doradczych na poziomie ministerstwa sprawia, iż mechanizm doradczy funkcjonuje dość poprawnie. Formalne powiązania istnieją głównie między doradztwem a spółdzielniami rolniczymi i grupami producentów (ale tych jest niewiele). Brakuje powiązań między prywatnymi doradcami i producentami środków do produkcji a doradztwem państwowym (z wyjątkiem wspólnego rozwiązywania ważnych problemów gospodarczych). Nie ułatwia także sytuacji wzrastająca biurokracja i związane z nią obowiązki państwowych służb doradczych wynikające z akcesji Cypru do struktur Unii Europejskiej i kryzysu gospodarczego, jaki dotknął Cypr i pośrednio doradców, na doksztalcenie których nie ma środków finansowych. Podobna sytuacja dotyczy Instytutu Badawczego Rolnictwa, którzy z uwagi na brak środków nie podejmuje badań i nie generuje wiedzy i innowacji odpowiadających potrzebom rolników posiadających gospodarstwa o małej skali produkcji. W przyszłości, by naukowcy i doradcy mogli skupić swój wysiłek na pracy dla tych właśnie rolników (a tacy przeważają w cypryjskim rolnictwie), rolnicy powinni płacić za doradztwo, a tymczasem nie są oni chętni tego robić. Rolnicy powinni być bardziej otwarci na eksperymenty we własnych gospodarstwach, a obecnie są raczej niechętni eksperymentom, powinni też bardziej dzielić się wiedzą i informacjami ze swymi sąsiadami, tymczasem raczej konkurują z sobą. Równocześnie można zaobserwować tendencje zmierzające do prywatyzacji doradztwa i pobierania odpłatności za porady. W takiej sytuacji najbardziej prawdopodobne wydaje się, że rolnicy będą stopniowo zaprzestawać swej działalności, a to z kolei doprowadzić może do degradacji rolnictwa.

Na **Malcie**, po jej wejściu w struktury Unii Europejskiej, polityka rolna kształtowana jest po wpływie Wspólnej Polityki Rolnej UE i unijnego podejścia do systemu przepływu wiedzy, informacji i innowacji (AKIS). Współczesny AKIS na Malcie charakteryzuje się pewną liczbą podmiotów, których poziom skoordynowania i interakcji jest bardzo niski. Szczególnie widoczne to jest w braku koordynacji i współpracy między doradztwem i sektorem badań, które jakkolwiek dynamicznie się rozwijają, ich wyniki badań nie trafiają (lub wolno przenikają) do doradztwa, a tym samym do rolnictwa. Co więcej, maltańskie Ministerstwo Zrównoważonego Rozwoju, Środowiska i Zmian Klimatu zawsze kształtowało zadania i zachowania badaczy, przedsiębiorców, doradców i edukatorów poprzez doradztwo bezpośrednie. W ostatnich latach Ministerstwo rozpoczęło proces transformacji wprowadzając zdecentralizowany model podejścia do systemu AKIS, przy zachowaniu przepływu wiedzy i innowacji z góry w dół, co znajduje odzwierciedlenie zarówno w infrastrukturze, jak i mechanizmach mających doprowadzić do dynamiki przepływu wiedzy i innowacji. Co więcej, nacisk na aktorów AKIS po akcesji Malty do

struktur UE został zintensyfikowany poprzez konieczność dostosowania się do wymogów WPR, szczególnie wprowadzenia zasady cross-compliance. Szczególną rolę odegrał tu Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013, reorganizując role i funkcje poszczególnych aktorów AKIS oraz wprowadzając nowe ogniwa do tej struktury i budując silniejsze powiązania między nimi. W rzeczywistości, ta perspektywa wydaje się nie do końca systemowa, nieułatwiająca współpracy w zakresie transferu wiedzy i innowacji, a raczej sprowadza się do prowadzenia aktorów AKIS w dwu kierunkach: po pierwsze do wzmocnienia kapitału ludzkiego i zwiększenia konkurencyjności samej sieci powiązań; po drugie – do wsparcia rolników i hodowców celem spełnienia wymogów stawianych przez Unię Europejską i wymogów krajowych regulacji, szczególnie wprowadzenia zasady cross-compliance. W pierwszym przypadku główna rola ma przypadać spółdzielniom, stowarzyszeniom i innym formom organizacyjnym grup producentów; w drugim odpowiedzialność za sprawność przepływu wiedzy i informacji ma przypadać strukturam FAS. Taka sytuacja odzwierciedla brak wspólnych ram strategii transferu wiedzy i innowacji. Główne priorytety w polityce tworzenia i transferu wiedzy i innowacji są w głównej mierze zdeterminowane decyzjami na poziomie rządu, lecz bez odpowiednich programów.

Zgodnie z PROW 2007-2013 zakładano, iż badania i doradztwo powinny przyczynić się do postępu poprzez rozwój nowych produktów i nowych technologii dostosowanych do zidentyfikowanych celów. Obecna sytuacja wygląda w ten sposób, iż na Malcie badania prowadzone są głównie przez departamenty podległe ministerstwu, według ich terytorium działania, które mają własne budżety badawcze związane z rozwojem i doradztwem, ale nie współpracują one z sobą i w związku z tym badania te nie są koordynowane. Co prawda, niektóre prace badawcze prowadzone są we współpracy z Uniwersytetem Maltańskim, a dotyczą rozwoju obszarów wiejskich i doradztwa. Prace te finansowane są przez różne programy narodowe i międzynarodowe, ale ich podstawą są projekty, a nie specyficzne strategie badawcze. Stąd uczestnictwo w określonym grantie badawczym zaspokaja realizację krótkoterminowych potrzeb i nie jest kontynuowane, nie ma ciągłości i komplementarności badań i praktycznie nie ma prawdziwego powiązania z potrzebami rolników i ludności obszarów wiejskich.

Innym ogniwem w strukturze AKIS jest Narodowa Agencja ds. Środowiska i Planowania, która jest odpowiedzialna za programy badawcze zorientowane na wdrażanie obowiązującej polityki związanej ze środowiskiem wiejskim i kształtowaniem krajobrazu rolniczego. Pozostałymi ogniwami w strukturze AKIS są prywatne organizacje, organizacje pozarządowe oraz małe i średnie przedsiębiorstwa.

W ostatnich latach można zauważyć wzrost współpracy w zakresie przepływu wiedzy i innowacji pomię-

dzy biznesem i instytucjami naukowymi. Dla przykładu Uniwersytet Maltański oraz wchodzący w jego skład College Artystyczny, Naukowy i Technologiczny – obie te instytucje podległe Ministerstwu Edukacji – są odpowiedzialne za edukację kadr rolniczych, a także w przypadku College'u za ich zawodowe dokształcanie. Ponadto podobną rolę pełni Instytut Agrobiznesu. Niestety dokształcanie w systemie pozaszkolnym z reguły nie jest adekwatne do potrzeb. Stąd wielu doradcom brakuje profesjonalnego przygotowania w wielu wąskich dziedzinach, np. w zakresie medycyny weterynaryjnej. Podobnie powolny rozwój współpracy można zaobserwować między innymi ogniwami wdrażającymi wymogi Wspólnej Polityki Rolnej.

Usługi doradcze

W Grecji żadna z organizacji z poziomu krajowego nie jest zaangażowana w świadczenie usług doradczych, z wyjątkiem PASEGES (Pan-Hellenistycznej Konfederacji Związków i Spółdzielni Rolniczych). Taką sytuację można tłumaczyć tym, iż podczas gdy Narodowa Fundacja Badań Rolniczych oraz instytuty naukowe i szkoły wyższe generują nową wiedzę lub adaptują istniejącą wiedzę, obecnie napotykają one trudności nie do pokonania w transferze tej wiedzy rolnikom. Jedyną drogą transferu są seminaria i prezentacje publiczne oraz publikacje, które jednak nie docierają do rolników, ponieważ są pisane językiem zrozumiałym dla osób o wyższym wykształceniu. Ministerstwo Rozwoju Wsi i Żywności zajęte jest wdrażaniem instrumentów WPR (ale jak dotąd bez znaczących efektów). Mimo, iż przedstawiciele Ministerstwa oraz przedstawiciele izb zasiadają w zarządzie Narodowej Fundacji Badań Rolniczych, to brak jest jasnej strategii dla greckiego rolnictwa. Z kolei brak funduszy nie pozwala na projektowanie strategii badań odpowiadających na potrzeby rolników i rozwoju obszarów wiejskich, a jeśli prowadzi się badania, to nie ma mechanizmu upowszechniania wyników tych badań. Inną słabą stroną jest brak naukowców, a liczba personelu administracyjnego przewyższa liczbę naukowców i personelu technicznego. Tak więc również Fundacja powinna ulec restrukturyzacji.

Z drugiej strony OGEKA – organizacja edukacji zawodowej, jakkolwiek posiada mandat do transferu informacji do rolników, nie posiada odpowiedniego personelu (ani funduszy) do prowadzenia działalności doradczej; jest ona jedynie zaangażowana w szkolenia oraz czasami z inicjatywy lokalnego agronoma uczestniczy w dyskusjach i prezentacjach. Fakt, iż nie ma tam żadnej współpracy między wymienionymi organizacjami (i programy doradcze nie są realizowane) sprawia, że projektowanie odpowiednich kursów dla rolników jest trudne, z uwagi na brak wiedzy na temat ich potrzeb.

PASEGES – związek organizacji i spółdzielni rolniczych prowadzi krótkie seminaria i prezentacje na po-

ziomie lokalnym, ale dotyczące spraw technicznych. Jednak ze względu na ograniczenia finansowe (w tym wycofane przez ministerstwo środki na szkolenia rolników), działania te w ostatnich latach ograniczono o połowę w porównaniu do roku 2008. PASEGES ma potencjał i może kierować określone informacje do określonych grup docelowych, np. poprzez swój portal, czy drogą e-czasopisma, umieszczając tam specjalistyczne informacje, np. porady prawne dla kobiet, informacje podatkowe, marketingowe, jakościowe. Ale bez strategii rozwoju rolnictwa, bez mechanizmu doradczego – działalność ta jest spacerem w mroku.

Podobna sytuacja jest w przypadku poziomu regionalnego i lokalnego, jeśli chodzi o publiczne usługi doradcze – struktury na tym poziomie są zajęte prawie wyłącznie pracą administracyjno-biurową. Przykładem może być jeden z subregionów, w którym dyrekcja rolnicza składa się z dwu sekcji: Rozbudowy i rozwoju oraz Sekcji Rolnej. Sekcja rolna była odpowiedzialna za: (a) udzielanie informacji każdej zainteresowanej osobie lub agencji odnośnie programów unijnych i krajowych realizowanych przez ministerstwo rozwoju wsi i żywności; (b) monitorowanie inwestycji i ich zgodności z planem; (c) FADN; (d) aktualizacji rejestru rolników; (e) zadania biurowe. Taka sub-regionalna dyrekcja rolnicza jest odpowiedzialna także za biura agronomów zlokalizowane w małych miastach sub-regionu. Nadzieję pokłada się w restrukturyzacji i wprowadzeniu nowych dyrekcji ekonomiki rolnictwa i weterynarii, ale te nowe dyrekcje nie posiadają sekcji doradczej (agronom może jedynie podjąć pośrednio jakąś pracę doradczą) i co więcej lokalne biura agronomów podlegają obecnie procesowi transferu do urzędów administracji miast, gdzie tworzone są biura produkcji rolnej i rozwoju, w których doradztwo będzie jednym z wielu innych zadań.

Wreszcie, ponadnarodowe firmy i ich oddziały, które transferują wiedzę, informację i innowacje do prywatnych agronomów (prowadzących sprzedaż środków do produkcji) na poziomie lokalnym. A ci z kolei do rolników, którym m.in. sprzedają środki do produkcji. Co warto podkreślić, właściciele punktów sprzedaży środków do produkcji rolnej i doradztwa to agronomowie z uniwersyteckim wykształceniem, posiadający 3- do 14-letnie doświadczenie, mogą więc być doradcami rolników, ale zapewne będą dbać przede wszystkim o swój dochód ze sprzedaży środków produkcji. Jednak zgodnie z prawem ich czas w punkcie sprzedaży jest podzielony między: funkcje handlowe (20%), badania i rozwój (5%), marketing (5%), 50% - prace administracyjne oraz inne prace (20%). Natomiast w ramach tzw. innych prac niewielki czas przeznaczony na doradztwo rozkłada się następująco: informacje – 25%, prowadzenie rachunkowości – 20%, edukacja – 20%, usługi doradcze – 15%, własny rozwój – 17%. Główne metody stosowane w doradztwie to doradztwo indywidualne (75%), grupowe (15%) i masowe (10%). Liczba klientów punktów sprzedaży i doradztwa waha się od 100 do 500 na jeden punkt.

W przypadku **Cypru** głównymi dostawcami usług doradczych są doradcy zatrudnieni w gminnych biurach doradczych, a podlegli Sekcji Doradztwa w Departamencie Rolnictwa. Sekcja ta zatrudnia obecnie 120 doradców, wśród których 63% ma wykształcenie uniwersyteckie, a około 80% doradców ukończyło kursy specjalistyczne z zakresu ochrony roślin, żywienia zwierząt, uprawy winorośli i produkcji win, produkcji roślinnej, a także z zakresu metodyki doradztwa. Wielu spośród doradców posiada certyfikaty uprawniające ich do świadczenia usług doradczych w wielu dziedzinach, np. cross-compliance, ochrony środowiska rolniczego, nawożenia i ochrony roślin, specjalistycznej produkcji zwierzęcej, warzywniczej etc. Co więcej, doradcy ci mają wieloletnie doświadczenie w pracy doradczej (średnio 30 lat), ale równocześnie blisko jedna trzecia personelu doradczego posiada jedynie mniej niż 3-letnie doświadczenie w swym zawodzie i nie ma krajowej polityki permanentnego ich dokształcania, a wręcz nakładane są na nich biurokratyczne obowiązki wdrażania WPR. Taka sytuacja może już w najbliższej przyszłości doprowadzić do zniszczenia rolnictwa, co po części pokazuje już obecny kryzys ekonomiczny. Obecnie jedynie 50% czasu pracy doradcy mogą przeznaczyć na właściwe doradztwo, pozostały czas to głównie zajęcia biurokratyczne. Jeśli spojrzymy na zakres zadań doradczych, to są to: doradztwo ogólne (40%), zadania związane z zarządzaniem (20%), dostarczanie informacji (20%), działalność szkoleniowa (10%), własny rozwój (10%).

Głównymi metodami stosowanymi w doradztwie Cypru jest przede wszystkim doradztwo indywidualne (w około 60% przypadków), doradztwo grupowe (w około 20% czasu pracy) oraz podobnie mass media (20%). Jeśli chodzi o klientów doradztwa to zasadą jest, iż wszyscy rolnicy są uprawnieni do korzystania z doradztwa, ale właściciele gospodarstw o dużej skali produkcji oraz grupy producentów posiadają własnych doradców i rola doradztwa państwowego jest w tym przypadku marginalna. Można więc zauważyć, iż głównymi grupami docelowymi doradztwa państwowego są gospodarstwa o średniej i małej skali produkcji, młodzi rolnicy (w tym gospodarstwa prowadzone przez młode kobiety), a także dwuzawodowcy. Można także zauważyć, że jakkolwiek z reguły rolnicy sięgają w pierwszym rzędzie do prywatnych doradców w punktach sprzedaży, to zazwyczaj proszą o opinię innych doradców, w tym państwowych. Jednak, głównymi źródłami wiedzy, szczególnie dla młodych rolników, są Politechnika, publiczne instytucje badawcze, władze publiczne oraz Internet. Jeśli chodzi o problemy, wymagające wsparcia doradczego to głównym z nich jest dywersyfikacja produkcji w gospodarstwach, które obecnie prowadzą: produkcję warzyw, ziemniaków, winogron i owoców, produkcję owiec i kóz, trzody chlewnej, drobiu i bydła.

Przed doradztwem cypryjskim stoją wciąż nie tylko wspomniane wyżej wyzwania – bardzo małe obszary gospodarstwa, fragmentacja ziemi rolniczej

Tabela 1. Główni dostarczyciele usług doradczych na Malcie

Nazwa organizacji	Status	Prowadzone usługi doradcze	Główne powiązania	Tematyka doradcza
FAS (konsorcjum)	Publiczno-prywatny	Usługi doradcze, szkolenia (w przyszłości)	Ministerstwo, KPH, KIM	Cross-compliance
APS Consult	Prywatny	Usługi doradcze (plany biznesu, formularze aplikacyjne i kredytowe, etc.)	Uniwersytet, organizacje publiczne, firmy prywatne	Produkcja roślinna/zwierzęca, rozwój obszarów wiejskich, środowisko, energia odnawialna
FAS (spółdzielnia)	Prywatny	Usługi doradcze	Inne spółdzielnie, Uniwersytet	GAEC*, standardy zdrowia i bezpieczeństwa, cross-compliance, płatności WPR i PROW, formularze aplikacyjne, plany urządzania gospodarstwa, dobra praktyka rolnicza, itp.
Spółdzielnia Producentów Mleka (PKH)	Prywatny	Usługi z zakresu hodowli bydła, instalacji i wyposażenia gospodarstwa, przycinanie i pielęgnacja racic, itp.; badania i edukacja	Ministerstwo, KIM, FAS konsorcjum,	Usługi związane ze wszystkimi aspektami zarządzania farmą mleczną i produkcją mleka; żywienie zwierząt
Spółdzielnia Hodowców Trzody Chlewnej (KPH)	Prywatny	Edukacja, doskazywanie, usługi doradcze, zaopatrzenie w środki i narzędzia do produkcji, produkty weterynaryjne, materiał hodowlany;	Ministerstwo, KPH, FAS konsorcjum	Szczepienia, zarządzanie gospodarstwem, zdrowotność zwierząt, cross-compliance
Maltański Ruch na rzecz Rolnictwa Organicznego (MOAM)	Prywatny	Informacja i szkolenia	Ministerstwo, NGO, EU, IFOAM**	Rolnictwo organiczne, pielęgnacja zwierząt, środowisko
Stowarzyszenia Rolników (ATB)	Prywatny	Kursy, szkolenia, usługi doradcze, zaopatrzenie rynku	Ministerstwo, EU	Zarządzanie gospodarstwem, marketing, wsparcie WPR i PROW
Maltańska Organizacja Producentów Winnic	Prywatny	Techniczne i ogólne doradztwo związane z sektorem winiarskim	Ministerstwo, Uniwersytet, partnerzy EU	Jakość produkcji, zarządzanie gospodarstwem, zarządzanie zasobami wodnymi
Maltańska Spółdzielnia Producentów Pomidorów	Prywatny	Techniczne i doradcze wsparcie w zakresie produkcji i przetwórstwa pomidorów		Jakość produkcji
Uniwersytet Maltański	Publiczny	Informacje	Ministerstwo	Nowoczesne technologie
Oddziały / Dpeartamenty Ministerstwa	Publiczny	Informacje i doradztwo	Wszyscy aktorzy AKIS	Tematyka fitosanitarna i inna zwiększająca świadomość rolników i informująca opinię publiczną
Spółdzielnia Outlook	Prywatny	Kursy, szkolenia		Działalność biznesowa
Stowarzyszenia Producentów/ Spółdzielnie Rolnicze Gozo	Prywatny			
Gozitano Organizacja Producentów	Prywatny			
Maltańskie Produkty Mleczne Ltd.	Prywatny	Przetwórstwo mleka	KPH	
Stowarzyszenie Producentów Pomidorów Gozo	Prywatny			

Źródło: Country Report for Malta, 2014.

*GAEC – Dobra Praktyka Rolnicza (Good Agricultural and Environmental Conditions)

**IFOAM – Memorandum dot. GMO

oraz irygacja gruntów, ale także budowa ściślejszych powiązań i współpracy wszystkich ogniw struktury AKIS.

Jeśli spojrzymy na zakres usług doradczych na Malcie, to instytucje rządowe i podległe im jednostki zajmują się wdrażaniem ustaleń WPR, oraz podporządkowanych im programów, w tym FAS. W działalność tę włączone są częściowo także inne ogniwa – prywatne firmy doradcze, semi-publiczne organizacje doradcze, organizacje pozarządowe tworzące konsorcja dla potrzeb realizacji projektów. Główni dostawcy usług doradczych oraz zakres ich usług prezentuje tabela 1.

Podsumowanie

Analizując struktury systemu transferu wiedzy, informacji i innowacji w Grecji, Cyprze i Malcie można zauważyć wiele podobieństw, zarówno pod względem struktury, jak i problemów związanych z wzajemnymi powiązaniami, współpracą i koordynacją działań. Wynikiem tej analizy są następujące generalne stwierdzenia:

1. Współczesna struktura AKIS w **Grecji** – głównie te elementy, które związane są z usługami doradczymi – jest niezwykle rozproszona, co sprawia, że system jest nieefektywny. Ministerstwo Rozwoju Wsi i Żywności wydaje się być odizolowane od swych regionalnych i subregionalnych struktur doradczych podlegających administracyjnie Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Podobnie sektor badań i edukacji, oddzielony od Ministerstwa Rozwoju Wsi i Żywności sprawia, że wzajemne powiązania są bardzo słabe, a koordynacja i współpraca utrudniona. Dodatkowo wzrastająca z roku na rok biurokracja związana z realizacją wspólnej polityki rolnej jeszcze bardziej osłabiła związki wewnątrz struktury AKIS i utrudniła przepływ wiedzy i innowacji. Dlatego obecnie jedynym kanałem transferu nowych technologii i nowych praktyk do rolnictwa są prywatne firmy oraz agronomowie zatrudnieni przez grupy producentów.
2. **Malta** to kraj, który nadal zмага się w procesie transformacji z problemami odejścia od protekcjonizmu gospodarczego, który w przeszłości wyizolował sektor rolniczy od rynku światowego – i próbuje wejść na drogę konkurencji międzynarodowej. Jest to oczywiście wielkie wyzwanie dla małego wyspowego kraju, z przeważającą liczbą małych gospodarstw, prowadzonych przez nieprzygotowanych profesjonalnie właścicieli, gdzie trzy czwarte ziemi rolniczej znajduje się w rękach państwa, które wydierżawia tę ziemię rolnikom. Począwszy od akcesji Malty do struktur UE w 2004 roku – system AKIS jest w procesie ciągłej budowy, gdzie kluczowymi problemami AKIS są: (a) brak odpowiedniej narodowej strategii, a nawet krótkoterminowego planu działania w zakresie badań i innowacji; (b) brak systemowej wizji, co do składu i roli aktorów AKIS – w rzeczywistości współczesne podejście do zarządzania wydaje się być zorientowane na reagowanie na występujące niepra-

widowości i podejmowanie prób rozwiązywania bieżących problemów.

3. Struktura AKIS na **Cyprze** zbliżona jest do struktury AKIS w Grecji. Jednak głównym ogniwem w tej strukturze jest Instytut Badawczy Rolnictwa (podległy Ministerstwu Rolnictwa, Zasobów Naturalnych i Środowiska), który niestety nie posiada mechanizmów upowszechniania wiedzy i innowacji. Znaczącą rolę w upowszechnianiu wiedzy odgrywają sami rolnicy, dzieląc się wzajemnie wiedzą, informacją i doświadczeniem. Podobnie, jak w Grecji i Malcie, również na Cyprze nie ma ani specjalnych ram polityki, ani formalnych umów o współpracy pomiędzy aktorami AKIS, służba doradcza będąca do pewnego stopnia mechanizmem koordynacyjnym stara się zaspokoić potrzeby powiązań między poszczególnymi aktorami AKIS.

Jak więc można zauważyć, analizowane kraje wciąż zmagają się z wieloma problemami zarówno systemowymi jak i organizacyjnymi w strukturach AKIS. Dokonana ocena funkcjonowania systemów AKIS w Grecji, na Malcie i Cyprze skłania do postawienia tezy, iż główną rolę pośrednika w przepływie wiedzy i informacji do producentów rolnych odgrywa wciąż służba doradcza, bez względu na to w jakiej strukturze organizacyjnej działa. Znaczącą rolę odgrywają tu także sami rolnicy, którzy są zarówno ogniwami transferu wiedzy i informacji między sobą, jak i twórcami prostych innowacji. Generalnie struktury AKIS w analizowanych krajach wymagają systemowego podejścia, poczynając od stworzenia wizji funkcjonowania tego systemu oraz wykreowania narodowej polityki wobec sektora rolnego, poprzez stworzenie pewnego rodzaju ram strukturalnych oraz zasad współdziałania i koordynacji współpracą ogniw tworzących system AKIS. Mimo wielu podobieństw zarówno w sensie charakterystyki sektora rolnego, jak i struktur doradczych, budowa nowoczesnego systemu AKIS, w ramach którego wszystkie jego ogniwa będą ściśle z sobą współpracować, a równocześnie system ten będzie efektywnie koordynowany, wciąż wymaga czasu. Pozytywnym sygnałem jest, że proces przebudowy systemu AKIS już trwa.

Bibliografia

- Alex Koutsouris, AKIS inventory for Cyprus, Country Report, 2014.
- Alex Koutsouris, AKIS inventory for Greece, Country Report, 2014.
- Simona Cristiano, Patrizia Proietti, AKIS inventory for Malta, Country Report, 2014.

dr inż. Krystyna Vinohradnik

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie

Bronisław Brzozowski

Przedsiębiorczość lokalna czynnikiem odbudowy i rozwoju spółdzielczości

Wstęp

Przedsiębiorczość ma charakter wieloaspektowy, a jej rozwój, szczególnie na obszarach wiejskich, jest podstawowym warunkiem ożywienia społeczno-gospodarczego. Przedsiębiorcze działanie zależy głównie od jednostkowej pomysłowości, wyobraźni, odwagi, umiejętności organizacyjnych i wiedzy z zakresu prowadzenia biznesu. Podstawą rozwoju przedsiębiorczości jest indywidualizm [Halamska 2002]. Encyklopedia Agrobiznesu [1998] traktuje przedsiębiorczość jako pojęcie, które powinno być rozważane w dwóch płaszczyznach: jako postawa oraz jako proces. Przedsiębiorczość jako postawa to cecha jednostek ludzkich polegająca na skłonności do podejmowania nowych działań – ulepszania istniejących elementów środowiska i na aktywnej postawie wobec otaczającej tę jednostkę rzeczywistości. Obraz przedsiębiorczości budują nie tylko ludzie, którzy potrafią podjąć ryzyko w pracy *na swoim*, poprzez założenie prywatnej firmy, ale także ludzie, którzy umieją dostrzec, że bez wspólnych działań, czyli prób samoorganizowania się lokalnej społeczności, rozwój gminy, wsi będzie utrudniony. Animatorzy i inspiratorzy lokalnych inicjatyw, tak zwani liderzy, mimo, że nie zawsze prowadzą własne firmy, powinni być brani pod uwagę w rozważaniach nad lokalną przedsiębiorczością. W tak rozumianej przedsiębiorczości chodzi o wszelkie działania podejmowane przez społeczność lokalną w celu aktywizacji, przeobrażania lokalnej rzeczywistości, pokonywaniu barier, jakie tkwią w ludziach [Kłodziński 2006]. Niezmiernie istotną rolę w popularyzacji wiedzy o ruchu spółdzielczym może i powinni odegrać doradcy rolni, gdyż mają bezpośredni kontakt z rolnikami, mogą wpływać na świadomość i wskazywać korzyści dla rolników płynące ze wspólnego działania na konkurencyjnym rynku.

Jednym z czynników, być może najważniejszym, jest edukacja, w której kluczowe wydaje się być, szczególnie u starszych rolników, przełamanie barier psychologicznych. Chodzi o uwierzenie, że działanie w zorganizowanej grupie, wspólne podejmowanie decyzji w zakresie działań długofalowych jak i bieżących, wspólne funkcjonowanie na rynku jest ko-

rzystne gospodarczo i finansowo [Kania 2013]. Służba rolna może rolnikom taką wiedzę systematycznie przekazywać. Konsekwentne działanie na tym polu może skutkować zmianą postawy psychologicznej wobec wspólnego działania. Istotną rolę w kształtowaniu postaw pro-integracyjnych wśród rolników powinny być także zadaniem izb rolniczych, jako instytucji samorządowych. Tak więc wielopłaszczyznowe działania różnych środowisk wiejskich są niezbędne do popularyzacji grupowego funkcjonowania rolników na coraz trudniejszym rynku, w tym odbudowy ruchu spółdzielczego, który od okresu przemian społeczno-gospodarczych w naszym kraju przeżywa poważny kryzys.

Współczesność polskiej spółdzielczości

W ostatnich latach ruch spółdzielczy w Polsce przeżywał i przeżywa nadal poważne trudności natury organizacyjnej, gospodarczej i finansowej. Istnieje jednak potrzeba rozwoju spółdzielczości różnych branż, gdyż sektor ten odgrywał i odgrywa nadal ważną rolę zarówno społeczną jak i gospodarczą we wszystkich krajach świata, a w szczególności w tych, w których rolnictwo jest silnie rozdrobnione. Polska wchodząc do Unii Europejskiej może wzorować się na rozwiązaniach organizacyjnych i prawnych krajów Zachodniej Europy, gdzie spółdzielczość ma dużą swobodę działania i m.in. dlatego jej udział w rynku jest znaczący. Spółdzielczość znajduje także swoje miejsce w ramach tzw. trzeciego sektora, czyli ekonomii społecznej, której cele i zadania są zbieżne z zasadami spółdzielczymi. Podstawowe jednak pola działalności spółdzielczości wiejskiej to produkcja rolnicza, przetwórstwo i obrót produktami rolniczymi i środkami do produkcji oraz świadczenie różnorodnych usług dla ludności.

Po długim okresie braku zainteresowania spółdzielczością, w ostatnich latach coraz więcej różnych organizacji i instytucji administracji państwowej reprezentuje pogląd o celowości zachowania własności spółdzielczej i racjonalnym wykorzystaniu jej dotychczasowego dorobku, a jednocześnie o potrzebie rozwoju tej formy w gospodarce rynkowej

w naszym kraju. Działania zmierzające do odbudowy ruchu spółdzielczego podejmowane są przez Krajową Radę Spółdzielczą, a także na najwyższych szczeblach władzy wykonawczej, w tym przez ministerstwo rolnictwa i rozwoju wsi oraz kancelarię Prezydenta RP, która 2 lipca 2013 r. zorganizowała panel dyskusyjny w ramach cyklu „Forum Debaty Publicznej” pod hasłem: Jakie prawo dla spółdzielczości w Polsce? Na spotkaniu konsultowano projekty ustaw, nad którymi pracuje Sejmowa Komisja Nadzwyczajna [Tęcza Polska 2013]. Niestety w ramach prac tej komisji istnieje wiele rozbieżności natury politycznej i należy sądzić, że w obecnej kadencji Sejmu RP nowe prawo spółdzielcze nie zostanie uchwalone, a więc nadal obowiązywać będzie prawo spółdzielcze z 1982 roku, z licznymi nowelizacjami.

Działania instytucjonalne są bardzo ważne do stworzenia nowoczesnych podstaw prawnych, ale mogą dać jedynie impuls, wspomóc proces organizowania spółdzielni stwarzając dobrą atmosferę i politykę gospodarczą wokół ruchu spółdzielczego. Głównym czynnikiem funkcjonowania i rozwoju spółdzielni są rolnicy, a w późniejszym okresie jej członkowie. Muszą oni uznać wspólne działanie za potrzebną i pomocną formę organizowania się na rynku w celu zdobycia lub utrwalenia korzystnej pozycji strategicznej. Muszą więc widzieć korzyści z przynależności do spółdzielni, jej szanse na przyszłość. Powinni także pozbyć się złych wspomnień i doświadczeń z minionej niedemokratycznej spółdzielczości i uwierzyć, że spółdzielnie są w pełni samodzielnymi przedsiębiorstwami. Dopiero wówczas spółdzielnie mogą wejść na ścieżkę rozwoju, poszerzając swój zakres działalności i zwiększając bazę członkowską. Taka sytuacja będzie pozytywnie oddziaływać na gospodarstwa rolne aktywizując środowiska lokalne poprzez wzrost produkcji i pełniejsze wykorzystanie czynników i warunków wytwarzania. Rozpatrując problematykę obecnej sytuacji spółdzielni wiejskich nie sposób nie wspomnieć o jej roli w rozwoju środowisk lokalnych w przeszłości.

Pomijając względy polityczne i sposób zakładania, a także oddziaływania aparatu rządowo-partyjnego w okresie realnego socjalizmu w Polsce, należy uznać znaczący wpływ różnych rodzajów spółdzielczości wiejskiej na aktywizację społeczności lokalnych oraz rozwój gospodarstw rolnych. Oto niektóre z nich:

- Gminne spółdzielnie „SCH” w okresie powojennym były praktycznie jedynym podmiotem, gdzie rolnicy mogli zaopatrywać się w środki produkcji i towary codziennego użytku dla gospodarstw domowych. Skup produktów rolnych był także domeną spółdzielni gminnych. W ten sposób spółdzielnie w sposób jednoznaczny przyczyniały się do wzrostu produkcji, a więc ak-

tywizacji środowisk lokalnych w zakresie działalności produkcyjnej gospodarstw indywidualnych. Gminne spółdzielnie odegrały również niemałą rolę w upowszechnianiu nowoczesnych metod gospodarki rolnej. Gminne spółdzielnie aktywizowały dzieci i młodzież szkolną poprzez patronat nad spółdzielniami uczniowskimi. Niebagatelną rolę odegrały w aktywizacji wsi na polu kultury i oświaty dorosłych. Realizowały ją poprzez ośrodki „Nowoczesna Gospodyni”, wspierając organizację kursów pomocnych kobietom wiejskim w nowoczesnym prowadzeniu domu i gospodarstwa. Innym rodzajem działalności kulturalno-oświatowej było organizowanie klubów rolnika. Należy te działania, aktywizujące różne grupy społeczności lokalnych docenić, gdyż wpływały one na wzrost produkcji i jej unowocześnienie w gospodarstwach rolniczych, a poprzez działalność kulturalno-oświatową sprzyjały aktywnym formom spędzania wolnego czasu przez młodzież;

- Działalność rolniczych spółdzielni produkcyjnych w Polsce przyczyniła się do zagospodarowania znacznego areálu gruntów w okresie powojennym i stworzenia tysięcy miejsc pracy. Spółdzielnie wprowadzały postęp w zakresie nowych technologii, nowych, bardziej wydajnych odmian wielu gatunków roślin uprawnych i uszlachetniania ras zwierząt. Były i są inicjatorami działań kooperacyjnych z rolnikami indywidualnymi w zakresie produkcji zwierzęcej, szczególnie trzody chlewnej, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu produkcji w gospodarstwach rolników indywidualnych;
- Spółdzielczość mleczarska od czasu swojego powstania była głównym inspiratorem aktywizacji gospodarstw rolnych w produkcji mleka. Realizowała to poprzez pomoc w uszlachetnianiu stad krów mlecznych, dogodne warunki spłaty przez rolników zobowiązań za pobrane za pośrednictwem spółdzielni środki produkcji i urządzenia niezbędne do podniesienia higieny doju i przechowywania mleka. Spółdzielczość mleczarska organizowała pokazy i szkolenia oraz służyła fachowym doradztwem dla producentów mleka. Te działania przyczyniły się do wzrostu produkcji mleka i poprawy jego jakości. Od czasu wprowadzenia kwotowania mleka spółdzielczość mleczarska była i jest głównym jej organizatorem i kontrolerem, przyczyniając się do koncentracji produkcji mleka;
- Spółdzielnie kółek rolniczych wprowadzały maszynowe technologie uprawy roli, nawożenia mineralnego, zbioru zbóż i omloty, początkowo z zastosowaniem snopowiązałek i młocarni, a w późniejszym terminie kombajnów, propagowały wapnowanie pól z jednoczesnym świadczeniem usług w tym zakresie;

Tabela 1. Regres organizacyjny spółdzielczości wiejskiej

Rodzaj spółdzielni	1988	2008	2012	liczba	%
GS „Samopomoc Chłopska”	1 912	1 363	1 243	-669	-35,0
Spółdzielnie mleczarskie	323	173	152	-171	-52,9
Spółdzielnie ogrodnico-pszczelarskie	140	95	72	-68	-48,6
Rolnicze spółdzielnie produkcyjne	2 089	823	721	-1 368	-65,5
Spółdzielnie kółek rolniczych	2 006	679	553	-1 453	-72,4
Spółdzielnie socjalne	-	87	286	x	X
Spółdzielnie producentów rolnych (grupy)	-	50	240	x	X
Razem	6 470	3 270	3 267	-3 203	49,5

Źródło: dla roku 1988 Sprawozdawczość NRS, cyt za M. Brodziński 1999, Monitor spółdzielczy, luty/marzec 2012 r.

*stan na 01.03.2012

- Spółdzielnie ogrodnicze i ogrodnico-pszczelarskie były inspiratorem rozwoju sadownictwa i warzywnictwa w naszym kraju, gdyż tworzyły zakłady przetwórcze, organizowały handel tymi produktami. Rolnicy mogli więc podejmować bardziej intensywne kierunki produkcji, wykorzystywać w większym stopniu nadwyżki siły roboczej i uzyskiwać wyższe dochody ze swoich gospodarstw.

Niestety, od wprowadzenia w Polsce gospodarki rynkowej nastąpił znaczny regres organizacyjny w spółdzielczości wiejskiej. Z danych liczbowych (tabela 1) przedstawiających stan organizacyjny spółdzielni na koniec 1988, 2008 i na 1.03.2012 roku wynika, że nastąpił znaczący regres liczbowy i niestety trwa on nadal, co prawda z dużo mniejszym nasileniem, ale nie jest całkowicie zahamowany. Ponadto wiele z istniejących spółdzielni ograniczyło zakres swojego udziału w rynku i zatrudnieniu. Pewna liczba z tych istniejących spółdzielni ma poważne kłopoty finansowe i grozi im upadłość. Istnieją jednak spółdzielnie we wszystkich branżach funkcjonujących znakomicie, osiągających doskonałe wyniki gospodarcze i finansowe, mieszczących się czołowiec polskich przedsiębiorstw.

Jaka może być przyszłość polskiej współczesnej spółdzielczości? Na podstawie tempa zmian w ostatnich 25 latach podstawowych istniejących branż spółdzielni wiejskich dokonano diagnozy możliwości ich rozwoju w najbliższym okresie. I tak można stwierdzić, że w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych i w spółdzielniach kółek rolniczych będzie następowała częściowa stagnacja i dalszy regres, w spółdzielczości gminnej i spółdzielczości ogrodnico-pszczelarskiej – stagnacja, w spółdzielczości mleczarskiej następuje i będzie

się pogłębiać konsolidacja, lecz liczbowy regres. Jedyną możliwość poszerzenia wspólnego działania na wsi dają grupy producentów rolnych, gdyż istnieje ich rozwój i liczbowy wzrost. Liczba grup producentów systematycznie wzrasta, w urzędach marszałkowskich zarejestrowanych jest 1379 (stan na 04.04.2014), a spółdzielcze grupy stanowią już ponad 30% (tj. 415) wszystkich zarejestrowanych grup producentów. Rozwój i liczbowy wzrost jest także możliwy, w działalności w ramach wiejskich spółdzielni socjalnych lecz konieczne jest podejmowanie wspólnych działań gmin, ośrodków pomocy społecznej, a także publicznych doradców rolnych.

Do rozwoju spółdzielczości w Polsce konieczne są zewnętrzne i wewnątrz-spółdzielcze impulsy, a mianowicie:

(1) *Impulsy zewnętrzne:*

- jednoznaczne określenie stosunku władz RP do istoty i miejsca spółdzielczości w gospodarce narodowej poprzez uchwalenie nowego prawa spółdzielczego z uwzględnieniem tendencji światowych (np. wzmocnienie roli kapitału, ograniczenie podwójnego opodatkowania itp.);
- wzmocnienie przekazywania informacji do społeczeństwa o istocie nowoczesnego ruchu spółdzielczego, by ograniczyć wciąż istniejące w świadomości rolników stereotypowe myślenie o tym ruchu;
- aktywne zaangażowanie się doradczej służby rolnej w działania informacyjne i pomoc w wyborze formy prawnej (spółka, spółdzielnia), napisaniu statutu, możliwych źródłach wsparcia finansowego, przygotowania biznesplanu, zorganizowaniu zebrania założycielskiego itp. [Vinohradnik 2013];

(2) *Impulsy wewnątrz-spółdzielcze:*

- poprawa efektywności gospodarowania – wiele polskich spółdzielni różnych branż osiąga wysokie wyniki, ale istnieje dość znacząca grupa spółdzielni generująca straty i ogłaszająca upadłość, m.in. wskutek zbyt często występujących postaw roszczeniowych członków – obliczone na doraźne korzyści – starszych załóg nie interesuje inwestowanie w rozwój, bywa, że istnieje brak zrozumienia i akceptacji dla pro-rozwojowych działań zarządów;
- odmłodzenie kadry – otwarcie się na zatrudnianie i przyjmowanie nowych członków; doświadczenie jest bardzo ważne, lecz wprowadzanie nowych, dobrze wykształconych osób do władz może przynieść pożądane efekty;
- wzmocnienie marketingu i inwestowanie w wyposażenie spółdzielni w nowe technologie informatyczne służące do księgowania, analiz finansowych, itp.

Spółdzielczość a przedsiębiorczość – wzajemna zależność

W kontekście zagadnienia spółdzielczość a przedsiębiorczość należy postawić pytanie: czy istota i zasady ruchu spółdzielczego sprzyjają przedsiębiorczości lokalnej, czy na odwrót to przedsiębiorcza grupa społeczności lokalnej podejmuje decyzję o wykorzystaniu tej formy prawnej do działalności gospodarczej? Wydaje się, że występuje tu wzajemna zależność (sprzężenie zwrotne), a mianowicie:

- **Po pierwsze**, osoby przedsiębiorcze mając pomysł postanawiają wspólnie działać poprzez koncentrację sił i środków – tak było w początkach spółdzielczości. To przedsiębiorcza grupa tkaczy w Rochdale założyła w 1844 r. pierwszą uznaną spółdzielnię kierując się zasadami, które po pewnych modyfikacjach przetrwały w ruchu spółdzielczym do dzisiaj. Zasady spółdzielcze odzwierciedlają istotę przedsiębiorczego działania. Zasady spółdzielcze są ogólnymi kanonami, nie stanowią jednak szczegółowych wytycznych dla spółdzielni. To same spółdzielnie muszą decydować o tym, jak wprowadzać je w życie w zależności od swoich potrzeb i uwarunkowań. Mówią m.in. o dobrowolnym i otwartym członkostwie, demokratycznej kontroli władz, współodpowiedzialności członków, równouprawnieniu członków, autonomii i niezależności oraz współpracy ze środowiskiem lokalnym. Zasady spółdzielcze regulują kwestie związane z zarządzaniem i własnością majątku, nie stanowią szczegółowych wytycznych dla spółdzielni. Ich sformułowanie pozostaje na relatywnie wysokim stopniu ogólności. A więc istotne są tu

pomysły przedsiębiorczych spółdzielców w rozwijaniu kierunków działalności spółdzielni. Samodzielność spółdzielni w podejmowaniu decyzji i samofinansowanie wiąże się z koniecznością umiejętnego gospodarowania zasobami, wprowadzaniu zmian dostosowując firmę do warunków rynkowych, a w konsekwencji zapewniając jej efektywne gospodarowanie i rozwój. Kierujący spółdzielnią muszą mieć predyspozycje i swoiste cechy, które charakteryzują przedsiębiorcę, w tym m.in. skłonność do podejmowania ryzyka, gotowość do przyswajania wiedzy, umiejętność kontaktów z otoczeniem, zdecydowanie, odpowiedzialność, umiejętność twórczego działania, chłonność na innowacje itp. [Kapusta 2006]. Jak stwierdza Wiatrak [1998] przedsiębiorczość to twórcze i aktywne zachowanie wobec otaczającej rzeczywistości oraz dążenie do ulepszania elementów środowiska. Przejawia się w podejmowaniu nowych działań lub rozszerzaniu dotychczasowych i dążeniu do osiągnięcia założonych korzyści materialnych. Przedsiębiorczość jest działalnością prowadzącą do rozwoju i tworzenia nowych wartości [Antoszkiewicz 2002]. Jest umiejętnością aktywnego działania indywidualnego lub zespołowego w określonej dziedzinie gospodarczej [Siekierski 2003]. Aktywne działanie zespołowe to m.in. działanie w ramach spółdzielni. Osoba lub osoby zakładające spółdzielnię lub kierujące działalnością już istniejącej spółdzielni powinny umieć ponadto przekonać niepewnych i mniej przedsiębiorczych do swoich pomysłów i racji, muszą mieć wiedzę popartą konkretnymi faktami, które mogą być osiągnięte po wprowadzeniu ich innowacyjnych pomysłów (produkcja, efekty). To także niezmiennie istotna cecha dobrego przedsiębiorcy – menedżera, szczególnie ważna w spółdzielczości, gdzie najważniejsze długofalowe decyzje są podejmowane przez walne zgromadzenie, a decyzje dotyczące bieżącej działalności przez zarząd, często w porozumieniu z radą nadzorczą.

- **Po drugie**, istnienie w środowisku dobrze prosperującej spółdzielni jest przykładem dla innych osób oraz grup lokalnych i może być inspiracją do podejmowania podobnych działań. Ponadto każda firma działająca na rynku tworzy miejsca pracy, aktywizując lokalne środowisko, a przypadku spółdzielni przetwórczych w rolnictwie przyczynia się do intensyfikacji gospodarstw rolnych. Jak stwierdza Prezydent RP Bronisław Komorowski w przesłaniu do uczestników Zgromadzenia Ogólnego Cooperatives Europe, które odbyło się w kwietniu 2014 r. w Warszawie „Spółdzielczość jest w nowoczesnym państwie szkołą demokratycz-

nego działania, samorządności i zaangażowania obywatelskiego. Spółdzielnie krzewią ducha przedsiębiorczości, propagują samodzielną i zaradność” [Tęcza Polska – Kwiecień 2014].

Popularność idei spółdzielczych na całym świecie oraz zdolność do przystosowania się do potrzeb i warunków lokalnych, a co szczególnie ważne do funkcjonowania w różnych systemach społeczno-politycznych, sprawiła że spółdzielcze formy integracji rolników sprzyjają wzmocnieniu ekonomicznemu gospodarstw i ich siły konkurencyjnej na rynku.

Podsumowanie

W ostatnich latach w polskiej spółdzielczości, po okresie poważnych problemów i upadłości wielu spółdzielni, zachodzi zjawisko polaryzacji, gdyż istnieją słabe i upadające spółdzielnie oraz spółdzielnie we wszystkich branżach funkcjonujące dobrze, osiągające relatywnie pozytywne wyniki gospodarcze i finansowe. Do rozwoju spółdzielczości w Polsce konieczne są zewnętrzne i wewnętrzne impulsy spółdzielcze, w tym jednoznaczne określenie stosunku władz RP do istoty i miejsca spółdzielczości w gospodarce narodowej poprzez uchwalenie m.in. nowego prawa spółdzielczego, a w samych spółdzielniach poprawa efektywności gospodarowania, odmłodzenie kadry, wzmocnienie marketingu itp.

Istnieje wzajemna zależność pomiędzy przedsiębiorczością a spółdzielczością – współczesne spółdzielnie zakładane są i prowadzone przez osoby mające cechy przedsiębiorców, a dobrze funkcjonujące spółdzielnie aktywizują społeczności lokalne. Ogólne sformułowanie międzynarodowych zasad spółdzielczych sprzyja działaniu przedsiębiorczemu przy zakładaniu i funkcjonowaniu spółdzielni. Niezmiennie istotną rolę w popularyzacji idei wspólnej zorganizowanej działalności rolników, jako jednego z elementów inicjowania przedsiębiorczości lokalnej powinna odgrywać publiczna służba rolna poprzez organizowanie szkoleń w celu przedstawienia idei i mechanizmów funkcjonowania spółdzielni i wskazywania przykładów racjonalnie funkcjonujących spółdzielni oraz zachęcanie rolników do aktywnego uczestnictwa w życiu spółdzielni, której są członkami.

Bibliografia

1. Antoszkiewicz J. D., 2002. *Przedsiębiorczość w nowej roli*. [w:] B. Piasecki (red.), *Przedsiębiorczość i rozwój małych średnich przedsiębiorstw w XXI wieku*. Wydawnictwo UŁ, Łódź.

2. Brodziński M.G., 1999. *Dylematy rozwoju spółdzielczości w Polsce*. Spółdzielczy Instytut Badawczy. Fundacja SGGW. Warszawa.
3. *Encyklopedia Agrobiznesu*, 1998. Praca zbiorowa pod red. A. Woś. Wyd. Fundacja Innowacja. Warszawa.
4. Halamska M., 2002. *Przedsiębiorczość, przedsiębiorcy, przedsiębiorczość francuskiej wsi*. [w:] *Przedsiębiorczość wiejska w Polsce i w krajach Unii Europejskiej* (red. B. Fedyszak-Radziejowska, M. Kłodziński). IRWiR PAN. Warszawa 2002, s. 139-161.
5. Kania J., 2013. *Teoretyczne podstawy metodyki doradczej w zakresie wsparcia procesów rozwoju spółdzielczych form gospodarowania*. [w:] *Spółdzielczość w świadomości rolników i doradców oraz praktyczne wykorzystanie idei spółdzielczej do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*. (red. J. Kania, L. Leśniak, J. Bomba). CDR w Brwinowie Oddział w Krakowie.
6. Kapusta F., 2006. *Przedsiębiorczość, teoria i praktyka*. Wyd. WSZiB, Poznań–Wrocław.
7. Kłodziński M., 2006. *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast*. Wyd. IRWiR PAN, Warszawa s. 32–34, s. 68.
8. *Monitor spółdzielczy*, luty/marzec 2012.
9. Siekierski J., 2003. *Behawioralne aspekty zachowań aktywizujących w gospodarce rynkowej*, [w:] Pałasz (red.) *Uwarunkowania organizacyjne i ekonomiczne w aktywizacji społeczno-gospodarczej*. Wydawnictwo AR Szczecin.
10. Tęcza Polska, 2013. *Potrzebne przyjazne prawo*. Magazyn Krajowej Rady Spółdzielczej, Nr 7, Warszawa.
11. Tęcza Polska, 2014. *Spółdzielcy Europy spotkali się w Warszawie*, Magazyn Krajowej Rady Spółdzielczej, Nr 4, Warszawa.
12. Vinohradnik K., 2013. *Spółdzielczość w świadomości rolników*. [w:] *Spółdzielczość w świadomości rolników i doradców oraz praktyczne wykorzystanie idei spółdzielczej do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*. (red. J. Kania, L. Leśniak, J. Bomba), CDR w Brwinowie Oddział w Krakowie.
13. Wiatrak A. P., 1998. *Przedsiębiorczość w strategii rozwoju gmin*. [w:] *Agrobiznes w krajach Europy Środkowej w aspekcie integracji z Unią Europejską*, S. Urban (red.), t.II, Wydawnictwo AE, Wrocław.

dr inż. Bronisław Brzozowski

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
Instytut Ekonomiczno-Społeczny
Zakład Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa

Ryszard Kostuch

Terapeutyczne znaczenie muzyki

Muzyka jest sposobem układania dźwięków w tzw. melodie, czyli utwory muzyczne, które można śpiewać (muzyka wokalna) lub wykonywać na różnych instrumentach muzycznych (muzyka instrumentalna). Specyficzny układ (następstwo) dźwięków wysokich i niskich połączone z odpowiednim rytmem daje melodie. Melodie mogą być przyjemne lub niemiłe dla ucha (do słuchania). Mogą wpływać na psychikę i samopoczucie człowieka korzystnie, względnie niekorzystnie. Korzystnie wpływa na człowieka muzyka łagodna, melodyjna, niezbyt głośna, stonowana, przyjemnie brzmiąca, zharmonizowana. Od dawna wiadomo, że taka muzyka łagodzi obyczaje, czyli nastraja człowieka pozytywnie do świata i otoczenia, łagodzi stresy i depresje psychiczne, życzliwie usposabia do innych, a nawet poprawia samopoczucie i zmniejsza dolegliwości somatyczne np. ból głowy itp.

Niekorzystnie natomiast wpływa muzyka kofoniczna, głośna, krzykliwa, hałaśliwa, pozbawiona melodii łatwych do przyswojenia, dźwiękowo niespójna, pozbawiona treści oraz taka, w której wybijany takt jest tak głośny, że zagłusza melodię graną przez inne instrumenty muzyczne. Słuchanie takiej muzyki, która niestety często preferowana jest przez młodzieżowe zespoły muzyczne, znane jako bigbitowe, powoduje rozdrażnienie, zmęczenie, ośpienie, ogłuszenie, wyzwala złość, agresję, wściekłość i niezdolność do samooceny postępowania. W konsekwencji tego dochodzić może do aktów przemocy lub innych niedopuszczalnych czynów i wystąpień o szkodliwych następstwach.

Celem opracowania jest omówienie znaczenia tzw. muzyki wartościowej, melodyjnej, miłej dla ucha oraz pięknej i przyjaznej dla ludzkiego zdrowia i samopoczucia. Zawsze lubiłem chodzić na koncerty muzyki klasycznej, występy chóru, do opery i operetki, a także na inne spektakle muzyczne. Często też obserwowałem ludzi, którzy w tych imprezach uczestniczyli. Mogę więc z całą odpowiedzialnością powiedzieć, że ich zachowanie przed i po koncercie dobrej muzyki lub występach wokalnych, bardzo się różniło. Byli to jakby zupełnie inni ludzie. Zdecydowana większość ludzi przed koncertem sprawiała wrażenie poważnych, przygnębionych, zamyślonych, a nawet smutnych. Po koncer-

cie natomiast emanowali radością. Byli wyraźnie ożywieni, rozmowni i zadowoleni. Nie trudno było zauważyć, że powodem takiej poprawy nastroju była właśnie muzyka. To ona przyczyniała się do poprawy nastroju i samopoczucia.

O wpływie muzyki na ludzkie samopoczucie i zdrowie od dawna już dobrze wiadomo. Muzykę wykorzystywano też często w celu rozweselenia, zwiększenia aktywności fizycznej (taniec, marsz, gimnastyka), poprawy nastroju, rozweselenia, uśmierzania niektórych dolegliwości, np. bólu głowy, a nawet zintensyfikowania modłów. Dlatego, do kościołów już od dawna wprowadzono śpiew i organy. Werble, czyli muzyczne instrumenty perkusyjne, z których dźwięk uzyskuje się przez uderzenie w powleczone skórą bęben lub potrząsanie (dzwonki, kastaniety), względnie zderzanie (talerze), wykorzystywane są do zachęcania do marszu, do boju, do wprowadzania żałobnego nastroju, np. na pogrzebach wojskowych oraz wielu innych wzniosłych uroczystościach. Muzyką zachęca się też do tańca, do śpiewu, do zabawy i w ogóle do życia dobrze usposabia. Pozbawia człowieka stresu, zmniejsza depresję, przyspiesza wypoczynek oraz napawa radością. W konsekwencji więc ustawia człowieka bardziej pozytywnie do życia.

Warto też wspomnieć o kołysankach, czyli melodiach śpiewanych przez mamy lub nianie małym dzieciom do snu. Niewątpliwie przyspieszają one zaśnięcie dziecka. Z własnego dzieciństwa pamiętam słowa kołysanki śpiewanej mi przez mamę przy kołysaniu mnie do snu:

*„Śpij mój aniele
W polu się chmurzy
Lecz Ty śpiąc słyszeć
Nie będziesz burzy,
A gdy się zbudzisz
Będzie weselej
Śpij aniołku mój
Śpij mój aniele.”*

Niestety, zapamiętałem tylko tę pierwszą zwrotkę, ponieważ przy następnej już zasypiałem. Podobnie też było z innymi kołysankami, które mi wówczas śpiewano przy kładzeniu mnie do snu.

Jak więc z powyższego wynika, muzyka znajduje różnorodne przełożenie na ludzkie czynności, stany emocjonalne, zachowania, decyzje, a nawet kondycję i zdrowie. Z tych przeto względów, już od najdawniejszych czasów towarzyszyła człowiekowi, od urodzenia, aż do śmierci w rozmaitych sytuacjach życiowych, jak: chrzest, ślub (wesele), taniec, pogrzeb, uroczystości rodzinne i państwowe, powitania, pożegnania oraz wiele innych okazji.

W ostatnich czasach zainteresowanie muzyką przejawia również medycyna, postrzegając ją jako jeden z czynników terapeutycznych. Uzdrawiającą moc śpiewu i muzyki zaczyna się doceniać coraz bardziej oraz wykorzystywać w leczeniu niektórych chorób, a szczególnie psychiczno-depresyjnych. Obecnie dobroczynny wpływ muzyki na zdrowie, nie jest już przez nikogo kwestionowany. Potwierdziły to badania naukowe prowadzone w wielu krajach. Dlatego powstały już nawet w USA kliniki, w których leczy się chorych przede wszystkim odpowiednio zaprogramowaną muzyką oraz śpiewem, w czym uczestniczą też chorzy. Stwierdzono np. z dużym prawdopodobieństwem, że u pacjentów leczonych muzyką i śpiewem obniża się ciśnienie tętnicze, spowalnia pulsowanie, obniża się temperatura ciała do normy, poprawia samopoczucie. Mija depresja psychiczna i w ogóle następuje poprawa stanu zdrowia.

Fot. 1. Terapia muzyką chorych na Alzheimera
Źródło: <https://forcollegeandcommunity.wordpress.com/category/creative-arts-therapy/>

U wielu ludzi słuchanie pięknej muzyki sprawia, że przestaje dokuczać ból głowy i następuje poprawa samopoczucia oraz powraca tzw. chęć do życia. Efekty terapii muzycznej są często zbliżone do tych, jakie dźwięki słyszymy w przyrodzie, słuchając np. szumu wody, śpiewu ptaków, brzęczenia owadów na kwietnej łące, ryku jeleni na rykowisku oraz kropel deszczu, spadających na dach względnie lustro wody. Zawsze prawie w takich sytuacjach, wsłuchujemy się nawet podświadomie w dochodzące dźwięki i reagujemy

na nie uspokojeniem poprawiającym nasze samopoczucie i zrelaksowanie, a to usprawnia umysł i zwiększa jego chłonność. W znacznie krótszym czasie możemy wówczas przyswajać, percypować i zapamiętywać, np. więcej obcych słów i definicji, co jest niezwykle przydatne przy nauce języków obcych, uczeniu się czegoś na pamięć itp. Stwierdzono np., że śpiewając obce słówka, znacznie szybciej je sobie utrwalamy i dłużej pamiętamy.

Muzykoterapia jest obecnie dopiero na początku swoich możliwości. Należy więc przypuszczać, że będzie nadal się rozwijać z korzyścią dla ludzkiego zdrowia. Tym bardziej, że nie jest kosztowna, zbyt uciążliwa do realizacji, a jej stosowanie jest raczej przyjemne. Nie wymaga leżenia w łóżku, zażywania nieprzyjemnych lekarstw, brania zastrzyków, zabiegów chirurgicznych ani też innych przedsięwzięć medycznych. Wystarczy mieć odpowiedni odbiornik radiowy, względnie odtwarzacz i taśmy lub płyty z nagraniami pięknej muzyki oraz regularnie poświęcić trochę czasu na jej przesłuchiwanie w odpowiednich warunkach, czyli odpoczywając w pomieszczeniu, gdzie jest cisza. Już po każdym takim kilkudziesięciominutowym słuchaniu sami zauważymy, że czujemy się lepiej i jesteśmy zrelaksowani, radośniejsi, zadowoleni, a także życzliwiej nastawieni do otoczenia. Taki wpływ muzyki nie trudno zauważyć u samego siebie, np. po wysłuchaniu pięknych utworów operetkowych, strausowskich koncertów, melodyjnych arii operowych, wokalnych występów chórów oraz wielu innych zespołów muzycznych prezentujących szlachetną muzykę w dobrym wykonaniu. Szczególnie duży dobroczynny wpływ na samopoczucie wywierają też przepiękne melodie polskich i innych kolęd, których warto nie tylko słuchać, ale też śpiewać samemu, gdyż ich pozytywne oddziaływanie na stan psychiczny człowieka jest niewątpliwie korzystne. Przypominam sobie, że kiedy śpiewałem w parafialnym chórze „Celesta” i przed świętami Bożego Narodzenia ćwiczyliśmy kolędy, to w całym zespole chórzystów panowała jakaś przedziwna radość i serdeczność, chociaż nie było do tego żadnych innych powodów. Taki sam nastrój panował jeszcze stosunkowo długo po występach chóru w kościele oraz na wielu innych spotkaniach okolicznościowych i uroczystościach.

Pamiętam też, że w czasie jednego pobytu w Austrii, kiedy zwiedzałem wysoko produkcyjne gospodarstwo mleczarskie, wchodząc do jednej obory, usłyszałem dochodzącą z niej muzykę koncertową. Zauważyłem też, że w tej wielostanowiskowej oborze porozwieszane są głośniki, z których rozlega się wspomniana muzyka. W rozmowie z właścicielem, utytułowanym radcą dworu i stopniem naukowym doktora rolnictwa, zapytałem go dlaczego każe słuchać krowom koncertu, z entuzjazmem i zaangażo-

waniem zaczął mi opowiadać. Dowiedziałem się wtedy, że od paru lat prowadzi eksperyment, jaki wpływ wywiera muzyka na krowy mleczne. W tym celu, podzielił stado krów na dwie grupy. Jedna grupa umieszczona w oborze bez muzyki, a druga w oborze z muzyką. Każda grupa krów była identycznie żywiona i obsługiwana. Na podstawie paru lat badań stwierdził, że krowy słuchające muzyki dają średnio o 20% więcej mleka niż krowy z obory bez muzyki.

Krowy pierwszej grupy, czyli z obory z muzyką, mają też lepszą kondycję i zdrowie, co obniża potrzeby weterynaryjne średnio o 10%.

W wyniku tego opłacalność produkcji zwierzęcej, z obory z muzyką, jest dużo większa i ekonomicznie uzasadniona, ponieważ koszty radiofonii pomieszczeń dla zwierząt są znikome. Dowiedziałem się również, że pozytywne efekty produkcyjno-zdrowotne dla zwierząt przynosi tylko muzyka melodyjna, spokojna i niezbyt głośna ani rytmiczna. Zastosowanie muzyki bigbitowej, bardzo głośnej, rytmicznej i krzykliwej, przynosiło skutki odwrotne. Zwierzęta stawały się niespokojne i nerwowe. W konsekwencji tego, zmniejszała się produkcja zwierzęca, a głównie mleka i mięsa. Jeżeli tak jest faktycznie, jak mówił właściciel eksperymentującego w tej dziedzinie gospodarstwa rolnego w Dolnej Austrii, to powinno się jak najwięcej obór radiofonizować, żeby łatwym i niskonakładowym sposobem, zwiększać produkcję zwierząt gospodarskich, a szczególnie krów mlecznych.

Fot. 2. Wpływ spokojnej muzyki na krowy mleczne jest bardzo pozytywny
Źródło: www.pixabay.com

Wrażliwe na muzykę są również konie. W takt muzyki potrafią nie tylko wspaniale defilować, ale nawet tańczyć. Najłatwiej można się o tym przekonać w czasie spektakli cyrkowych, w których występują konie. Na jednej z hiszpańskich wysp - Minorce - wielkim zainteresowaniem turystów cieszą się

festiwale, podczas których prezentowane są tańczące i przedstawiające różne układy choreograficzne w takt muzyki konie (fot. 3).

Fot. 3. Pokazy tańczących koni, Minorka, Hiszpania
Źródło: www.gardenhotels.com

U innych zwierząt, zarówno udomowionych jak też dziko żyjących, też można zauważyć wrażliwość na muzykę. Niestety, brak na razie wystarczającej liczby danych na ten temat, które pozwoliłyby bardziej sprecyzować te oddziaływania.

Z tego, co powyżej powiedziano wynika, że na muzykę uwrażliwieni są nie tylko ludzie, ale również zwierzęta. Od zawsze i ludziom i zwierzętom, towarzyszyła muzyka przyrody, występująca w każdym środowisku życia. Być może to ona właśnie spowodowała uwrażliwienie ludzi i zwierząt na dźwięki wydobywane przez człowieka z rozmaitych instrumentów muzycznych, które mogą pozytywnie lub negatywnie oddziaływać na samopoczucie i zdrowie organizmów należących do świata zwierząt.

Wykorzystanie muzyki i śpiewu w celach terapeutycznych jest jak najbardziej zasadne. Tym bardziej dlatego, że jest proste, łatwe, a przy tym bardzo tanie i w każdych prawie warunkach może być stosowane. Ważne jest głównie to, żeby odtwarzana muzyka była odpowiednia pod względem melodii, harmonii, delikatności oraz spokoju. Tylko bowiem taka muzyka przynosi pożądane efekty terapeutyczne.

prof. dr hab. inż. Ryszard Kostuch
Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
Katedra Ekologicznych Podstaw
Inżynierii Środowiska

Barbara Kiełbasa, Maciej Okrajni

Młodzi rolnicy szansą polskiego rolnictwa – studium przypadku

Wstęp

Ostatnie 10 lat to czas intensywnych zmian strukturalnych na polskiej wsi. W dużym stopniu przyczyniły się do tego fundusze Unii Europejskiej pozyskane przez rolników i mieszkańców wsi. Beneficjenci aplikowali o środki z przeznaczeniem nie tylko na modernizację, ale także na rozwój i zwiększenie konkurencyjności. Bardzo ważne stały się działania mające na celu wsparcie osób młodych, ambitnych i przedsiębiorczych. Są to osoby, które chętniej podejmują ryzyko i szybciej wprowadzają nowości. Tacy ludzie są szczególnie potrzebni w polskim rolnictwie, ponieważ nadal wymaga ono modernizacji i wdrażania nowych rozwiązań.

Niekorzystne zmiany demograficzne i malejąca populacja na obszarach wiejskich to duże problemy, dotyczące nie tylko Polskę, ale także wiele innych krajów Unii Europejskiej. Czynniki te wpływają niekorzystnie na sytuację zarówno poszczególnych regionów, jak i całej Unii. Stąd też podjęto działania mające na celu zachęcenie młodych ludzi do pozostania na obszarach wiejskich, do przejmowania gospodarstw po swoich rodzicach, bądź też nabywania ziemi i rozpoczęcia produkcji rolniczej. Działaniami, które miały pobudzać wymianę pokoleniową były przede wszystkim finansowe wspieranie młodych ludzi rozpoczynających produkcję rolniczą, a także zachęcenie starszych rolników (poprzez program rent tzw. strukturalnych) do przekazywania młodym następcom swoich gospodarstw rolnych.

Młodzi rolnicy w Unii Europejskiej

Według danych Eurostatu rolnicy¹ (tj. osoby do 35 roku życia) stanowili około 7,5% wszystkich rolników Unii Europejskiej [Eurostat, 2010]. Młodzi rolnicy są aktywni i chętnie wprowadzają innowacje, odgrywając tym samym istotną rolę w utrzymaniu żywotności obszarów wiejskich oraz podnoszeniu konkurencyjności rolnictwa. Biorąc pod uwagę

łączną liczbę gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej można stwierdzić, że odsetek młodych rolników (do 35 roku życia) jest niewielki i nieznaczący. Jednakże ze względu na szereg pozytywnych cech posiadanych przez młodych rolników, odnoszących się przede wszystkim do ich przedsiębiorczości, Unia Europejska postawiła sobie za cel ich szczególne promowanie i wspieranie.

Polska ma największy udział młodych rolników w ogólnej liczbie wszystkich rolników w porównaniu do innych krajów Unii Europejskiej (tab. 1). Według danych Eurostatu [2010] średni wiek rolnika w Polsce jest najniższy w stosunku do tej średniej w innych krajach UE. W ogólnej liczbie rolników w Polsce prawie 15% nie ukończyło 35 roku życia (przy średniej wartości dla UE – 7,5%).

W powyższym rankingu Polska zajmuje pierwsze miejsce pod względem udziału młodych rolników w ogólnej liczbie rolników. Wynika to w dużym stopniu z występowania znacznej liczby gospodarstw rolnych w naszym kraju i rozdrobnienia struktury agrarnej. Jednakże biorąc pod uwagę liczbę gospodarstw we Francji i Rumunii, można zauważyć, iż wysoki odsetek młodych rolników w Polsce to wynik pozytywny i istotny. Stanowi on o dużym znaczeniu i potrzebie wspierania młodych rolników w Polsce, od których zależy kształt rolnictwa i wsi w przyszłości. Mogą się oni przyczynić do poprawy struktury agrarnej, podniesienia konkurencyjności polskiej produkcji na arenie międzynarodowej, a także kreowania nowych innowacyjnych rozwiązań.

Najmniej młodych rolników w stosunku do liczby gospodarstw rolnych mają Portugalia, Włochy i Hiszpania (tab. 1). Są to państwa, które od kilku lat borykają się z kryzysami, nie tylko na rynkach finansowych i rynkach pracy, ale także w rolnictwie.

Możliwości i perspektywy wsparcia młodych rolników w ramach Wspólnej Polityki Rolnej

Mianem „młodego rolnika” w nomenklaturze programów wsparcia rolnictwa określa się osobę, która po raz pierwszy podejmuje się prowadzenia gospodarstwa rolnego oraz ma mniej niż 40 lat w momencie rozpoczęcia działalności rolniczej na własny rachunek.

¹ Do analizy w niniejszym artykule przyjęto grupę rolników w wieku do 35 roku życia, według klasyfikacji demograficznej Eurostatu

Tabela 1. Gospodarstwa rolne oraz udział młodych rolników w ogólnej liczbie rolników w poszczególnych krajach Unii Europejskiej

Kraj	Gospodarstwa rolne [w %]	Miejsce w rankingu	Kraj	Udział rolników w wieku do 35 roku życia w ogólnej liczbie rolników w danym kraju [w %]	Miejsce w rankingu
Francja	31,4	1	Polska	14,7	1
Rumunia	28,7	2	Czechy	11,7	2
Polska	17,5	3	Austria	10,7	3
Włochy	12,3	4	Francja	8,7	4
Hiszpania	7,6	5	Finlandia	8,6	5
Grecja	6,3	6	Luksemburg	7,3	6
Węgry	4,6	7	Rumunia	7,3	7
Bułgaria	3,6	8	Niemcy	7,1	
Niemcy	2,7	9	Słowacja	7,1	
Wielka Brytania	2,2	10	Węgry	7,1	
Portugalia	2,0	11	Bułgaria	6,9	8
Litwa	1,7	12	Estonia	6,9	
Austria	1,2	13	Grecja	6,9	
Irlandia	0,9	14	Irlandia	6,8	9
Łotwa	0,8	15	Litwa	5,9	10
Holandia	0,6	16	Łotwa	5,4	11
Słowenia	0,5	17	Hiszpania	5,3	12
Szwecja	0,5		Włochy	5,1	13
Słowacja	0,5		Belgia	4,8	14
Finlandia	0,5		Dania	4,8	
Belgia	0,4	18	Malta	4,8	
Dania	0,3	19	Szwecja	4,8	
Cypr	0,3		Słowenia	4,3	15
Czechy	0,3		Wielka Brytania	4,1	16
Estonia	0,2	20	Holandia	3,6	17
Malta	0,1	21	Cypr	2,6	18
Luksemburg	0,0	22	Portugalia	2,6	
EU-27	100,0	X	EU-27	7,5	X

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Eurostatu (2010)

Wsparcie dla młodych rolników realizowane jest m.in. w ramach środków z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), poprzez działania polegające na finansowym wspieraniu młodych rolników (działanie „Ułatwianie startu młodym rolnikom” z Osi 1 PROW: *Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego*). Ideą tego działania jest zachęcenie młodych ludzi do pozostania na wsi i podjęcia prowadzenia gospodarstwa rolnego. Cele tego działania w nowym PROW 2014-2020 to przede wszystkim wymiana pokoleniowa na wsi oraz podniesienie poziomu konkurencyjności. Jest to możliwe ponieważ młodzi ludzie chętniej wprowadzają innowacyj-

ne rozwiązania i nie boją się ryzyka z tym związanego. Są także bardziej zmotywowani do tworzenia, bądź też udziału w zorganizowanych formach współpracy producentów rolnych.

Pomoc dla młodych rolników ma obecnie formę premii w wysokości 100 tys. zł wypłacanej w dwóch ratach (pierwsza rata w wysokości 80% premii, druga 20% całkowitej kwoty premii). Premia może być przyznana na jedno gospodarstwo i na jedną osobę tylko raz w całym okresie programowania. Dodatkowym wymogiem jest posiadanie odpowiednich kwalifikacji zawodowych, które wynikają z wykształcenia, bądź też stażu pracy w rolnictwie [www.minrol.gov.pl].

Obowiązkiem aplikującego jest przygotowanie planu biznesu dotyczącego rozwoju gospodarstwa rolnego. Gospodarstwo wskazane w planie biznesu musi mieć powierzchnię odpowiadającą co najmniej średniej krajowej (w przypadku, gdy średnia powierzchnia gospodarstw w danym województwie jest mniejsza niż średnia krajowa, wówczas wymagana jest powierzchnia równa co najmniej średniej wojewódzkiej). Maksymalna powierzchnia gospodarstwa to 300 ha. Aplikujący musi być właścicielem (lub wieczystym użytkownikiem) minimum 70% powierzchni gospodarstwa. Ponadto rolnik musi w taki sposób zarządzać gospodarstwem rolnym, aby nastąpił wzrost jego wielkości ekonomicznej o co najmniej 10% w planowanym okresie [www.minrol.gov.pl].

W całej Unii Europejskiej ze wsparcia rolników w ramach tzw. premii dla młodych rolników skorzystało ponad 134 tys. młodych ludzi (ryc. 1).

Na drugim miejscu pod względem liczby beneficjentów tego działania znajduje się Francja, gdzie rolnictwo jest ważnym sektorem gospodarki narodowej, posiada bogatą historię i tradycję. Następnie plasują się takie kraje jak Włochy, Rumunia i Hiszpania. Duża skala pomocy dla młodych osób, które chcą się podjąć pracy na wsi w tych krajach jest konsekwencją występowania tam rozdrobnionego rolnictwa, a z drugiej strony jest widocznym efektem zmian, jakie już zachodzą w strukturze agrarnej. Duże wykorzystanie środków na rozpoczęcie i rozwijanie działalności rolniczej oraz zainteresowanie premią to ogromna szansa dla rolnictwa i obszarów wiejskich. Dobrze zagospodarowany potencjał tkwiący w młodych ludziach może przyczynić się do uzyskania przewagi konkurencyjnej nie tylko na rynkach lokalnych, regionalnych, a także na rynku międzynarodowym. W Polsce występuje ogromne zainteresowanie działaniem „Ułatwianie startu młodym rolnikom”. Środki

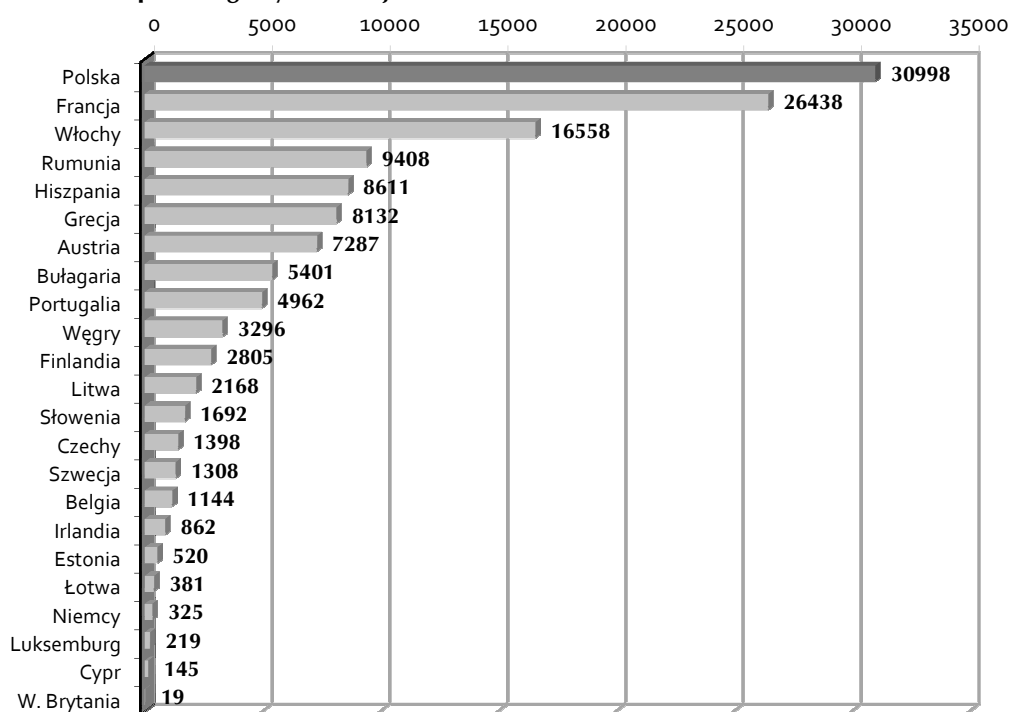
przeznaczone do tej pory na to działanie są jednak nadal niewystarczające w stosunku do zgłaszanego zapotrzebowania.

„Młodzi rolnicy” są również w pełnym zakresie uprawnieni do korzystania z dopłat bezpośrednich. W przypadku gospodarstw młodych rolników dopłata ta od 2015 roku będzie zwiększona o 25% (tj. o około 62 euro/ha) przez okres kolejnych 5 lat (począwszy od 2015 roku). Zwiększone dopłaty bezpośrednie będą przyznawane do powierzchni nie większej niż 50 ha.

Oprócz premii na rozpoczęcie działal-

ności rolniczej oraz dopłat bezpośrednich młodzi rolnicy mają swobodny dostęp do innych działań z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020. Poza wsparciem finansowym Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej oferuje młodym producentom także inne formy pomocy. Są to np. specjalistyczne szkolenia, kursy, tworzenie usług dostosowanych do potrzeb rolników, a także działania mające na celu wspieranie przepływu informacji.

Rycina 1. Liczba rolników – beneficjentów działania „Ułatwianie startu młodym rolnikom” w poszczególnych w krajach UE w okresie 2004-2014

Źródło: opracowanie na podstawie ENRD Connecting Rural Europe (www.enrd.ec.europa.eu) oraz ARiMR (www.arimr.gov.pl)

Największa liczba beneficjentów działania wpierającego młodych rolników znajduje się w Polsce - prawie 31 tys. (ryc. 1). Tak ogromne zainteresowanie tym działaniem wynika z dużej liczby gospodarstw rolnych w Polsce i liczby rolników. Jest to także konsekwencja wprowadzenia zachęt finansowych dla starszych rolników i możliwości przejścia na rentę strukturalną.

Studium przypadku

Gospodarstwo rolne prowadzone jest przez młodego rolnika, który korzystał z działania „Ułatwianie startu młodym rolnikom” z naboru w 2014 roku. Gospodarstwo położone jest w północno-wschodniej części województwa małopolskiego, w powiecie krakowskim, w odległości około 35 km od Krakowa. Młody rolnik rozpoczął prowadzenie gospodarstwa na własny rachunek pod koniec 2014 roku.

W chwili obecnej gospodarstwo ma powierzchnię około 13,5 ha, co znacząco przekracza średnią powierzchnię gospodarstw rolnych w województwie małopolskim² i pozwala spełnić podstawowe kryteria formalne dla tego działania. Wszystkie grunty w gospodarstwie zostały przejęte w formie umowy dzierżawy z osobami prywatnymi, jak i jednostkami samorządu terytorialnego oraz położone są w obrębie jednej gminy.

Gospodarstwo ukierunkowane jest wyłącznie na produkcję roślinną. Obecnie rolnik nie przewiduje rozpoczęcia produkcji zwierzęcej w gospodarstwie. Głównymi uprawami są zboża oraz ziemniaki jadalne. Dodatkowo w niewielkiej ilości w przyszłości będą także uprawiane rośliny strączkowe (bób). Część gruntów będzie również przeznaczona pod uprawę traw. Dodatkowo rolnik założył niewielki zagajnik wierzby energetycznej, po to by określić przydatność tej rośliny do uprawy na niekorzystnym terenie.

Młody rolnik na etapie naboru z 2014 posiadał już ukończone studia wyższe z zakresu rolnictwa, co w dużym stopniu ułatwiło pozyskanie premii. Dodatkowo rolnik ukończył podyplomowe studia z zakresu integrowanej ochrony roślin i był w trakcie realizacji kolejnych studiów podyplomowych z zakresu uprawy roślin energetycznych. Dodatkowo rolnik posiada już kilkuletnie doświadczenie praktyczne w rolnictwie, gdyż od najmłodszych lat pracował w gospodarstwie rodziców. Obecnie jest zarejestrowany jako rolnik w Kasie Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego.

Pozyskanie premii z działania PROW 2007-2014 „Ułatwianie startu młodym rolnikom” związane jest z przygotowaniem dużej ilości dokumentacji, którą należy przedłożyć w Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Rolnik we własnym zakresie przygotował wszystkie dokumenty aplikacyjne i złożył je w odpowiednim oddziale Agencji. Zdaniem rolnika dokumentacja ta była trudna do wypełnienia. Pojawiło się dużo problemów z tym związanych, jednakże w opinii rolnika przydatna okazała się wiedza zdobyta na Uniwersytecie Rolniczym w Krakowie. W dalszym etapie realizacji planu rozwoju gospodarstwa rolnik planuje samodzielnie prowadzić dokumentację gospodarstwa. Jednocześnie nie wyklucza korzystania z

usług doradczych (np. prywatnych firm doradczych lub ośrodka doradztwa rolniczego).

Przejęcie gospodarstwa rolnego w procedurze pozyskiwania wsparcia związane było z zaopatrzeniem go w niezbędne maszyny, urządzenia oraz budynki gospodarcze, wykorzystywane do produkcji rolniczej. Były to działania niezbędne do realizacji założeń planu biznesu i rozwoju gospodarstwa. Wszystkie budynki i budowle zostały przekazane młodemu rolnikowi przez rodziców. Konieczne będzie jednak korzystanie z usług innych rolników posiadających maszyny, których opisywane gospodarstwo nie posiada (np. kombajn zbożowy).

W ramach premii przyznanej przez ARiMR rolnik w 2015 roku otrzyma 100 tys. zł. Środki te nowy właściciel gospodarstwa planuje wykorzystać na zakup ciągnika rolniczego o mocy 80-100 KM. Z związku z posiadaniem działek na terenach wyżynnych i często bardzo pofałdowanych (tereny zakwalifikowane do ONW), występuje zapotrzebowanie na ciągnik o wyższej mocy niż w przypadku terenów nizinnych. Zakup sprzętu planowany jest w 2015 roku. Inwestycja ta ma w znaczący sposób zmodernizować i unowocześnić posiadany park maszynowy. Zakup nowego sprzętu pozwoli na zwiększenie bezpieczeństwa rolnika i polepszenie komfortu pracy operatora ciągnika rolniczego. W przyszłości konieczne będzie również doposażenie ciągnika w nowe podzespoły, a także posiadanie odpowiednich środków finansowych na konserwację i modernizację nowego sprzętu. Dodatkowo nowe urządzenia i maszyny rolnik planuje zakupić z posiadanych oszczędności lub ze środków pozyskanych od ARiMR.

Fot. 1. Nowoczesne maszyny i urządzenia ułatwiają osiągnięcie przewagi konkurencyjnej
Fot. B. Kielbasa

Dodatkowo rolnik musi wypełnić zobowiązania, które ARiMR nakłada na beneficjentów działania „Ułatwianie startu młodym rolnikom”. Obowiązkiem rolnika jest ubezpieczenie w KRUS przez co najmniej rok, oraz zobowiązanie do prowadzenia działalności rolniczej przez co najmniej pięć kolejnych lat. Ponadto właściciel gospodarstwa musi dążyć do osiągnięcia co najmniej 4 ESU w co najmniej czwartym i piątym roku realizacji działania „Ułatwianie startu młodym rolnikom”.

² W 2014 roku średnia wielkość powierzchni gruntów rolnych w gospodarstwie rolnym w województwie małopolskim według danych ARiMR wynosiła 3,95 ha

Rolnik planuje dalszy rozwój odziedziczonego po rodzicach gospodarstwa. W najbliższych latach zamierza kupić kolejne grunty rolne, odkupić obecnie dzierżawione grunty lub wydzierżawić kolejne użytki. Wszystko jest zależne od sytuacji finansowej oraz możliwości powiększania powierzchni gospodarstwa na terenie gminy lub sąsiednich gmin. Jednym z podstawowych celów rolnika jest unowocześnienie parku maszynowego oraz zakup silosów zbożowych. Realizacja tych planów jest przede wszystkim uzależniona od sytuacji finansowej gospodarstwa rolnego.

Dodatkowo w gospodarstwie będzie realizowany pakiet 8 Programu rolno-środowiskowego, tj. *Ochrona gleb i wód*. By ograniczyć koszty produkcji rolniczej z końcem roku 2014 rolnik zarejestrował się w Urzędzie Skarbowym jako czynny podatnik podatku VAT.

Fot. 2. Rolnik musi pamiętać o dostosowaniu budynków i magazynów do nowych wymogów
Fot. B. Kielbasa

Rok 2014 był wyjątkowy zarówno pod względem plonów, jak i cen produktów rolnych. Pogoda w ubiegłym roku była bardzo sprzyjająca, co pozytywnie wpłynęło na plonowanie zbóż i ziemniaków. Niestety obecne ceny na targowiskach nie zapewniają opłacalności (zwłaszcza w produkcji ziemniaków), co skutecznie oddala realizację planów inwestycyjnych. Dlatego też rolnik dostrzega konieczność uruchomienia nowych kierunków produkcji. Dużą szansą może być także wstąpienie do grupy producentów. Daje to możliwości zwiększenia konkurencyjności gospodarstwa, a także uzyskania lepszych wyników ekonomicznych (niższe koszty zakupu środków do produkcji, wyższe koszty sprzedaży produktów rolnych).

Podsumowanie

W polskich rolnikach tkwi ogromny potencjał, który wynika przede wszystkim z korzystnej struktury wiekowej. Biorąc pod uwagę inne kraje Unii Europejskiej wyraźnie widać większy odsetek rolników młodszych. W ramach Wspólnej Polityki Rolnej są oni finansowo wspierani ze środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (działanie PROW w formie premii dla młodego rolnika na rozpoczęcie działalności rolniczej) oraz Europej-

skiego Funduszu Gwarancji Rolnej (dopłaty bezpośrednie, zwiększone od 2015 roku).

Po przeanalizowaniu danych Eurostatu oraz danych z Informacji Zarządczej ARiMR można stwierdzić, iż poziom dostępnych środków na wsparcie młodych rolników jest niewystarczający w stosunku do potrzeb. W polskim rolnictwie wyraźnie widać konieczność scalania gruntów rolnych i ich konsolidacji, a także wymiany pokoleniowej w rolnictwie. Działania te są warunkiem podniesienia konkurencyjności polskiego rolnictwa na tle innych krajów Unii Europejskiej. Konkurencyjność można osiągać nie tylko wielkością produkcji, ale także jakością produktów. Uwzględniając uwarunkowania rolnictwa w Polsce i jego dużą różnorodność ważne są szczególnie te działania, które mają na celu wspieranie małych gospodarstw rolnych i wielofunkcyjnego rozwoju wsi.

Przedstawione studium przypadku dotyczy gospodarstwa położonego na południu kraju, gdzie występują dodatkowe utrudnienia w gospodarowaniu. Powiększanie gospodarstwa bywa często bardzo utrudnione w tych regionach ze względu na duże rozdrobnienie gospodarstw rolnych. W związku z tym rolnik widzi swoją szansę w większej specjalizacji produkcji rolnej (głównie z nastawieniem na produkcję roślinną). Młody właściciel gospodarstwa dostrzega także konieczność zrzeszania się w spółdzielniach i grupach producentów. Włączenie się we wspólne działania i realizacja wspólnych projektów pozwala mu na uzyskanie opłacalności produkcji i zmniejszenie kosztów.

Działanie „Ułatwianie startu młodym rolnikom” umożliwia przyspieszenie wymiany pokoleniowej na wsi. W opinii rolnika młodzi ludzie chętniej inwestują, szukają nowych rozwiązań i szybciej wdrażają innowacje. Często też charakteryzują się lepszym przygotowaniem teoretycznym w zakresie rolnictwa i agrotechniki, co w połączeniu z doświadczeniem zdobytym w gospodarstwie rodziców stanowi podstawę rozwoju i lepszych perspektyw na przyszłość.

Bibliografia

PROW 2007-2013
European Network of Rural Development
(www.enrd.ec.europa.eu)
<http://ec.europa.eu/eurostat>
www.arimr.pl
www.minrol.gov.pl

dr Barbara Kielbasa

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
Instytut Ekonomiczno-Społeczny
Zakład Rozwoju Obszarów Wiejskich i Doradztwa

mgr inż. Maciej Okrajni
Polskie Doradztwo Rolnicze Sp. z o.o.

Kamila Musiał

Obszar Żyźnego Półksiężycy – kolebka rolnictwa

Wprowadzenie

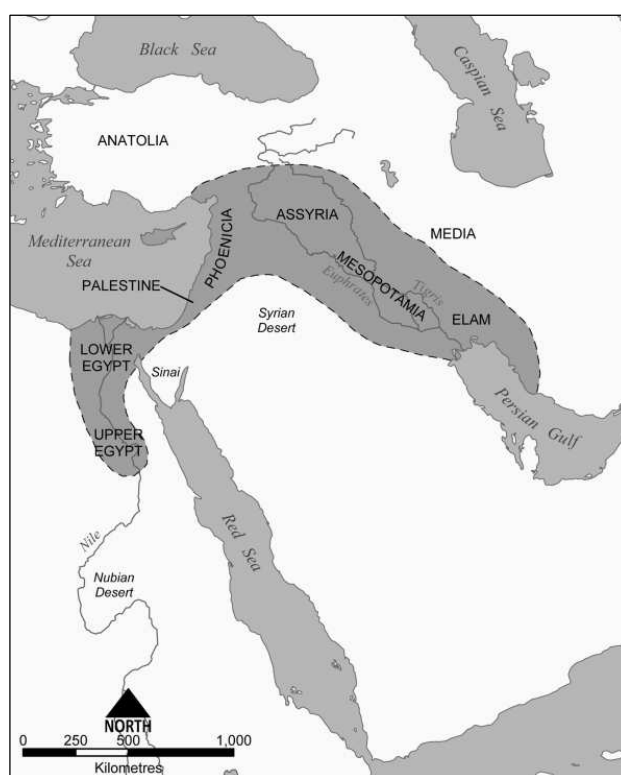
Jedna z definicji rolnictwa mówi, że jest to świadome uprawianie roślin mogących stanowić pokarm człowieka. Jest ono najczęściej związane z wytworzeniem nowego typu sztucznego siedliska, poprzez uprzednie usunięcie z niego roślinności naturalnej. Po raz pierwszy w historii rolnictwo pojawiło się w rejonie Bliskiego Wschodu, około 11 tysięcy lat temu. Stwierdza się to na podstawie występowania w tym obszarze prymitywnych gatunków zbóż. Tereny te, obejmujące obecne terytoria kilku państw: Izraela, Libanu, Syrii i Iraku, zwane są tradycyjnie Żyźnym Półksiężycem. Jest to pas ziem przewyższający żyznością tereny sąsiadujące, którego kształt układa się właśnie w formę przypominającą półksiężyc. Jako że sprzyjające warunki klimatyczne umożliwiły powstanie tam pierwszych terenów rolniczych, obszar ten uważa się za kolebkę wielkich cywilizacji starożytnego Bliskiego Wschodu.

Początków rolnictwa na tym obszarze należy szukać od momentu kiedy człowiek zaczął prowadzić osiadły tryb życia, a obok osad ludzkich zaczęły być uprawiane dzikie zboża. Proces ten nazwany został rewolucją neolityczną, a uprawiane wówczas rośliny to: pszenica, jęczmień, proso, następnie także rośliny strączkowe oraz figi i winorośl. Zaczęto wówczas także udomawiać i hodować zwierzęta, takie jak dzikie kozy i owce będące przodkami dzisiejszych zwierząt hodowlanych.

W rejonie Zatoki Perskiej rolnictwo miało dobre warunki do rozwoju między Tygrysem i Eufratem. Powstawały tam systemy irygacyjne, służące do nawadniania terenów, w celu uprawy różnych gatunków roślin jadalnych. Następnie rozwój rolnictwa zaczął się przesuwac dalej, na południe w dolinę Nilu, jak również w kierunku północnym. Egipt uważany jest za wtórne centrum rozprzestrzenienia się zbóż, ze względu na dużą żyzność gleb w okolicach Nilu, co dawało dobre warunki do ich uprawy.

Rozwój rolnictwa poprzez zapewnienie w miarę stabilnego dostępu do pożywienia przyczynił się także do rozwoju kultury wśród plemion zamieszkujących tereny obecnego Bliskiego Wschodu. W rezultacie doszło tam do rozwoju cywilizacyjnego, w wyniku powstawania różnorodnych wytworów rąk

ludzkich, służących zaspokajaniu bezpośrednich potrzeb człowieka. Wytworzyła się tam również kultura duchowa, w postaci religii i towarzyszących jej różnych form sztuki.

Ryc. 1. Obszar Żyźnego Półksiężycy - obecnie teren: Egiptu, Izraela, Libanu, Syrii i Iraku
Źródło: wikipedia.org

Najważniejsze rośliny uprawne pochodzące z Żyźnego Półksiężycy

Rośliny użytkowe znajdujące się w uprawie w obecnych czasach, często niewiele mają już wspólnego ze swoją pierwotną formą, z której pod wpływem człowieka różnicowały się przez wiele stuleci. Udomowienie roślin mogło dokonać się po rozpoczęciu osiadłego trybu życia i włożenia wysiłku w uprawę. Zboża, takie jak pszenica, owies czy jęczmień na terenie Bliskiego Wschodu związane były ze wzgórzami kserotermicznymi, a pod wpływem człowieka ewoluowały znacząco, przybierając znaną dzisiaj po-

stać. Zboża to ziarniaki traw, charakteryzujące się dużymi rozmiarami i zawierające znaczne ilości skrobi. Obecnie są to główne rośliny uprawne na świecie, a ich zaletą jest możliwość długiego przechowywania bez zmniejszenia się ich właściwości odżywczych.

Za najważniejsze zboże na świecie uważana jest często pszenica (*Triticum sp.*), która obecnie zajęła miejsce ryżu. Posiada ona szerokie spektrum klimatyczne, występując od stref umiarkowanych, aż do subtropikalnych. Pochodzi z obszaru bliskowschodniego, gdzie została udomowiona w Mezopotamii około 11 tysięcy lat temu. Od neolitu znana jest dzika pszenica jednorzędowa (*Triticum boeoticum*), będąca wyjściowym gatunkiem dla pszenicy obecnie hodowanej. Pszenica płaskurkowata (*T. dicocoides*) posiada stanowiska neolityczne sprzed około 6 tysięcy lat, też zanotowane z obszaru Żyznego Półksiężycza.

Daktylowiec właściwy (*Phoenix dactylifera*), należy do najwcześniej uprawianych przez człowieka roślin drzewiastych. Jego dzieje związane są z terenami Bliskiego Wschodu, gdzie towarzyszył od tysięcy lat różnym ludom, w tym Sumerom i Asyryjczykom. O wysokim poziomie wiedzy dotyczącej uprawy tej rośliny, świadczą wykopaliska sprzed 3 tysięcy lat przed naszą erą. Odnaleziono relief z tamtych czasów przedstawiający sztuczne, krzyżowe zapylanie palmy daktylowej. Hebrajczycy bardzo cenili tę roślinę, która służyła głównie jako źródło pokarmu. Była dla nich również symbolem zwycięstwa, sprawiedliwości i triumfu.

Fot. 1. Gaje daktylowe na terenie dzisiejszego Izraela
Fot. K. Musiał

Daktylowiec właściwy jest rozdzielnopłciowym drzewem, osiagającym 20 metrów wysokości. Także w czasach obecnych, stanowi on jeden z najbardziej charakterystycznych elementów krajobrazu Bliskiego Wschodu, jak również terenów Afryki Północnej (fot. 1). Roślina ta dzięki mocnemu systemowi korze-

niowemu potrafi korzystać z głębokich wód gruntowych i toleruje zasolenie, dlatego też może występować na terenach pustynnych, gdzie w oazach tworzą się całe gaje złożone z drzew daktylowca. Daje ona pożywne i zasobne w cukry owoce, które są spożywane na surowo, a także jedzone w formie placków lub suszone. W rejonie Bliskiego Wschodu, jak również Egiptu daktylowiec uważany był tradycyjnie za święte drzewo, stanowił również symbol zwycięstwa, nieśmiertelności, światła. Na palmie daktylowej miał gniazdo mityczny ptak zwany feniksem, od którego roślina ta wzięła łacińską nazwę. Symbolizował on wieczne odnawianie się życia, jako że odradzał się co 500 lat z własnych popiołów.

Granat właściwy (*Punica granatum*), to krzew lub niewielkie drzewo pochodzące wprawdzie z południowego rejonu Morza Kaspijskiego, ale bardzo wcześnie sprowadzone i uprawiane w krajach Bliskiego Wschodu i obszaru Morza Śródziemnego. Jest to jedna z najstarszych roślin hodowlanych Bliskiego Wschodu. Najstarsze wzmianki o uprawie pochodzą z Sumeru sprzed ponad 3000 lat p.n.e. Następnie wspominany był także w Pięcioksięgu Mojżesza, gdyż w judaizmie miał duże znaczenie obrzędowe. Zakłada się, że uprawę granatowca w obrębie Morza Śródziemnego rozpowszechnili Fenicjanie, a jego łacińska nazwa *Punica* wskazuje, że uprawiano go także w Kartaginie. W starożytnej Grecji Hipokrates zalecał sok z owoców granatu przy bólach żołądka, a sproszkowaną okrywę nasienną przy dezynferii i do leczenia ran. W średniowieczu ponownie sprowadzony do Hiszpanii przez Arabów i to od nazwy jego owocu pochodzi założone przez nich miasto w południowej części kraju, jakim jest Grenada. Obecnie granat właściwy jest powszechnie znany i uprawiany w całym obszarze śródziemnomorskim.

Winorośl właściwa (*Vitis vinifera*) jest także zidentyfikowana jako gatunek rośliny uprawianej już w starożytności. Pierwsze uprawy winorośli botanicy umiejscawiają w górzystych rejonach Armenii i na terenach graniczących z Morzem Kaspijskim. Na terenie Bliskiego Wschodu jedne z najstarszych pozostałości po jej uprawie, na obszarze dzisiejszego Izraela pochodzą z około 3 tysięcy lat przed naszą erą. Sposób uprawy winorośli zmieniał się na przestrzeni wieków. Gatunek ten będący pnączem, najpierw uprawiany był w ten sposób, że pełzał po ziemi i był pielęgnowany przy użyciu motyki, a pod jego uprawę przeznaczano najczęściej małe i kamieniste poletka. Winorośl była też sadzona w sąsiedztwie drzew owocowych, na które się wspinała, dając przy okazji przyjemny i jakże cenny w gorącym klimacie cień.

Inne rośliny uprawne pochodzące z terenu Bliskiego Wschodu to między innymi: jabłoń (*Malus sp.*), cebula (*Allium sp.*), a także wiele gatunków z rodziny kapustowatych (*Brassicaceae*). Jabłoń (*Malus silvestris*), to jedna z pierwszych wziętych do uprawy

owoców. Uważa się, że do udomowienia jabłoni doszło na zboczach południowego Kaukazu, jako że tam występują najprymitywniejsze jej formy. Cebula zwyczajna (*Allium cepa*) obecnie nie występuje dziko, a jedynie jako roślina uprawna. Jest ona najczęściej uprawianym gatunkiem z rodzaju *Allium*. Cebula znana była już od starożytności, zajmowała ważne miejsce w diecie ówczesnych ludzi ze względu na przeciwbakteryjne działanie zawartych w niej substancji. Zawiera witaminy oraz potas, wapń, fosfor i żelazo, także obniża ona ciśnienie krwi i poziom tłuszczów w organizmie.

Rośliny biblijne

Dzięki powstaniu rolnictwa, wśród ludów zamieszkujących rejony Bliskiego Wschodu mogła wytworzyć się wysublimowana kultura duchowa i materialna. Stała się ona podstawą dla wykształcenia się tradycji i kultury z kręgu chrześcijańskiego, a co za tym idzie wywarła wpływ także na współczesnych ludzi zamieszkujących tereny Europy Środkowej. Jak wiadomo, we wszystkich religiach ważną rolę w rozwoju wierzeń odgrywały elementy środowiska przyrodniczego. Kultura ludów zamieszkujących tereny Żyznego Półksiężycza oparta na Biblii Starego i Nowego Testamentu, wymienia wiele ważnych dla życia ówczesnych ludzi gatunków roślin. Dlatego różne gatunki występujące naturalnie na tym terenie to rośliny wspomniane lub opisywane w Biblii, a więc mocno związane z tradycją i kulturą ludzi zamieszkujących te rejony od tysięcy lat. Rośliny te obok ludzi i zwierząt są częstymi bohaterami występującymi na kartach Pisma Świętego. Spośród nich wiele jest gatunków roślin użytkowych, jak np. wspomniane już: daktylowiec właściwy, granat właściwy, winorośl właściwa oraz gatunki zbóż.

Opisana powyżej pszenica była najważniejszym zbożem w czasach biblijnych, a jej plony zależały od opadów deszczu i rodzaju wiatrów. Zbyt skąpe deszcze lub za wcześnie południowy wiatr powodowały klęski urodzaju a zatem i głód mieszkańców zamieszkujących te ziemie. Wówczas często zwracano się o pomoc do sąsiedniego Egiptu, który dzięki nawadnianiu pól wodami z Nilu, mógł magazynować nadmiar plonów w spichlerzach. W tamtych czasach najwcześniej była zbierana z naturalnych stanowisk pszenica *Triticum dicoccoides*, będąca przodkiem pszenicy płaskurki (*T. diccolum*), która to była bezspornie uprawiana w czasach biblijnych w Izraelu i Egipcie, co najmniej 7 tysięcy lat przed Chrystusem.

Przekaz tradycji utrwalił obraz jabłoni (*Malus silvestris*), jako drzewa rosnącego w rajskim ogrodzie, co było często przedstawiane w sztuce średniowiecza i renesansu.

Jednakże żadne słowo w opisie raju nie wskazuje by rosła tam jabłoni, a istnienie w raju drzewa jest po prostu symbolem łączności stworzenia z kosmosem, uosabianym tutaj jako Stwórca. Hipotetyczne miejsce biblijnego raju jest ulokowane w Mezopotamii, ze względu na panowanie tam dobrych warunków do uprawy roślin, a zatem i do życia.

Tatarak zwyczajny (*Acorus calamus*), na terenie Polski częsta roślina szuwarowa, w „Pieśni nad pieśniami” podawany jest jako „wonna trzcina”. Był on składnikiem świętego oleju służącego do namaszczenia. Wersety biblijne wskazują, że roślina ta nie występowała w Palestynie, lecz była tam jedynie sprzedawana. Tatarak zwyczajny pochodzi z Persji, północnych Indii, Chin i Japonii, ale w obszarze śródziemnomorskim zadomowiony był już od starożytności. Obecnie jest to gatunek kosmopolityczny. Jego kłącza zawierają duże ilości olejku eterycznego, który był stosowany w celach leczniczych już w czasach biblijnych na Bliskim Wschodzie. Używano go również do dezynfekcji wody. W taki sposób wykorzystywali go także Tatarzy, którzy zabierali ze sobą kłącza tataraku na wyprawy wojenne. Gubione po drodze rośliny łatwo aklimatyzowały się w nowych warunkach klimatycznych, jako że gatunek ten cechuje się szeroką amplitudą ekologiczną. W taki sposób ta tropikalna roślina rozpowszechniła się także w Europie Środkowej, w tym na terenie naszego kraju.

Janowiec retam (*Retama raetum*) to krzew rosnący na pustyniach Ziemi Świętej (fot. 2) i często stanowi tam jedyne źródło cienia w upalny dzień. Osiąga on wysokość do około 3 metrów, a jego wyprostowane pędy sprawiają, że można pod nim swobodnie usiąść. Pędy janowca retam nie są ulistnione przez dłuższą część roku, co ułatwia dostęp powietrza odpoczywającemu pod nim człowiekowi, zapewniając mu jednocześnie cień.

Fot. 2. Janowiec retam (*Retama raetum*) na terenie Izraela
Fot. K. Musiał

W okresie wiosny, przypadającym na terenie Izraela na luty i marzec krzew ten obsypany jest bardzo licznymi białymi kwiatami. W Biblii występuje w Księdze Rodzaju i jest wspomniany w opisie ucieczki proroka Eliasza na pustynię, który znalazł tam schronienie przed żarem słońca pod jednym z jawnoców.

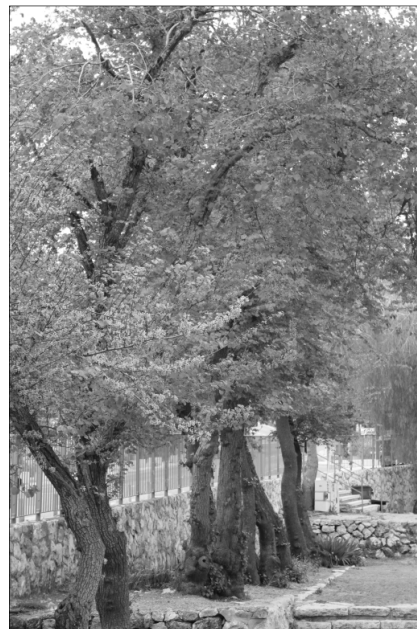
Trzcina laskowa (*Arundo donax*) - to wiele razy przywoływana na kartach Biblii trzcina. Jest to bardzo silnie rosnąca trawa, osiągająca wysokość powyżej 5 metrów, przy czym liście osiągają do 1 metra długości. Gatunek ten opisywany w Piśmie Świętym był symbolem braku oparcia i niedoli ludu Izraela w Egipcie. Wizerunek trzciny był przyjętym przez Heroda znakiem przedstawianym na pieczęciach i monetach. Obecnie lasecznic trzcinowata jest rośliną uznawaną za inwazyjną na terenie obszaru śródziemnomorskiego, jak również w Afryce i Ameryce Północnej i Środkowej.

Zawilec wieńcowy (*Anemone coronaria*) - lilia polna występująca w ewangeliiach św. Mateusza i św. Łukasza (fot. 3). Jest to roślina bulwiasta występująca na tym terenie w wielkiej obfitości na polach, w zaroślach, a nawet na pustyniach, zwłaszcza tam gdzie jeszcze nie dotarło nowoczesne rolnictwo. Kwitnie w czasie wiosennego miesiąca nissan, który przypada na luty. Ze względu na szybkie przekwitanie, kwiaty te były dla autorów biblijnych symbolem krótkiego życia człowieka.

Fot. 3. Zawilec wieńcowy (*Anemone coronaria*),
teren Betlejem, strefa Gazy
Fot. K. Musiał

Także granat właściwy (*Punica granatum*) był wspominany w Biblii wielokrotnie, między innymi wymieniany jest on wśród siedmiu gatunków roślin najważniejszych dla Izraela ze względów gospodarczych. Interesujące wydaje się, że owoc granatu posiadający na szczycie charakterystyczną "koronę", tworzoną przez powiększone i zdrewniałe działki kielicha, posłużył za prototyp korony królewskiej.

Fot. 4. Judaszowiec południowy (*Cercis siliquastrum*),
Nazaret, Izrael
Fot. A. Tworzyk

Symbolizował on płodność, świętość, piękno, obfitość i zgodę. Dla chrześcijaństwa jest on rośliną symbolizującą życie wieczne, przez to często pojawia się w ornamentyce naczyń liturgicznych, jak również w malowidłach naściennych w świątyniach.

Warto by wspomnieć także o innym gatunku, jakim jest judaszowiec południowy (*Cercis siliquastrum*), będący krzewem lub niedużym drzewem (fot. 4). Naturalnie występuje on w Ziemi Świętej, ale obecnie jest również często uprawiany w ogrodach, ze względu na dużą dekoracyjność kwiatów. Z gatunkiem tym związana jest legenda o rodowodzie biblijnym, która przez wieki krążyła wśród mieszkańców Bliskiego Wschodu. Według niej na gałęzi tej rośliny powiesił się sam Judasz, a kwiaty (wcześniej białe) zarumieniły się przez to ze wstydu i tak różowe pozostają do dnia dzisiejszego.

Rośliny dziko rosnące w Żyznym Półksiężycu

Na obszarze Żyznego Półksiężyca występuje naturalnie wiele gatunków roślin, które zostały zawleczone na teren Europy Środkowej już w okresie neolitu. Należą one do grupy archeofitów i są chwastami towarzyszącymi uprawom zbóż i okopowych. Rośliny te dostały się na teren Polski prawdopodobnie poprzez Dolinę Dunaju, tą drogą przyszli bowiem na teren naszego kraju pierwsi rolnicy, którzy przynieśli ze sobą ziarno, a wraz z nim duże ilości diaspor chwastów. Niektóre zostały także zawleczone jako rośliny lecznicze. Na terenie Polski jest wiele gatunków archeofitów pochodzących z obszaru

śródziemnomorskiego, w tym również z terenu dzisiejszego Izraela.

Pokrzywa żagawka (*Urtica urens*), to właśnie taki gatunek występujący naturalnie na Bliskim Wschodzie. W większej części Europy jest ona znanym od neolitu archeofitem. W Polsce gatunek ten występował już od wczesnego średniowiecza, co potwierdziły materiały archeobotaniczne z tego okresu. Jest on jednak ustępujący na terenie naszego kraju, a można go spotkać w miejscach gdzie jest dużo związków azotowych. Stąd też spotykany jest m.in. na nieużytkach, wysypiskach, rumowiskach, przychaciach i ogrodach. W przeciwieństwie do niej pokrzywa zwyczajna (*Urtica dioica*) jest gatunkiem rodzimym, który z powodzeniem rozprzestrzenił się w różnego rodzaju zbiorowiskach roślinnych.

Fot. 5. Kąkol polny (*Agrostemma githago*) w zbożu
Fot. K. Musiał

Kąkol polny (*Agrostemma githago*) to roślina rozsiewająca się razem z ziarniakami zbóż, tzw. spejrochor (fot. 5). Kiedyś był on wręcz uważany za synonim chwastu, ponieważ w znaczący sposób ograniczał plony zbóż. Nasiona kăkolu dojrzewają razem ze zbożem, ale zwykle nie wypadają pojedynczo z torebek, lecz w postaci pakietów utrzymujących się aż do żniw. W trakcie młócenia zbóż przedostają się do ziarna, co jest niebezpieczne, ponieważ nasiona te zawierają szkodliwe substancje, które w większych ilościach mogą powodować zatrucia u ludzi i zwierząt. Skuteczne oczyszczanie ziarna, jak również stosowanie herbicydów, spowodowało, że jest to dzisiaj rzadki i ustępujący gatunek chwastów zbożowych. W Polsce kăkol można spotkać jeszcze jedynie tam, gdzie agrotechnika jest na ograniczonym poziomie.

Śláz dziki (*Malva silvestris*) naturalnie występuje na terenie Izraela, jak również w całym rejonie śródziemnomorskim, u nas natomiast jest rośliną synantropijną, o statusie archeofita. Jest to stara roślina lecznicza, zawiera substancje wykrztuśne oraz łagodzące, dlatego być może została zawleczona na teren Polski jako roślina lecznicza. W Polsce gatunek ten jest pospolity na całym niżu, występuje w rowach, przy drogach, na łąkach i polach. Do celów leczniczych zbiera się w okresie kwitnienia świeżo rozwinięte kwiaty bez szypulek. Kwiaty zawierają do 8% ślazu i glikozydy antocyjanowe. W liściach stwierdzono natomiast obecność ślazu, garbników i kwasów organicznych. Surowce te stosuje się przy schorzeniach górnych dróg oddechowych oraz w stanach zapalnych jelit i żołądka.

Cykoria podróżnik (*Cichorium intybus*) znana była od starożytności jako jarzyna. Do dzisiaj jądane są południowe gatunki cykorii, posiadające duże liście. Jej palony korzeń jest natomiast składnikiem kawy zbożowej. Gatunek ten występuje pospolicie na całym obszarze naszego kraju, aż po niższe partie gór. Rośnie on na przydrożach, suchych nieużytkach, łąkach i nasypach kolejowych. Gatunek ten posiada także pewne właściwości lecznicze, korzeń cykorii pobudza bowiem wydzielanie soku żołądkowego, działa przeciwzapalnie i moczopędnie. Umożliwiają to właściwości lecznicze zawarte w tej części rośliny, dla pozyskania których cykoria powinna być zbierana jesienią, oczyszczona, pokrojona na kawałki a następnie wysuszona. Cykoria podróżnik jest także wspominana w Biblii, jako roślina występująca w Egipcie, kiedy przebywali tam Izraelici. Nazwa "podróżnik" związana jest z tym, że kwiaty kierują się w stronę promieni słonecznych, czyli wędrują za słońcem, a w godzinach popołudniowych zamykają się.

Mak polny (*Papaver rhoeas*) wywodzi się z obszaru Żyznego Półksiężycy, gdzie jest największe zróżnico-

Fot. 6. Mak polny (*Papaver rhoeas*) w zbożu
Fot. K. Musiał

wanie gatunków z rodzaju *Papaver*. Jest to roślina jednoroczna, kwitnąca na terenie Polski od maja do sierpnia, posiada u nas status archeofita, o pochodzeniu śródziemnomorsko-irano-turańskim. Na naszych ziemiach pojawił się już w neolicie. Rośnie głównie na glebach ciężkich, w uprawach zbóż ozimych, na miedzach i ugorach, rzadziej w zbożach jarych i uprawach okopowych. W wilgotne lata nierzadko masowo występuje w uprawach żyta i pszenicy (fot. 6). Jest to roślina posiadająca pewne właściwości lecznicze, surowcem leczniczym są tutaj płatki korony, które zbiera się na początku kwitnienia. Płatki te zawierają małe ilości alkaloidów, antocyjany oraz substancje śluzowe. Surowiec ten był stosowany w medycynie ludowej, jako środek uspokajający i przy schorzeniach gardła.

Ogórecznik lekarski (*Borago officinalis*), to gatunek należący do rodziny szorstkolistnych (*Boraginaceae*) (fot. 6). Pochodzi z rejonu śródziemnomorskiego, występuje także na Bliskim Wschodzie. W Polsce jest uprawiany, ale czasami także występuje w formie dziczyznej, jako chwast. Jest to znana od stuleci roślina lecznicza, której ziele zawiera flawonoidy, śluzu, garbniki i sole mineralne. Ziele ogórecznika należy do surowców o łagodnym działaniu na organizm. Zwiększa dobową ilość moczu, leczy choroby dróg oddechowych, uspokaja układ nerwowy, a także reguluje przemianę materii.

Fot. 7. Ogórecznik lekarski (*Borago officinalis*),
na terenie Betlejem, w strefie Gazy
Fot. K. Musiał

Podsumowanie

Prawie wszyscy żyjący obecnie ludzie są w jakiś sposób zależni od rolnictwa, jako źródła pożywienia. Można by zatem pokusić się o stwierdzenie, że wszystkie osiągnięcia ludzkości były następstwem

rozwoju rolnictwa na Bliskim Wschodzie. Jest tak, ponieważ żadne z wielkich cywilizacji nie mogłyby powstać bez przejścia do osiadłego trybu życia. Zatem rozwój medycyny, postępu technicznego, czy wytworów kultury, w postaci literatury i sztuki, był niejako naturalną konsekwencją możliwości produkowania większych ilości pokarmów roślinnych i zwierzęcych, a więc przejście w historii ludzkości od zbieractwa do rolnictwa. W dzisiejszych czasach pewnie nie często myślą o tym ludzie żyjący w dużych aglomeracjach miejskich, pomimo iż korzystają na co dzień pośrednio z wytworów produkcji rolniczej.

Jest jednakże i druga, mniej pozytywna strona rozwoju rolnictwa, który pociągnął za sobą rozwój cywilizacyjny. Człowiek przez ostatnich kilka tysięcy lat, czyli w czasie niezwykle krótkim, jeśli popatrzyć z perspektywy geologicznej, prawie całkowicie podporządkował sobie przyrodę. Dawniej warunki życia na Ziemi uzależnione były od czynników przyrodniczych, takich jak naturalne katastrofy i zmieniały się one powoli i stopniowo. Obecnie, pod wpływem działalności człowieka zmiany w naturalnych ekosystemach zachodzą w bardzo szybkim tempie. Działalność ludzka radykalnie zmieniła krajobrazy roślinne Ziemi, niemal wszędzie tam, gdzie naturalne uwarunkowania pozwalają, są one przekształcone właśnie przez rolnictwo. Nawet na obszarach suchych i półsuchych skąpa z natury roślinność uległa daleko idącej, często nieodwracalnej, degradacji wskutek wypasu i użytkowania na opał. To z kolei doprowadziło do poszerzania się granic pustyń. Nie wzbudza zatem większego zdziwienia fakt, że dla okresu ostatnich 11 000 lat, a więc od momentu powstania rolnictwa w obszarze Żyznego Półksiężycy, zaproponowano nazwę *antropozoiku* lub *antropogenu*. Natomiast całość przemian zachodzących w wyniku działalności ludzkiej w sferze roślinnej Ziemi określa się jako synantropizację, która jest obecnie szeroko dyskutowanym problemem.

Bibliografia

- Kornaś J., Medwecka-Kornaś A., 2002. Geografia roślin. Rola człowieka w historii szaty roślinnej. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Majcu J., Krejca J., 1989. Atlas roślin leczniczych. Wydawnictwo Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sudnik-Wójcikowska B., 2011. Rośliny synantropijne. MULTICO Oficyna Wydawnicza.
- Włodarczyk Z., 2011. Rośliny Biblijne. Leksykon. Instytut Botaniki PAN, Kraków.

mgr Kamila Musiał

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
Instytut Produkcji Roślinnej
Zakład Łąkarstwa – doktorantka

Krzysztof Maślanka, Jacek Kostuch, Ryszard Kostuch

Roślinność międzywala Wisły w Ciszycy

Wprowadzenie

Zniszczony powodzią w roku 2010, lewobrzeżny wał przeciwpowodziowy Wisły w km 31+000 – 32+300 w miejscowości Ciszycza-Kamieniec, w gminie Koprzywnica, w powiecie sandomierskim, został w latach 2011-2012 odremontowany i zagospodarowany przez Przedsiębiorstwo REM-WOD w Kielcach. W czasie przeprowadzonej w roku 2014 oceny skuteczności remontu i zagospodarowania wału, spenetrowaliśmy również teren lewobrzeżnego międzywala na wymienionym odcinku. Ze zdziwieniem stwierdziliśmy występowanie nie tylko sadów jabłoniowych, co w międzywale jest pewnego rodzaju ewenementem, jak też niezwykle bogactwo gatunkowe występującej tam roślinności, która jest spontanicznego pochodzenia. Zarejestrowany zestaw gatunków roślin naczyniowych rosnących na omawianym terenie podajemy poniżej.

Koprzywnica

Jest jednym z najstarszych miast kielecczyny. Znajduje się przy nadwiślańskim, drogowym szlaku komunikacyjnym Kraków – Sandomierz. Prawa miejskie uzyskała w roku 1262, czyli prawie w tym samym czasie, co Kraków. Obecnie jest gminą miejską. Usytuowana jest w odległości około 19 km na południowy zachód od Sandomierza, na terenie Niziny Nadwiślańskiej przechodzącej w Kotlinę Sandomierską. Przepływająca w pobliżu rzeka Koprzywnica, stanowiąca lewostronny dopływ Wisły jest rzeką świętokrzyską, wypływającą z Pasma Jeleniowskiego i przez większość swej drogi płynącą przez obszar Gór Świętokrzyskich. Początkowo dynamiczny rozwój miasta, między innymi dzięki Zakonowi Cystersów osiadłych tu na początku XIV w., którzy uczyli miejscową ludność rolnictwa, sadownictwa i rzemiosł, został po powstaniu stycznym zahamowany. Miasto Koprzywnica pozbawione zostało praw miejskich i zaczęło upadać. Jego zabytki sakralne, które warto poznać pochodzą z różnych okresów historycznych.

Na terenie gminy rolnictwo jest na wysokim poziomie. Zawdzięczać to należy zarówno dobrej jakości gleb, korzystnym warunkom klimatycznym, jak też dużej wiedzy rolników, wdrażających nowoczesne

technologie upraw ziemiopłodów. Około 50% terenów rolniczych zajmują uprawy sadownicze, wśród których sady jabłoniowe są zdecydowanie najliczniejsze. O kulturze sadownictwa na wysokim poziomie świadczą uzyskiwane wydajności owoców, a szczególnie jabłek, wynoszące średnio około 40 ton/ha. Dlatego sadownicy wprowadzają uprawy sadownicze nawet na teren międzywala, gdzie występują żyzne i przydatne dla sadów gleby. Pomimo, że wiąże się to z pewnym ryzykiem strat powodziowych, to zachęca do tego perspektywa uzyskania dużej wydajności.

Roślinność międzywala

Na całej długości remontowanego odcinka wału przeciwpowodziowego, lewobrzeżne międzywale jest obniżone względem zawala o około 50 cm. Spowodowane to zostało naturalnym skłonem terenu w kierunku koryta Wisły. Pomimo tego jest ono dość wysoko wzniesione, bo około 3m powyżej poziomu średniej rocznej wody w korycie. Dzięki temu zalewanie międzywala przepływami wezbraniowymi nie jest zbyt częste. Zalewają go tylko nieco większe przepływy powodziowe, które występują co 3-4 lata. Powierzchnia omawianego odcinka międzywala jest płaska. Najwyższej jest ona wzniesiona w pobliżu koryta, gdzie występują tzw. wargi rzeczne, powstałe przez osadzanie najgrubszego materiału glebowego. Poza tym jest dość silnie zreliefowana przepływami powierzchniowymi wód powodziowych. Występują rozmaite zagłębienia i wybrzuszenia. W zagłębieniach, zazwyczaj po większych opadach gromadzi się woda i rosną rośliny higrofilne, a na wybrzuszeniach jest bardziej sucho i rośnie flora kserofilna reprezentowana głównie przez psammofity. Na pozostałej, przeważnie bardziej wyrównanej pod względem de-niwelacyjnym, rosną liczne gatunki roślin mezofitycznych, należące do różnych formacji roślinnych łącznie z roślinami uprawnymi.

Samorzutnie występujące drzewa i krzewy na omawianym międzywale nie zajmują zbyt wiele powierzchni. Występują pojedynczo lub w niewielkich skupieniach w różnych miejscach, szczególnie tam, gdzie nie ma użytkowego zagospodarowania runi trawiastej lub też w miejscach, gdzie powierzchnia jest silniej zreliefowana. Formacje drzewiasto-krzewiaste pod względem występujących gatunków są bardzo bogate. Różnią się

również wymaganiami siedliskowymi, a szczególnie potrzebami wodnymi. Rosną drzewa typowe dla siedlisk wilgotnych (olsza czarna) jak też i suchych (sosna pospolita). Podobne zróżnicowania siedliskowe występują w różnych grupach roślinności nierzewnej (trawach, turzycach, dwuliściennych i in.).

Wspomniane bogactwo gatunkowe roślin na omawianym odcinku międzywału wynika z podanego już wyżej zróżnicowania siedliskowego, a także rozprzestrzeniania przez wodę (hydrochoria), wiatr (anemochoria), zwierzęta (animochoria), a także człowieka (antropochoria). Pod względem wiekowym rosną tu drzewa od siewek począwszy, aż do kilkudziesięcioletnich osobników, a nawet i starszych jakimi najczęściej są topole-osiki (*Populus tremula*) oraz wierzba krucha (*Salix fragilis*) i biała (*Salix alba*). W innych zbiorowiskach florystycznych różnorodność florystyczna jest też bardzo znaczna.

Wykaz roślin

Na lewobrzeżnym międzywału stwierdzono występowanie następujących gatunków:

Drzewa: wierzba biała (*Salix alba*), wierzba krucha (*S. fragilis*), topola osika (*Populus tremula*), topola biała (*P. alba*), topola czarna (*P. nigra*) topola włoska (*P. italica*), topola amerykańska (*P. serotina*), olsza czarna (*Alnus glutinosa*), jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*), wiąz szypułkowy (*Ulmus laevis*), klon jesionolistny (*Acer negundo*), brzoza brodawkowata (*Betula pendula*), orzech włoski (*Juglans regia*), sosna zwyczajna (*Pinus sylvestris*), robinia akacjowa (*Robinia pseudoacacia*), lipa drobnolistna (*Tilia cordata*), świerk pospolity (*Picea abies*), jabłoń dzika (*Malus sylvestris*), klon jawor (*Acer pseudoplatanus*), dąb szypułkowy (*Quercus robur*), dąb czerwony (*Q. rubra*), czereśnia ptasia (*Prunus avium*), grusza (*Pyrus communis*) i jarzab pospolity (*Sorbus aucuparia*), grab zwyczajny (*Carpinus betulus*) oraz modrzew europejski (*Larix decidua*).

Krzewy: czeremcha pospolita (*Padus avium*), wierzba wiciowa (*Salix viminalis*), wierzba iwa (*S. caprea*), wierzba purpurowa (*S. purpurea*), jałowiec pospolity (*Juniperus communis*), leszczyna (*Corylus avellana*), śliwa tarnina (*Prunus spinosa*), dereń świdwa (*cornus sanguinea*), róża dzika (*Rosa canina*), tawuła bawolińska (*Spirea salicifolia*), tawuła japońska (*S. japonica*), agrest (*Ribes grosularia*), porzeczka czarna (*R. nigrum*), trzmielina zwyczajna (*Euonymus europaeus*), kruszyna pospolita (*Frangula alnus*), głóg jednoszyjkowy (*Crataegus monogyna*), olsza szara (*Alnus incana*), dziki bez (*Sambucus nigra*).

Pnącza: bluszcz pospolity (*Hedera helix*), winobluszcz pięciolistkowy (*Parthenocissus quinquefolia*), kielisznik zarośliwy (*Calystegia sepium*).

Trawy: mozga trzcinowata (*Phalaris arundinacea*), trzcina pospolita (*Phragmites communis*), wyczyniec łąkowy (*Alopecurus pratensis*), mietlica olbrzymia

(*Agrostis gigantea*), wiechlina pospolita (*Poa trivialis*), manna jadalna (*Glyceria fluitans*), wiechlina łąkowa (*Poa pratensis*), tymotka łąkowa (*Phleum pratense*), kostrzewa łąkowa (*Festuca pratensis*), śmiałek (*Deschampsia*), grzebieńca pospolita (*Cynosurus cristatus*), mietlica pospolita (*Agrostis capillaris*), kostrzewa czerwona (*Festuca rubra*), kupkówka pospolita (*Dactylis glomerata*), trzcinnik piaskowy (*Calamagrostis epigejos*), stokłosa bezostna (*Bromus inermis*), stokłosa miękka (*B. mollis*), życica trwała (*Lolium perenne*), izgrzyca przyziemna (*Danthonia decumbens*), rajgras wyniosły (*Arenatherum elatius*), kłosówka wełnista (*Holcus lanatus*), tomka wonna (*Anthoxanthum odoratum*), palusznik krwawy (*Digitaria sanguinalis*), chwastnica jednostronna (*Echinochloa crus-galli*) oraz włośnica zielona (*Setaria viridis*).

Bobowate: koniczyna biała (*Trifolium repens*), koniczyna łąkowa (*T. pratense*), koniczyna pogięta (*T. medium*), komonica zwyczajna (*Lotus corniculatus*), lucerna nerkowata (*Medicago lupulina*), lucerna siewna (*M. sativa*), lucerna sierpowata (*M. falcata*), wyka ptasia (*Vicia cracca*), wyka drobnokwiatowa (*V. hirsuta*), wyka siewna (*V. sativa*), groszek łąkowy (*Lathyrus pratensis*), wyka brudnożółta (*V. grandiflora*), wilżyma bezbronna (*Ononis arvensis*), wilżyma ciernista (*O. spinosa*), koniczyna polna (*Trifolium arvense*), koniczyna rozdęta (*T. fragiferum*), koniczyna białoróżowa (*T. hybridum*).

Fot. 1. Mak polny (*Papaver rhoeas*)
Fot. A. Tworzyk

Chwasty polne: ostrożeń polny (*Cirsium arvense*), perz właściwy (*Agropyron repens*), mak polny (*Papaver rhoeas*), żóttlica drobnokwiatowa (*Galinsoga parviflora*), ognicha polna (*Sinapsis arvensis*), powój polny (*Convolvulus arvensis*), fiołek polny (*Viola arvensis*), przetacznik rolny (*Viola agrestis*), owies głuchy (*Avena fatua*), niezapominajka polna (*Myosotis arvensis*), miotła zbożowa (*Apera spica venti*), skrzyp

polny (*Equisetum arvense*), komosa biała (*Chenopodium album*).

Inne: nawłóć kanadyjska (*Solidago canadensis*) i nawłóć olbrzymia (*S. gigantea*), wrotycz pospolity (*Tanacetum vulgare*), krwawnik pospolity (*Achillea millefolium*), marchew zwyczajna (*Daucus carota*), chaber łąkowy (*Centaurea jacea*), żywokost lekarski (*Symphytum officinale*), cykoria podróżnik (*Cichorium intybus*), wiesiołek dwuletni (*Oenothera biennis*), mniszek pospolity (*Taraxacum officinale*), brodawnik pospolity (*Leontodon hispidus*) babka lancetowata (*Plantago lanceolata*), szarłat szorstki (*Amaranthus retroflexus*), szczaw łąkowy (*Rumex acetosa*), szczaw kędzierzawy (*R. erispus*), szczaw tępolistny (*R. obtusifolius*), szczaw polny (*R. acetosella*), bniec biały (*Melandrium album*), żmijowiec pospolity (*Echium vulgare*), sit członkowaty (*Juncus articulatus*), babka żabiściek (*Alisma plantago-aquatica*), turzyca zaostrowana (*Carex gracilis*), turzyca omszona (*C. hirta*), turzyca bagienna (*C. acutiformis*), barszcz zwyczajny (*Heracleum sphondylium*), pałka wąskolistna (*Typha angustifolia*) i pałka szerokolistna (*T. latifolia*), kosaciec żółty (*Iris pseudoacorus*), jaskier rozłogowy (*Ranunculus repens*), i jaskier ostry (*R. acris*), rutbekia (*Rudbeckia laciniata*), jeżyna (*Rubus cacsius*), przestęp (*Bryonia alba*), dziurawiec zwyczajny (*Hypericum perforatum*), glistnik (*Helidonium majus*), gorczycznik pospolity (*Barbarea vulgaris*), jasioniec piaszkowy (*Jasione montana*), karbienieć pospolity (*Lythrum salicaria*), lepieńnik różowy (*Petasites hybridus*), łopian większy (*Arctium lappa*), maruna bezwonna (*Trpleurospermum inadorum*), aster nowobelgijski (*Aster novi-belgii*), mydlnica lekarska (*Saponaria officinalis*), pokrzywa zwyczajna (*Urtica dioica*), nostrzyk biały (*Melilotus albus*), konyza kanadyjska (*Conyza canadensis*), pylenieć pospolity (*Berteroia incana*), rdest plamisty (*Polygonum persicaria*), sadziec konopiasty (*Cannabium eupatorium*), serdecznik pospolity (*Leonurus cardiaca*), starzec jakulek (*Senecio jacobea*), świerżabek gajowy (*Choerophyllum temulum*), tasznik pospolity (*Capsella bursa pastoris*), tredownik bulwiasty (*Serophularia nodosa*), przetacznik ożankowy (*Veronica chamaedris*), tojeść pospolita (*Lysimachia vulgaris*), trybula leśna (*Anthriscus sylvestris*), uczeć (*Bidens tripartita*), chrzan pospolity (*Armoracia rusticana*), stulisz lekarski (*Sisymbrium officinale*), wierzbowica górska (*Epilobium montanum*), wierzbowka kiprzyca (*Chamaenerion angustifolium*), wilczomlec sosnka (*Euphorbia cyparissias*), złocien pospolity (*Leucanthemum vulgare*).

Rośliny uprawne: żyto, owies, kukurydza, ogórek, rzepak, słonecznik, pomidor, ziemniak, jęczmień, nagiętek aksamitka.

Podsumowanie

Analizując wykazy rosnących gatunków na wzmiankowanym odcinku lewobrzeżnego międzywa-

la, nie trudno zauważyć wielkiego bogactwa gatunkowego rosnącej tam roślinności jak też zróżnicowania siedliskowego, pomimo tak stosunkowo niewielkiej powierzchni (1,3 km × 0,5 km = 0,65 km²). Występują tu siedliska wilgotne, umiarkowanie wilgotne, a także suche. Do ich właściwości hydrologicznych przystosowała się roślinność. Stąd też rosną na omawianym terenie oprócz mezofitów typowych dla siedlisk umiarkowanie wilgotnych także higro- i hydrofity, wymagające nadmiernego uwilgotnienia siedlisk jak też kserofile rosnące na siedliskach z niedoborem uwilgotnienia.

Roślin o dużych wymaganiach wodnych jest stosunkowo niewiele. Występują głównie tam gdzie gromadzi się woda opadowa w zagłębieniach znajdujących się na powierzchni lub utrudniona jest jej infiltracja z powodu zalegania na niewielkich głębokościach nieprzepuszczalnych warstw gleby. Takie miejsca, sąsiadują bezpośrednio z siedliskami świeżymi lub suchymi. Różnią się jednak od nich wyraźnie, zasiedlając je roślinnością. Podobnie jest z siedliskami suchymi, które tworzą się w miejscach wypukłości powierzchni. Dzięki tym zróżnicowaniom reliefu powierzchniowego, istniejąca szata roślinna ma układ mozaikowy. Największe wyrównanie i ujednolicenie okrywy roślinnej spotyka się tylko na użytkach zielonych, których ruń była do niedawna lub nadal jest użytkowana kośnie albo pastwiskowo. W takich przypadkach ruń tworzą najczęściej: mrozga trzcinowata, wyczyniec łąkowy, kostrzewa łąkowa, kupkówka, mietlica pospolita, a przy użytkowaniu pastwiskowym życica trwała, tymotka, grzebienica i kostrzewa czerwona, tomka wonna. Należy jednak zauważyć, że oprócz hydrologicznego zróżnicowania siedlisk, na występowanie na terenie międzywału dużego bogactwa florystycznego wpływają też inne czynniki, a szczególnie zalewy powodziowe oraz wiatr. Świadczy o tym chociażby występowanie lepieńników, które przynoszone są z terenów górskich, a także roślin przynoszonych przez wiatr. Rośliny uprawne, docierają na ten teren różnymi drogami. Sądzymy, że te wyjaśnienia przyczyniają się do zrozumienia przyczyn tak dużej różnorodności florystycznej na omawianym terenie.

prof. dr hab. inż. Krzysztof Maślanka

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
Katedra Melioracji i Kształtowania Środowiska

dr inż. Jacek Kostuch

ekspert przyrodniczy

prof. dr hab. inż. Ryszard Kostuch

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
Katedra Ekologicznych Podstaw Inżynierii Środowiska

Józef Rusnak

Jedzmy polskie jabłka - dla urody i zdrowia

Jabłka to owoce nieocenione, które towarzyszą człowiekowi od zarania jego dziejów. Znałe każdemu, z początków naszych biblijnych protoplastów Adama i Ewy w Edenie. Niezbędne są w pożywieniu człowieka, gdyż są naturalną spiżarnią minerałów, witamin, substancji biologicznie czynnych i innych. Anglicy mówią „Zjedz dwa jabłka dziennie i lekarz nie ci będzie potrzebny.”

Za przyczyną polityki, w 2014 roku mówiło się mediach bardzo dużo o jabłkach w Polsce i Europie. Pamiętajmy, że Polska jest jednym z największych producentów jabłek w świecie, a w Europie od dłuższego już czasu liderem. Produkuje ich średnio rocznie ponad 2 mln ton, a eksportujemy 1,2 mln ton jabłek, o wartości powyżej 430 mln euro. Wyprzedziliśmy w tym nawet Chiny. Najwięcej tych owoców eksportujemy do Rosji, bo aż ponad 60% eksportu naszych jabłek trafia na rynek rosyjski. Stąd rosyjskie embargo najbardziej daje się we znaki producentom tych owoców. Taka sytuacja może potrwać jeszcze przez długi czas, ponieważ pozostałe kraje członkowskie Unii Europejskiej również mają ograniczony eksport owoców do Rosji, co oddziałuje na ogólną sytuację na rynku owoców na całym rynku europejskim.

W Polsce spożywamy nadal zbyt mało jabłek, poniżej 20 kg/osobę/rok i daleko nam do takich krajów jak Niemcy, gdzie spożycie na 1 mieszkańca wynosi rocznie 70 kg na osobę. A przecież jabłka to nasze podstawowe owoce, które w ogólnej konsumpcji owoców stanowią prawie 40%. Można więc śmiało powiedzieć, że jabłka stały się polską specjalnością.

Jabłka znane były tysiące lat temu w Egipcie, Grecji, w Rzymie, później w całej Europie. Wraz z przybyciem do Polski Cystersów i Benedyktynów zaczęto uprawiać w przyklasztornych ogrodach odmiany szlachetne sprowadzone z Europy Zachodniej. Wywieziono je również w średniowieczu z Europy na wszystkie kontynenty – do obu Ameryk i Australii także.

Skąd tak duże znaczenie jabłek? Za co je tak cenimy? Przede wszystkim za ich wielką wartość odżywczą i leczniczą. Co zatem zawiera ta „piłeczka z ogonkiem”? Jabłko zawiera: ponad 80% wody, niewiele białka, dużo kwasów organicznych (jabłkowy, cytrynowy, chinowy, bursztynowy i inne), cukry (w tym cukry proste: glukozę i fruktozę), błonnik, pektyny 0,9%, witaminy, składniki mineralne (potas, wapń, magnez, krzem, żelazo, siarkę, cynk, miedź i inne), oraz olejki eteryczne.

Jabłka mają znaczenie dietetyczne, alkalizujące (odkwaszające), chronią organizm przed starzeniem, regulują procesy życiowe, obniżają poziom cholesterolu, wiążą w układzie pokarmowym szkodliwe związki, wpływają korzystnie na pracę serca, obniżają ciśnienie tętnicze, stabilizują budowę kości, zębów i paznokci. Substancje zawarte w jabłkach są przede wszystkim łatwo przyswajalne przez organizm. Owoce te spożywamy zazwyczaj na surowo, chociaż można je spożywać jeszcze na wiele innych sposobów, m.in. służą do wyrobu soków, napojów, surówek, przetworów, znakomitych wypieków oraz nadają się do suszenia. Na surowo powinniśmy zjadać jabłka ze skórką i gniazdami nasiennymi. Możemy je spożywać przez cały rok. Mamy do wyboru dziesiątki odmian, o różnych smakach i aromacie. Nawet te stare odmiany nadal mają swoich smakoszy.

Fot. 1. Polskie jabłka, Fot. J. Rusnak

EUROPEJSKI PROGRAM OWOCE I WARZYWA W SZKOLE

Program wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej „Owoce i warzywa w szkole”, realizowany przez Agencję Rynku Rolnego, jest inicjatywą, dzięki której szkoły mogą aktywnie wpływać na nawyki żywieniowe uczniów, a także propagować wśród dzieci zdrowy styl życia, w tym właściwe odżywianie. Głównym celem programu jest kształtowanie wśród dzieci dobrych nawyków żywieniowych, a w szczególności – zwiększenie ilości spożywanych przez nie owoców i warzyw.

Kto może uczestniczyć w programie?

W programie „Owoce i warzywa w szkole” mogą uczestniczyć dzieci uczęszczające do szkół podstawowych, tj.:

- realizujące obowiązek rocznego przygotowania przedszkolnego, tzw. zerówki, zorganizowany w szkołach podstawowych oraz
- uczęszczające do klas I–III.

Na czym polega program?

W ramach programu uczniowie mają okazję poznawać zasady zdrowego żywienia, co sprzyja wyrobieniu dobrych nawyków żywieniowych. Dzieci utrwalają te nawyki poprzez:

- spożywanie kilka razy w tygodniu porcji owocowo-warzywnych otrzymywanych w szkole,
- uczestniczenie w specjalnych działaniach edukacyjnych poświęconych zdrowemu żywności i pochodzeniu owoców i warzyw.

Dzieci otrzymują w ramach programu:

- świeże owoce: jabłka, gruszki, truskawki, borówki amerykańskie
- świeże warzywa: marchew, paprykę słodką, rzodkiewki, kalarepę, pomidorki koktajlowe
- soki owocowe, warzywno i mieszane.

Gotowe do spożycia porcje owocowo-warzywno są przygotowywane i dostarczane do szkół przez zatwierdzonych dostawców.

Udostępnianie owoców i warzyw to nie wszystko!

Aby skutecznie i trwale wpłynąć na nawyki żywieniowe dzieci **udostępnianie owoców i warzyw** odbywa się równolegle z licznymi działaniami edukacyjnymi, wybranymi i prowadzonymi przez szkoły podstawowe uczestniczące w programie. W ramach tych zajęć dzieci poznają zasady dotyczące zdrowego odżywiania, uczestniczą w konkursach, warsztatach, a także uczą się o pochodzeniu i uprawie owoców i warzyw: np. prowadzą ogródki szkolny lub odwiedzają gospodarstwa rolne. Ważnym aspektem edukacyjnym programu wpływającym na jego skuteczność jest również element wspólnego jedzenia w klasie owoców i warzyw przez uczniów. Dla dzieci bowiem bardzo istotne są wzorce zachowań zaczerpnięte od innych rówieśników, a także od rodziców i nauczycieli.

Udowodniona skuteczność

Program jest przedmiotem regularnej oceny, która ma wykazać, czy spełnia on swoje cele. **Dotychczasowe badania skuteczności programu wykazały jego duży potencjał i efektywność.** Program wpłynął pozytywnie na wiele aspektów związanych z żywieniem dzieci, w tym na: zwiększenie ilości spożywanych przez dzieci owoców i warzyw, lepsze nastawienie dzieci do właściwej diety, poszerzenie ich wiedzy na temat zasad zdrowego odżywiania, a także na korzystną zmianę zachowań rodziców w kwestii żywienia dzieci.

Szczegółowe warunki uczestnictwa w programie, w tym formularze oraz terminy zgłoszeń dostępne są na stronie internetowej www.arp.gov.pl oraz w Oddziałach Terenowych Agencji Rynku Rolnego. Strona internetowa programu: www.owocewszkole.org

OWOCE I WARZYWA SĄ WAŻNE!

Wprowadzenie od najmłodszych lat właściwej, zróżnicowanej diety, bogatej w owoce i warzywa, może w znaczącym stopniu wpłynąć na zachowanie dobrego zdrowia przez całe życie oraz ograniczyć ryzyko nadwagi czy wręcz otyłości.

Właściwe odżywianie jest niezbędne zarówno dla rozwoju fizycznego, jak i umysłowego dzieci: zwiększa odporność ich organizmu oraz wpływa korzystnie na możliwość koncentracji. Dieta bogata w owoce i warzywa dostarcza dzieciom energii do nauki. Sprzyja osiągnięciu dobrych wyników, ponieważ witaminy i składniki mineralne są niezbędne do tego, aby sprostać dużemu wysiłkowi związanemu z nauką w szkole.

Wspieranie współfinansowane ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego programu „Owoce i warzywa w szkole”

Fot. 2. Ulotka promująca program „Owoce w szkole”
Źródło: <http://owocewszkole.org/index.php/materialy-promocyjne>

A oto 10 powodów, dla których warto jeść jabłka:

- 1) Są aromatyczne, mają różne smaki i każdy znajdzie coś dla siebie;
- 2) Obniżają cholesterol;
- 3) Są eliksirem młodości – jako skarbnica przeciwutleniaczy;
- 4) Chronią przed miażdżycą;
- 5) Są niskokaloryczne, hamując apetyt i pozwalają schudnąć;
- 6) Wspomagają układ odpornościowy organizmu przeciw infekcjom;
- 7) Poprawiają urodę zapobiegając starzeniu skóry;
- 8) Nie powodują alergii;
- 9) Poprawiają pracę mózgu;
- 10) Wzmacniają szklisko zębów.

Kolejna ważna cecha naszych jabłek: ponieważ jabłka są w Polsce uprawiane od wieków, dlatego doskonale przyswajamy wszystkie zawarte w nich substancje odżywcze. Jest to potwierdzone naukowo, że żywność rodzima wykorzystywana przez przodków od pokoleń jest dla nas najzdrowsza, odżywcza i lepiej wykorzystywana przez organizm niż produkty z różnych stron świata, ale jeszcze „nieoswojone” długimi wiekami pobytu na naszym rynku.

Jabłka są ponadto tanie, a szczególnie teraz, kiedy zmniejszył się ich eksport. Wykorzystajmy to i dorównajmy w spożyciu innym krajom UE zwiększając spożycie tego doskonałego owocu. Z powodu tej wielkiej wartości jabłek powstało w Anglii, wspomniane już wyżej powiedzenie „**zjedz**

dwie jabłka codziennie i lekarz będzie ci niepotrzebny”. Niech to stwierdzenie przyswoją sobie też rodacy dla urody i zdrowia.

Warto jeszcze raz zaakcentować, że nasze polskie jabłka to niezbędne produkty w zdrowym żywieniu. Są produktem niskokalorycznym, więc można je spożywać w dużych ilościach, a mimo to ich udział w jadłospisach jest niewielki. Zgodnie z podawanymi zaleceniami dietetyków powinniśmy zjeść jedno jabłko dziennie, a konsumujemy zaledwie pół jabłka, ale na tydzień.

Aby spopularyzować wzrost spożycia jabłek od niedawna w naszym kraju realizowane są spoty reklamowe zachęcające do większej konsumpcji polskich jabłek. Natomiast w szkołach podstawowych od 2009 roku realizowany jest program „Owoce w szkole”, w ramach którego uczniom klas podstawowych I–III dostarczane są owoce i warzywa, w tym jabłka oraz soki owocowe lub owocowo-warzywno. Działania te mają zachęcić dzieci do spożywania większej ilości owoców i warzyw, a przez to ukształtowania dobrych nawyków żywieniowych. Oprócz tego w szkołach realizowane są inne działania edukacyjne mające na celu propagowanie zdrowego odżywiania.

mgr inż. Józef Rusnak

Małopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego
w Karniowicach
Dział Systemów Produkcji Rolnej, Standardów
Jakościowych i Doświadczalnictwa

Działalność klubów 4-H w Małopolsce

„Uczyć się działając” – to hasło od ponad stu lat przyświeca działalności Klubów 4H. Ich idea opiera się na pracy młodych ludzi w lokalnym klubie 4H (pojmowanym nie jako miejsce, lecz jako grupa osób). W klubach 4-H szczególny nacisk kładzie się na rozwój umiejętności życiowych, zainteresowań i podniesienie poziomu wiedzy dzieci i młodzieży. Nazwa pochodzi od pierwszych liter słów w języku angielskim: Head - głowa, Heart - serce, Hands - ręce i Health - zdrowie. Symbolem jest czterolistna zielona koniczyka, wymyślona przez O.H. Bensona.

Pomysł funkcjonowania klubów, zrodzony w Stanach Zjednoczonych, pozostaje nadal żywy, także w województwie małopolskim. W grudniu 2014 r., przed Świętami Bożego Narodzenia w Lachowicach (pow. suski) zgromadziła się duża grupa dzieci wraz z opiekunami i zaproszonymi gośćmi, aby wspólnie kolędować i składać sobie życzenia. Dzieci przygotowały inscenizację wigilijną oraz choinkę z własnoręcznie przygotowanymi ozdobami. Organizatorami tej tradycyjnej wigilii byli: Powiatowy Zespół Doradztwa Rolniczego w Suchej Beskidzkiej, Starostwo Powiatowe w Suchej Beskidzkiej i Gminny Ośrodek Kultury w Stryszawie.

Opiekunkami klubów 4-H w powiecie suskim są panie pracujące w bibliotekach i gminnych ośrodkach kultury w gminach Stryszawa, Budzów i Jordaków. Dzięki ich zaangażowaniu i całorocznej pracy dzieci zdobywają różne umiejętności: wykonywania kwiatów z bibuły, wyrobów z siana i wiele innych ciekawych prac. Poznają i kontynuują lokalne tradycje i kulturę. Klubowicze 4-H uczą się również aktywności, pracy w grupie i odpowiedzialności, co przynosi owoce w późniejszym, dorosłym życiu.

Miło nam poinformować, że Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego także miało swój udział w tej zorganizowanej uroczystości przedświątecznej. Decyzją Prezesa Zarządu, nasze Stowarzyszenie trzeci rok z rzędu wsparło działalność klubów 4-H. Wsparcie polegało na ufundowaniu paczek i upominków świątecznych, które były rozdawane wśród dzieci z klubu 4-H. Otrzymaliśmy za to dyplom z podziękowaniem, za co serdecznie Organizatorom dziękujemy!

Zarząd MSDR

*(na podstawie materiałów MODR opracowała
Agnieszka Tworzyk)*

Stosowanie środków ochrony roślin – szkolenia dla rolników

Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego wspólnie z Małopolskim Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego w Karniowicach organizuje szkolenia dla rolników w ramach dużego projektu pod tytułem „**Stosowanie środków ochrony roślin z uwzględnieniem zasad integrowanej ochrony w województwie małopolskim**”. Szkolenia w ramach projektu rozpoczęły się w październiku 2014 r. i trwać będą do marca 2015. Łącznie w ramach całego projektu przeszkolonych zostanie około 6 500 beneficjentów – to jest rolników profesjonalnie stosujących środki ochrony roślin.

Szkolenia odbywają się w 11 tzw. punktach szkoleniowych rozmieszczonych w miarę proporcjonalnie do potrzeb ilościowych i usytuowania terytorialnego w naszym województwie. W tych punktach zapewniono sale szkoleniowe z odpowiednim wyposażeniem multimedialnym, specjalnie przygotowane tablice demonstracyjne z fragmentami belek polowych i różnymi

rodzajami rozpylaczy, prezentacje multimedialne i filmy. Przygotowano również dla potrzeb demonstracyjnych pełny zestaw odzieży ochronnej niezbędnej przy stosowaniu środków ochrony roślin i przyrządy pomiarowe. W każdym punkcie funkcjonuje zestaw do zajęć praktycznych (ciągnik wraz z opryskiwaczem), aby uczestnicy szkoleń podstawowych mogli nauczyć się wszystkich niezbędnych czynności związanych ze stosowaniem środków ochrony roślin, a uczestnicy szkoleń uzupełniających – przypomnieć sobie tę wiedzę lub ją uzupełnić. Organizatorami szkoleń są doradcy MODR, a wykładowcami – zarówno pracownicy Małopolskiego Ośrodka jak i Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie.

Szczegółowe informacje na temat zapisów na szkolenia: www.modr.pl lub www.msdr.edu.pl.

Serdecznie zapraszamy!

*Jan Boczkowski
Kierownik Projektu*

„Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie.”
Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach działania „Szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych
w rolnictwie i leśnictwie”. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013
Instytucja Zarządzająca Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 - Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi

Operacja pt.

„Szkolenia w zakresie stosowania środków ochrony roślin
z uwzględnieniem zasad integrowanej ochrony
w województwie małopolskim”

Umowa nr 00024-6900-FA I 900426 / I 3

Bezpłatne szkolenia dla rolników!

◆ Stosowanie środków ochrony roślin ◆

Tematyka szkoleń:

Przepisy prawne ◆ Charakterystyka
i stosowanie środków ochrony roślin ◆
Integrowana ochrona roślin ◆ Technika
wykonywania zabiegów w ochronie
roślin ◆ Negatywny wpływ środków
ochrony roślin na środowisko ◆ BHP

Zapraszamy!

Uczestnikom oferujemy:

- bezpłatny udział w szkoleniu teoretycznym i zajęciach praktycznych,
- materiały szkoleniowe,
- poczęstunek, serwis kawowy,
- zaświadczenie, certyfikat ukończenia szkolenia.

**Zgłaszając swój udział można uzyskać zarówno nowe
uprawnienia do stosowania środków ochrony roślin
potwierdzone odpowiednim, zgodnym z prawem
zaświadczeniem, jak i przedłużyć o kolejne 5 lat
posiadanie dotychczasowych uprawnień!**

Zapisy na szkolenia w terenowych biurach powiatowych Małopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego:
Bochnia - TZDR, tel. 14 612-44-73; Brzesko - TZDR, tel. 14 663-01-83; Chrzanów - tel. TZDR, 12 283 11 15, wew. 333;
Dąbrowa T. - TZDR, tel. 14 642-28-19; Gorlice - TZDR, tel. 18 352-43-95; Kraków - TZDR, tel. 12 285-21-13, 12 285-21-
14 wew. 18 lub 47; Limanowa - TZDR, tel. 18 337-16-33; Miechów - TZDR, tel. 41 383-27-02; Myślenice - TZDR, tel. 12
272-04-13; Nowy Sącz - TZDR, tel. 18 445-70-36; Nowy Targ, Zakopane - TZDR, tel. 18 266-69-20; Olkusz - TZDR, tel.
32 643-29-89; Oświęcim - TZDR, tel. 33 842-41-73; Proszowice - TZDR, tel. 12 386-13-29; Sucha B. - TZDR, tel. 33 874-
23-10; Tarnów - TZDR, tel. 14 674-30-79; Wadowice - TZDR, tel. 33 823-36-63; Wieliczka - TZDR, tel. 12 278-22-95.

Konsorcjum realizujące Projekt: Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego w Krakowie –
Lider (ul. Czysza 21, pokój 124, 31-121 Kraków, tel. 12 662 43 28, 662 43 31, zdr@urkrakowpl),
Małopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą w Kamińcach – Partner (Kamińce,
Os. XXXV lecia PRL 9, 32-082 Bolechowice, tel. 12 285 21 13, 285 21 14, sekretariat@modrpl)

MAŁOPOLSKIE STOWARZYSZENIE DORADZTWA ROLNICZEGO
z siedzibą w Uniwersytecie Rolniczym w Krakowie
31-121 Kraków, ul. Czysta 21
tel. 12 662 43 31, fax 12 633 15 61
e-mail: zdr@ur.krakow.pl www.msdr.edu.pl